

Međunarodne kružne radne migracije

Šarić, Marija

Doctoral thesis / Disertacija

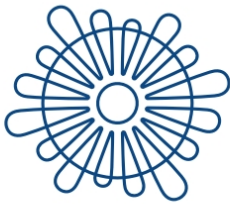
2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:728614>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-11**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZADRU

i

SVEUČILIŠTE U TERAMU

ZDRUŽENI POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
SOCIOLOGIJA REGIONALNOG I LOKALNOG RAZVOJA

Marija Šarić

**MEĐUNARODNE KRUŽNE RADNE
MIGRACIJE: ISKUSTVA ŽENA IZ SLAVONIJE**

Doktorski rad

Zadar, 2021.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

i

SVEUČILIŠTE U TERAMU

ZDRUŽENI POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
SOCIOLOGIJA REGIONALNOG I LOKALNOG RAZVOJA

Marija Šarić

**MEĐUNARODNE KRUŽNE RADNE
MIGRACIJE: ISKUSTVA ŽENA IZ SLAVONIJE**

Doktorski rad

Mentorica

Izv. prof. dr. sc. Valerija Barada

Komentor

Prof. dr. sc. Saša Božić

Zadar, 2021.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

I. Autor i studij

Ime i prezime: Marija Šarić

Naziv studijskog programa: Združeni poslijediplomski sveučilišni studij Sociologija regionalnog i lokalnog razvoja

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Valerija Barada

Komentor: prof. dr. sc. Saša Božić

Datum obrane: 22. prosinca 2021.

Znanstveno područje i polje u kojem je postignut doktorat znanosti: društvene znanosti, sociologija

II. Doktorski rad

Naslov: Međunarodne kružne radne migracije: iskustva žena iz Slavonije

UDK oznaka: 331.556.4-055.2(497.54)

Broj stranica: 213

Broj slika/grafičkih prikaza/tablica: 0/1/5

Broj bilježaka: 82

Broj korištenih bibliografskih jedinica i izvora: 179

Broj priloga: 9

Jezik rada: hrvatski

III. Stručna povjerenstva

Stručno povjerenstvo za ocjenu doktorskog rada:

1. doc. dr. sc. Sven Marčelić, predsjednik
2. doc. dr. sc. Željka Zdravković, članica
3. dr. sc. Simona Kuti, viša znanstvena suradnica, članica

Stručno povjerenstvo za obranu doktorskog rada:

1. doc. dr. sc. Sven Marčelić, predsjednik
2. doc. dr. sc. Željka Zdravković, članica
3. dr. sc. Simona Kuti, viša znanstvena suradnica, članica

UNIVERSITY OF ZADAR
BASIC DOCUMENTATION CARD

I. Author and study

Name and surname: Marija Šarić

Name of the study programme: International joint postgraduate doctoral study Sociology of Regional and Local Development

Mentor: Associate Professor Valerija Barada, Ph.D.

Co-mentor: Full Professor Saša Božić, Ph.D.

Date of the defence: 22 December 2021

Scientific area and field in which the PhD is obtained: Social sciences, Sociology

II. Doctoral dissertation

Title: International circular labour migrations: experiences of women from Slavonija

UDC mark: 331.556.4-055.2(497.54)

Number of pages: 213

Number of pictures/graphical representations/tables: 0/1/5

Number of notes: 82

Number of used bibliographic units and sources: 179

Number of appendices: 9

Language of the doctoral dissertation: Croatian

III. Expert committees

Expert committee for the evaluation of the doctoral dissertation:

1. Assistant Professor Sven Marčelić, Ph.D., chair
2. Assistant Professor Željka Zdravković, Ph.D., member
3. Simona Kuti, Ph.D., Senior research associate, member

Expert committee for the defence of the doctoral dissertation:

1. Assistant Professor Sven Marčelić, Ph.D., chair
2. Assistant Professor Željka Zdravković, Ph.D., member
3. Simona Kuti, Ph.D., Senior research associate, member

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Marija Šarić**, ovime izjavljujem da je moj **doktorski** rad pod naslovom **Međunarodne kružne radne migracije: iskustva žena iz Slavonije** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 21. siječnja 2022.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. TEORIJSKI I POJMOVNI OKVIR	4
2.1. Uvodna razmatranja: međunarodne kružne radne migracije žena u kontekstu sociologije rada, migracija i razvoja	4
2.2. Rad u rodnoj perspektivi	8
2.2.1. Rad u teoriji radnog procesa: plaćeni rad	8
2.2.2. Neplaćeni rad u kućanstvu i obitelji	12
2.2.3. Odnos plaćenog i neplaćenog rada	17
2.2.3.1. <i>Rad u životnom ciklusu</i>	19
2.2.4. Proces fleksibilizacije, nestandardna i prekarna zaposlenja	22
2.3. Globalizacija: međunarodno tržište, radne migracije žena i razvoj regije	25
2.3.1. Međunarodne kružne radne migracije žena	29
2.3.1.1. <i>Nestandardno i prekarno zaposlenje u inozemstvu: posao u njezi, poljoprivredi te ugostiteljstvu i hotelijerstvu</i>	36
2.3.1.2. <i>Transnacionalnost kružnih radnih migracija</i>	39
2.3.2. Migracije i razvoj regije ishodišta	42
2.3.3. Regionalni kontekst ishodišta međunarodne kružne radne migracije žena: Slavonija	46
2.4. Zaključna razmatranja: povezivanje područja rada, migracija i razvoja regije u rodnoj perspektivi	50
3. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	55
3.1. Uvod	55
3.2. Strategija istraživanja	56
3.3. Cilj istraživanja i istraživačka pitanja	57

3.4. Metode i uzorak.....	58
3.4.1. Uzorkovanje i prikupljanje podataka	61
3.4.2. Karakteristike uzorka	63
3.4.3. Analiza narativnih podataka.....	68
3.5. Vjerodostojnost istraživanja	72
3.6. Etička dimenzija istraživanja.....	74
3.7. Refleksivnost i značenje pandemije bolesti COVID-19 za metodološke aspekte rada	77
3.7.1. Pristup sugovornicama i odnos istraživačice i sugovornica.....	78
3.7.2. Telefonska provedba narativnog intervjua.....	80
3.8. Zaključak	83
4. REZULTATI ISTRAŽIVANJA I RASPRAVA.....	85
4.1. Opis situacije prekida i nastavka kružne migracije u kontekstu radno-migracijskog puta sugovornica	85
4.1.1. Vinjeta sezonske migrantske radnice u poljoprivredi	87
4.1.2. Vinjeta njegovateljice u privatnom kućanstvu u inozemstvu.....	91
4.1.3. Vinjeta sezonske migrantske radnice u ugostiteljstvu i hotelijerstvu	96
4.2. Interpretacija prikazanih situacija prekida i nastavka kružnih radnih migracija sugovornica	100
4.3. Prikaz i interpretacija rezultata kodiranja.....	105
4.4. Početak rada u inozemstvu.....	106
4.4.1. Kontekst i razlozi potrage za poslom u inozemstvu.....	106
4.4.2. Pronalazak prvog zaposlenja.....	112
4.4.3. (De)kvalifikacija, učenje posla i jezika	115
4.5. Koncentrirani rad	120
4.6. (Dis)kontinuitet i obnavljanje rada i života	130

4.6.1. Transnacionalne veze	138
4.7. Elementi sigurnosti i nesigurnosti kružne radne migracije	145
4.7.1. Dostupnost zaposlenja.....	145
4.7.2. Osjećaj vrijednosti: „cijeni se radnik“	151
4.7.3. Putovanje u inozemstvo	160
4.8. Ispreplitanje osobne, obiteljske i regionalne razine u kontekstu nastavka zaposlenja u inozemstvu kroz kružne migracije	162
4.9. Zaključak	172
5. ZAKLJUČAK.....	175
6. POPIS LITERATURE.....	180
7. SAŽETCI NA HRVATSKOM I ENGLESKOM JEZIKU	196
7.1. Sažetak.....	196
7.2. Summary	198
8. PRILOZI.....	200
9. ŽIVOTOPIS.....	213

1. UVOD

U proučavanju svijeta rada iz rodne perspektive, sociologija upotrebljava pojmove plaćenog i neplaćenog rada. Dok se plaćeni rad, odnosno zaposlenje, odvija na tržištu rada i u javnoj sferi, neplaćeni rad odvija se u okruhu kućanstva, odnosno izvan tržišta rada i u privatnoj sferi. Međutim, promjene u svijetu rada uvjetuju ustrajno sociološko proučavanje odnosa između plaćenog i neplaćenog rada kao dvaju dominantnih domena društvenog života. Također, plaćeni rad kroz zaposlenje i neplaćeni rad u kućanstvu i obitelji se i na strukturnoj razini i na razini pojedinca uzajamno organiziraju i strukturiraju pa su predmet kontinuiranih teorijskih i empirijskih razmatranja.

Tema ovog doktorskog rada je odnos između plaćenog rada i neplaćenog rada u kućanstvu, a razmatra se kroz istraživanje radno-migracijskih iskustava žena koje opetovanim zaposlenjem u inozemstvu započinju, uspostavljaju i ostvaruju obrazac međunarodne kružne radne migracije. U međunarodnim kružnim radnim migracijama se odnos i organizacija plaćenog i neplaćenog rada žena, kao i ostvarenje transnacionalnih veza između ishodišne regije i odredišta zaposlenja migrantkinja, isprepliću na specifičan način. Posebnost međunarodnih kružnih kretanja, uključujući razloge i uvjete koji podržavaju takav oblik radne migracije žena, predstavlja složen fenomen čijim je istraživanjem moguće doprinijeti razumjevanju radnih i rodnih odnosa uključenih u organizaciju plaćenog i neplaćenog rada. Osim toga, usredotočenost na kružne radne migracije žena u različitim životnim ciklusima rasvjetljava ulogu koju transnacionalne veze migrantkinja, potrošnja zarađenih sredstava u okviru kućanstva te regija ishodišta imaju u ostvarenju daljnjih ciklusa rada u inozemstvu.

Cilj istraživanja ovog doktorskog rada je opis i razumjevanje radno-migracijskih iskustava međunarodnih kružnih radnih migrantkinja iz Slavonije u kontekstu odnosa plaćenog rada u inozemstvu i neplaćenog rada u domicilnom kućanstvu i obitelji. Složenost teme proizlazi iz složenosti fenomena stoga je za njegovo razumjevanje neophodno uporište u okvirima sociologije rada i roda, migracija i razvoja. Glavni znanstveni doprinos ovog doktorskog rada je zbog toga višestruk budući da pruža sustavan uvid u načine stvaranja i održavanja ciklusa međunarodnih kružnih radnih migracija žena u različitim životnim ciklusima, kao i organizaciju plaćenog i neplaćenog rada migrantkinja u obiteljskom i

regionalnom kontekstu, uključujući i ulogu percepcije regije u strukturi potrošnje ekonomskih sredstava ostvarenih u migraciji.

Kako bi se ocrtao pojmovni okvir potreban za istraživanje ovako složene teme, u poglavlju „2. Teorijski i pojmovni okvir“ se razlaže pojam rada u rodnoj perspektivi pa se detaljnije predstavljaju pojmovi zaposlenja, kućanskog rada i rada brige u obitelji. Odnos plaćenog i neplaćenog rada se dodatno obuhvaća pojašnjenjem rodne i generacijske podjele rada u okviru životnog ciklusa žena, a zatim se predstavljaju elementi koji transformiraju svijet rada pri čemu se poseban naglasak stavlja na procese globalizacije te fleksibilizacije rada. Ovi procesi istovremeno imaju značajnu ulogu u pojednostavljenju i olakšavanju ostvarenja međunarodnog kružnog oblika radnih migracija pa se prikaz tih procesa usmjerava na njihovu važnost za uspostavljanje ciklusa odlaska u inozemstvo i povratka u domicilno okruženje u okviru takve radne migracije. U poglavlju se zatim prikazuje način na koji se isprepliću karakteristike tipova zaposlenja u inozemstvu s kružnim migracijskim kretanjima skupa sa spoznajama iz transnacionalne perspektive na migracije, koja pridonosi uvidima u održavanje veza između dvije lokacije kruženja. Naposljetku se pojašnjava i naglašava važnost ishodišnog regionalnog konteksta za razumijevanje započinjanja i nastavljanja kružnog oblika međunarodnih radnih migracija žena te se istraživanje smješta u kontekst domicilne regije migrantkinja, Slavonije.

Nakon predstavljanja pojmovnog okvira doktorskog rada, poglavlje „3. Metodologija istraživanja“ opisuje provedbu narativnog istraživanja upotrebom narativnih intervjua. Podatci su prikupljeni provedbom 25 intervjua i organizirani uz pomoć sažetka slučajeva kao organizacijskog alata narativnih podataka. Podatci su analizirani kroz dva postupka: izradom vinjeta i višestapnim kodiranjem. Vinjete na opisnoj razini prikazuju radno-migracijske puteve kružnih migrantkinja, a analitički se dublje usredotočuju na situaciju neuobičajenog prekida kružne radne migracije, nakon čega se kružna migracija ponovno uspostavila. Radno-migracijski put temelji se na susljednosti događaja u radnom i privatnom životu migrantkinja, koji se u njihovim narativima pokazuju kao ključni za razumijevanje izmjene ciklusa rada i boravka u Slavoniji u užem smislu, te odnosa plaćenog i neplaćenog rada u širem smislu. Druga varijanta analize podataka je uključila usporednu analizu slučajeva kroz analitički postupak kodiranja transkripata narativnih intervjua dodjelom deskriptivnih kodova, interpretativnih i kodova obrasca.

Nalazi istraživanja se prikazuju u poglavlju „4. Rezultati istraživanja i rasprava“ kroz dva tekstualno odvojena, međutim interpretativno uzajamno nadopunjujuća dijela rada. U prvom dijelu se kroz vinjete prikazuju radno-migracijski putevi triju međunarodnih kružnih radnih migrantkinja, a potom ih se interpretativno zahvaća kroz pojmovni okvir istraživanja. U drugom dijelu se predstavlja interpretacija rezultata dobivenih procesom kodiranja gdje se kroz zasebna potpoglavlja obrađuju teme početka rada u inozemstvu, koncentriranog rada tijekom ciklusa zaposlenja, (dis)kontinuiteta i obnavljanja rada i života po povratku, elemenata sigurnosti i nesigurnosti uključenih u prakse kružne radne migracije, te značenja regije za nastavak međunarodne kružne radne migracije.

Konačno, u poglavlju „5. Zaključak“ se naglašavaju temeljni nalazi istraživanja te ističe empirijski i teorijski doprinos ovog doktorskog rada za područja sociologije rada i roda s migracijama te razvojem.

2. TEORIJSKI I POJMOVNI OKVIR

2.1. Uvodna razmatranja: međunarodne kružne radne migracije žena u kontekstu sociologije rada, migracija i razvoja

Ekonomska dimenzija rada nesumnjivo je središnji element radnog života ljudi, ali predstavlja samo dio cjeline kojom se objašnjava ulazak i participacija žena i muškaraca na tržištu rada. Radne biografije žena i muškaraca oblikuju i individualni resursi poput vještina i znanja te motiva i interesa, ali i strukturni faktori koji oblikuju ulazak žena i muškaraca u određena zanimanja, kao i pristup zaposlenju. Strukturni faktori mogu biti uže povezani s tržištem rada poput strukture zanimanja te broja i tipa dostupnih poslova na tržištu rada, ali i neizravno povezani s tržištem rada poput roda, klase, obiteljskog statusa, obrazovanja i životnog ciklusa (Layder i dr., 1991, prema Watson, 2017).

Društvena organizacija rada ukazuje na odnose moći u društvu, a istovremeno se odražava u značenjima rada koja su ukalupljena u kulturne obrasce društva. Sociologija rada stoga podjednako proučava makro obrasce organizacije rada kao i mikro aspekte poput radnog ponašanja i iskustava rada (Watson, 2017). Međutim, svijet rada uključen je u neprestane procese promjena koje se odvijaju i unutar i izvan same domene rada, te se višestruko odražavaju u životima pojedinaca. Te su promjene posebno vidljive kroz organizaciju i odnos između zaposlenja i života izvan zaposlenja, koji se uzajamno oblikuju i na socijalnoj razini i na razini pojedinaca, kućanstava i obitelji. U globaliziranom svijetu, rad ima posebno važan odnos s migracijama, te posredno, kroz ekonomsku dimenziju radnih migracija, sa socioekonomskim razvojem na različitim društveno-prostornim razinama.

Procesi promjene u svijetu rada i njihovi utjecaji na društvenu podjelu rada, kao i na prostornu i vremensku organizaciju plaćenog rada na tržištu i neplaćenog rada u kućanstvu i obitelji, veoma se jasno presijecaju upravo u međunarodnim kružnim radnim migracijama. Širenje takvog specifičnog oblika migrantskog kretanja je značajka suvremenih migracija koje inače obilježava karakteristika *kruženja*, ne samo osoba putem kružne mobilnosti i migracija, nego i kruženja ideja, vrijednosti, dobara te brige za druge. Međunarodne kružne radne migracije ostvaruju se migrantskim ponavljanjem ciklusa odlaska iz jednog mjesta na određeno

vremensko razdoblje s ciljem zaposlenja u inozemstvu, a zatim povratka u domicilno okruženje na određeno vremensko razdoblje, uz kontinuirane procese ponavljanja ovih dvaju ciklusa.

Međunarodne kružne radne migracije specifičan su oblik migrantskog kretanja koji istovremeno: a) uključuje odlazak, ali i povratak migranata/kinja u ishodišnu regiju, b) omogućuje zaradu na inozemnom tržištu rada, obično u socioekonomski razvijenijim zemljama, ali i boravak u domicilnoj, obično manje razvijenoj regiji, c) predstavljaju privremenu migraciju, ali koja kroz dimenziju ponavljanja postaje stalna radno-migracijska strategija, d) uključuje migrante/kinje u inozemno tržište rada, ali zbog karakteristika nekvalificiranih poslova koji se migrantima/kinjama nude, njihova uključenost u prihvatno društvo ostaje upitna, e) uključuju dimenziju migrantske transnacionalnosti, ali ipak s izrazito izraženom orijentacijom prema domicilnoj regiji, i tako dalje.

Usljed navedenih karakteristika, kružne radne migracije predstavljaju istraživački neobično zanimljiv i složen fenomen, koji se teorijski nalazi na sjecištu područja sociologije rada, migracija i razvoja. Zbog migracijskih ciklusa odlaska i povratka, migranti/kinje ujedno na specifičan način organiziraju razdoblja plaćenog rada u inozemstvu i neplaćenog rada u kućanstvu i obitelji. Usredotočenje na radne migracije žena u okviru ovog doktorskog rada unosi dodatnu slojevitost kroz potrebu za osjetljivošću prema rodnim i dobnim dimenzijama plaćenog i neplaćenog rada te migracijskog procesa, pa se kruženje migrantkinja proučava smješteno u obiteljski kontekst i kontekst ishodišne regije njihove migracije.

Složenost problema istraživanja se u sljedećim potpoglavljima odražava i u prikazu pojmovnog okvira,¹ koji se zbog obuhvatnosti predstavlja u dvije cjeline. U prvoj cjelini se objašnjavaju pojmovi koji su uže povezani sa sociologijom rada i roda kako bi se opisao odnos plaćenog i neplaćenog rada na makro i mikro razini, uključujući i procese koji utječu na promjene u sferi rada. U drugoj cjelini se definiraju međunarodne kružne radne migracije u njihovoj poveznici s karakteristikama nestandardnih i prekarnih zaposlenja migrantkinja u različitim poslovima i sektorima, transnacionalnom i ekonomskom dimenzijom kružnih radnih migracija, te se pojašnjava istraživačka ukotvljenost radnih migracija u ishodišnu regiju.

Plaćeni rad migrantkinja u inozemstvu se razmatra kroz teoriju radnog procesa, proizašlu iz proučavanja industrijskih odnosa unutar sociologije rada. Zaposlenje se u kontekstu ove teorije primarno proučava kroz karakteristike odnosa kapitala i rada te radnog procesa. Na

¹ Složenost problema istraživanja je ujedno i jedan od razloga zbog kojih se koristi narativni pristup istraživanju iskustava, o čemu će više riječi biti u poglavlju „3. Metodologija istraživanja“.

radnom mjestu su poglavito važni odnosi između poslodavca i zaposlenika/ca, koje obilježavaju njihovi sukobljavajući interesi u pogledu elemenata vezanih za radni odnos i radni proces, poput plaće, uvjeta rada, opisa posla i obavljanja radnih zadataka. Međutim, teorija radnog procesa ne proučava domenu neplaćenog rada koji se obavlja izvan radnog odnosa pa se neplaćeni rad žena obuhvaća pojmovima kućanskog rada i rada brige u obitelji. Poimanje rada koji se odvija izvan tržišta rada predstavlja feminističko proširenje teorije radnog procesa koja je inače tradicionalno usmjerena isključivo na zaposlenje i odnos kapitala i rada.

Domene plaćenog rada kroz zaposlenje i neplaćenog rada u kućanstvu i obitelji su na strukturnoj razini međusobno ovisne, što posebno dolazi do izražaja uslijed procesa feminizacije rada, fleksibilizacije zaposlenja te stvaranjem globalnih lanaca brige kroz međunarodne migracije žena. Odnos plaćenog rada i neplaćenog rada na razini pojedinca u okviru kućanstva i obitelji razmatra se na razini organizacije zaposlenja i neplaćenog rada kroz radno i životno iskustvo radnica u inozemstvu, uz pridavanje pažnje značenjima roda i životnog ciklusa za taj odnos. Odnos plaćenog i neplaćenog rada prolazi kroz neprestane procese transformacije koji se odvijaju izvan i unutar domene rada. Proces globalizacije dovodi do višestrukih promjena u društvenoj i prostornoj organizaciji rada, dok unutar svijeta rada, proces fleksibilizacije prvenstveno mijenja karakteristike radnog odnosa i vremensku organizaciju rada. Osim prostornih i vremenskih promjena, međutim, ti procesi imaju obuhvatnije posljedice kako za odnos plaćenog i neplaćenog rada tako i za iskustvo rada i života pojedinca.

Proces globalizacije čini međunarodna tržišta rada na specifične načine dostupnima migrirajućim radnicima/ama, ali je tržište segmentirano i na razini obrazovanja i vještina, i na razini roda, rase, etniciteta, porijekla i zakonskog statusa migranata/kinja (Castles, 2016). Prilike zaposlenja za žene su posredovane njihovim rodom i stavljaju ih u radne pozicije koje često oponašaju tradicionalne ženske obiteljske obveze. Istovremeno, globalizacijski procesi omogućavaju uspostavljanje raznolikih tipova transnacionalnih veza između mjesta ishodišta i odredišta migracije pa se suvremena migrantska kretanja više ne odražavaju u jednosmjernim preseljenjima iz nerazvijenijih zemalja ili regija u razvijenije. S jedne strane, učvršćuju se kružni oblici privremene migracije, posebno u feminiziranim, ali i drugim zaposlenjima. S druge strane, učestalost i gustoća transnacionalnih veza kojima migranti/kinje spajaju ishodište i odredište migracije poimaju se i kao potencijalno razvojni elementi, prvenstveno u ekonomskoj dimenziji.

Poimanje prostora kao sadržanog unutar granica nacije-države oprirodnuje migracije kao procese kretanja između dva objektivno postojeća državna prostora (Amelina, 2020). Međutim, međunarodna kruženja migrantkinja uokvirena su tipom zaposlenja i organizacijom posla u inozemstvu, ali i osobnim, obiteljskim i regionalnim kontekstom. S jedne strane, istraživanja prekograničnih društvenih veza kroz transnacionalnu perspektivu ukazuju na to da migracije nisu jednostavno „slobodna mobilnost“ nego uključuju složene i sukobljavajuće uloge, a u kontekstu rada žena i žongliranje obveza na dvije lokacije (Evergeti i Ryan, 2011: 368).

S druge strane, regionalna razina predstavlja važan element društvenog, kulturnog i ekonomskog konteksta koji podržava stvaranje i održavanje međunarodnih kružnih radnih migracija, pa tako i razumijevanje ponavljanja migracijskog procesa. U točki preklapanja ovih domena u životima žena, do posebnog izražaja dolaze procesi pregovaranja, organizacije i značenja zaposlenja u inozemstvu te kućanskog rada u domicilnom kućanstvu i obitelji, koje je moguće razumjeti samo kroz smještenost u ishodišni regionalni kontekst. Stoga se razvoju regije u ovom doktorskom radu pristupa kroz perspektivu migrantkinja, odnosno kroz radna i životna iskustva u regiji koja podržavaju njihovu migraciju te percepciju strukturnih uvjeta u regiji koji oblikuju njihovo migrantsko djelovanje i obrasce potrošnje zarađenih ekonomskih sredstava.

U kontekstu sociologije rada i roda, migracija i razvoja zapravo izostaje sustavni uvid u načine stvaranja i održavanja ciklusa međunarodnih kružnih radnih migracija žena koje su zaposlene u različitim sektorima i koje su u različitim životnim ciklusima, njihovoj organizaciji plaćenog i neplaćenog rada na dvije lokacije, te ulogi koju regija ishodišta ima za strukturu potrošnje zarađenih financija, što ujedno predstavlja i glavne znanstvene doprinose ovog doktorskog rada. Upravo se zato ovo istraživanje usredotočuje na međunarodne kružne radne migracije žena iz Slavonije, a zahvaća migrantkinje koje su u inozemstvu zaposlene u nestandardnim zaposlenjima u njezi, te sezonskom radu u poljoprivredi i sezonskim pomoćnim poslovima u ugostiteljstvu i hotelijerstvu. Svojim zaposlenjem u inozemstvu, ove migrantkinje stvaraju i održavaju kružne tokove radne migracije iz Slavonije u okolne zemlje, prvenstveno u Italiju, Austriju i Njemačku. Dakle, zaključno rečeno, cilj istraživanja ovog doktorskog rada su opis i razumijevanje radno-migracijskih iskustava međunarodnih kružnih radnih migrantkinja iz Slavonije u kontekstu odnosa plaćenog rada u inozemstvu i neplaćenog rada u domicilnom kućanstvu i obitelji.

2.2. Rad u rodnoj perspektivi

2.2.1. Rad u teoriji radnog procesa: plaćeni rad

Bez obzira na različita poimanja, rad se kao predmet istraživanja od samih početaka sociologije kao znanosti našao u središtu njezinog interesa. Radi se o sveobuhvatnom segmentu života ljudi sa složenim vezama s identitetom, institucijama i društvenom strukturom. U okviru sociologije rada, teorija radnog procesa usredotočena je na proučavanje dva aspekta koja po marksističkoj koncepciji društva tvore ekonomsku bazu, a to su sredstva za proizvodnju te proizvodni odnosi kapitala i radnika. Teorija pristupa proučavanju suvremenog radnog procesa nadogradnjom na Marxove osnovne ideje o organizaciji i funkcioniranju kapitalističkog društva i načina proizvodnje. Pri tome se podjednako usmjerava na analizu strukturnih kontradikcija u ekonomiji i društvu, kao i na proučavanje iskustava pojedinca u kapitalističkom radnom procesu (Watson, 2017).

Od vremena izvornih Marxovih ideja o radnom procesu, teorija radnog procesa razvila se u tradiciju istraživanja koja obuhvaća mješavinu marksističke, post-marksističke, neoveberovske i materijalno-pluralističke perspektive (Brook, 2013, prema Smith, 2015). U sociologiji rada se stoga koristi i vrednuje kao analitički alat za istraživanje sfere rada i tumačenje suvremenog radnog procesa, prije nego što se taj teorijski pristup smatra cjelovitim političkim programom za revolucionarnu promjenu društvenih uvjeta (Watson, 2017). Radni proces u kapitalizmu je upogonjen za ostvarenje profita proizvodnjom viška vrijednosti zbog čega se nalazi u kontinuiranom procesu promjene sredstava za proizvodnju i organizacije radne snage kroz tehnološke inovacije (Santana Previtali i Fagiani, 2015).

U užem smislu, ovaj teorijski pristup proučava „ponašanje zaposlenika, radni odnos i pitanje dizajna i organizacije rada“ (Watson, 2017: 71). Za razliku od monolitnog teoretiziranja odnosa kapitala i rada, novije analize svijeta rada koje proizlaze iz ovog pristupa ukazuju na djelovanje niza kontingentnih elemenata i okolnosti koje posreduju radni odnos. Te analize omogućavaju osvjetljavanje odnosa na radnom mjestu, proučavanje promjena u proizvodnom sektoru, kao i suvremenijih tržišnih zahtjeva od radnika/ca, poput emocionalnog i estetskog rada u uslužnom sektoru² (Watson, 2017).

² Emocionalni rad odnosi se na pokazivanje određenih emocija radnika/ce kao dio uobičajenog obavljanja i dovršenja nekih radnih aktivnosti koje zahtjeva poslodavac u okviru radnog mjesta (Hochschild, 2012). Zaposlenici upravljaju svojim emocijama u uslužnim aktivnostima tako što pružaju podršku gostima i kupcima te

Obrasce strukturnog sukoba na radnom mjestu u analizu industrijskih odnosa³ unosi Braverman (1998), čije djelo *Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century* iz 1974. godine preusmjerava pažnju s proučavanja isključivo sistemske razine industrijskih odnosa na njegovu mikrorazinu. Braverman analizira degradaciju rada u suvremenom kapitalizmu koja se odnosi ujedno i na uvjete rada, ali i na ubranu repetitivnost radnih zadataka. Zaključuje da su takvi trendovi dekvifikacije, rutinizacije i mehanizacije poslova rezultat organizacije rada prema interesima kapitala bez obzira na sektor zaposlenja, što se očituje i na samom radnom mjestu. Kontrolu nad radnim procesom zadržava poslodavac, određivanjem pojedinih radnih zadataka, organizacijom radnog dana i kontrolom izvedbe zadataka zaposlenika/ca pa tako određuje i vještine koje su potrebne za obavljanje nekog rada (Santana Previtali i Fagiani, 2015). Braverman je tada smatrao da će procesi organizacije rada dovesti do homogeniziranja zaposlenika/ca u inače različitim djelatnostima zbog čega će se bijeli i plavi ovratnici naći u sličnim pozicijama. Bravermana kasnije kritiziraju zbog njegovog nedostatnog uporišta u sociokulturnom kontekstu, budući da kontekst na različite načine realizira radni odnos u nekom društvu (Smith, 2015), međutim on ipak postavlja teorijske temelje za proučavanje odnosa na radnom mjestu, uključujući strategije kontrole od strane kapitala te strategije otpora od strane radnika/ca.

Nejednakost u tržišnim odnosima prelijeva se, dakle, u odnos poslodavca i radnika/ce na radnom mjestu i implicira da dinamika njihove nejednakosti ograničava, uvjetuje i strukturira rad. Ipak, teorija radnog procesa prepoznaje da je svakodnevno ponašanje na radnom mjestu, poslodavaca, nadređenih, podređenih i zaposlenika/ca, pod pritiskom strukturnog antagonizma, ali nije njime determiniran (Watson, 2017). Naime, sukob između kapitala i rada se odvija na višoj i nižoj razini. Na višoj razini se sukobljavaju interesi poslodavaca i radnika/ca, dok je niža razina razina ponašanja na kojoj se različiti interesi izražavaju kroz različite oblike otpora interesima drugoga (Watson, 2017). Premda tendencija izvlačenja viška vrijednosti iz rada radnika/ica na općenitijoj razini nije upitna, niti je upitan sukob između kapitala i rada na

iskazuju gostoljubivost, ali su uslužne aktivnosti uronjene i u emocije zaposlenika/ce. Zbog toga se može odijeliti emocionalni rad koji je površinski, te duboki rad kao stalni dio sebstva zaposlenika/ce (Hochschild, 1983, prema Bradley, 2016). Emocionalni rad u uskoj je vezi s tjelesnim radom koji obuhvaća intimni tjelesni kontakt s klijentima i gostima u poslovima poput terapeuta/kinja, medicinskih tehničara/sestara, masažera/ki, kozmetičara/ki i slično. Slično tomu je i estetski rad, koji se odnosi na manipulaciju izgledom tijela zaposlenika/ce kako bi odražavalo određenu sliku ili imidž organizacije, a s ciljem njegovog komercijalnog iskorištavanja. Radi se o specifičnom obliku tjelesnog rada i rada na tijelu u uslužnom sektoru (Warhurst i Nickson, 2009).

³ Industrijski odnosi stariji su termin za radni odnos (eng. *employment relation*) budući da je područje analize radnog procesa prvotno obuhvaćalo samo industrijsku proizvodnju, odnosno radno mjesto bila je tvornica.

dubljem nivou, u analizi neposrednog odnosa između poslodavaca i zaposlenika/ica takvi sukobi ponekad nisu očigledni. Međutim, sukobi na razini ponašanja mogu se uzeti kao mikro situacije šire strukture zaposlenja i radnog odnosa (Watson, 2017).

Burawoy (1985) u tom smislu naglašava da odnos poslodavca i zaposlenika na radnom mjestu nije neprestano sukobljavajući, nego u svrhu odrađivanja radnih zadataka iziskuje njihovo dogovoreno i usuglašeno djelovanje. Između njih se odvija proces pregovaranja, kroz posredništvo sindikata, ali i izravno, na radnom mjestu. Pri tome, najvažnije stavke pregovaranja i sukoba između radnika/ca i poslodavaca su plaća, radni uvjeti, sigurnost zaposlenja, radni sati i radni tempo (Wajcman, 2000; Smith, 2006). U odnosu kapitala i rada, sukobi i suradnja se isprepliću na radnom mjestu zbog međusobne ovisnosti tih dvaju stranki. Iako se radi o osnovnoj razini sukoba na radnom mjestu, ne predstavlja jedini odnos koji može biti obilježen sukobom i suradnjom, nego se slični procesi odvijaju s radnim kolegama/icama, gostima, klijentima i drugim uključenim osobama (Watson, 2017).

Međutim, dok je o nekim aspektima rada moguće pregovarati, radna snaga inherentno ima i svoj neodredivi aspekt (eng. *indeterminacy of labour*), koji upravo zbog svoje neodredivosti unosi element nesigurnosti u odnos poslodavca i zaposlenika/ce (Smith, 2015). Kada poslodavac unajmljuje radnu snagu, „ono što poslodavac unajmljuje, a radnik razmjenjuje nije određivo jer količinu napora koji bi se izvukao [iz radnika/ce] nije moguće precizno 'fiksirati' prije zaposlenja radnika“ (Smith, 2006). Zbog toga su radna mjesta u organizacijama hijerarhizirana, pri čemu se uloga menadžmenta nalazi u posredovanju između nadređenih i podređenih, te kontroli radnika/ca kako bi se izvršenje radnih zadataka osiguralo kroz maksimalnu produktivnost radne snage u uobičajenim primjerenim okvirima.⁴ Smith (2006) navodi da je upravo ta neodredivost radnog napora ključna za razumijevanje antagonizma između poslodavca i radnika/ce na radnom mjestu.

Također, u pregovaranje oko radnog napora između poslodavca i zaposlenika/ca, pored plaće, produktivnosti i društvenih koristi, uključena je i moć mobilnosti pogotovo u sektorima koje obilježava visoka razina fluktuacije radne snage (Smith, 2006). Kod radnika/ce se ona manifestira u mogućnosti isključenja iz zaposlenja kod određenog poslodavca ili prijetnje takvim odlaskom kao strategijom otpora nezadovoljavajućim uvjetima rada ili zahtjevima

⁴ Teorija radnog procesa imala je snažan odjek u području upravljanja ljudskim odnosima u organizaciji i modelima menadžmenta s obzirom na sposobnost analize načina upravljanja i kontrole izvršenja radnih zadataka zaposlenika/ca. To se pogotovo odvija uslijed promjena u radnoj organizaciji poput tejlorizma, tojotizacije i procesa automatizacije, koje ujedno oblikuju i nove strategije opiranja radnika/ca eksploataciji njihovog rada (Santana Previtali i Fagiani, 2015).

poslodavca, ali i izgradnjom mreže i korištenjem radnih resursa za planiranje daljnjeg zaposlenja. U tom kontekstu, otkaz radnika/ca kao takav je izraz sukoba u odnosu kapitala i rada (Smith, 2006). Pri tome treba razaznati da se rad može odvijati i izvan ovako koncipiranog radnog odnosa. Za razliku od zaposlenja kao formaliziranog oblika obavljanja nekog rada, rad u sivoj ekonomiji ili rad na crno također se obavlja za novčanu naknadu, ali nije prijavljen u skladu sa zakonskim odredbama pa takvo zaposlenje stoga ne aktivira porezna davanja, zdravstvene i mirovinske doprinose i slične zakonske zahtjeve, što utječe na položaj radnika/ce u odnosu prema poslodavcu (Watson, 2017).

U teoriji radnog procesa važnost ima i podjela rada, pri čemu se ona odnosi na dodjeljivanje određenih zadataka na razini društva pa postoje određena zanimanja⁵ i obrti u kojima se obavljaju cjeloviti zadatci, počevši od dizajna do proizvodnje te prodaje proizvoda. Važna je i tehnička podjela rada koja se odnosi na specijalizacije u radnim zadacima unutar zanimanja ili cjelovitim zadacima kako bi se rastavljanjem i obavljanjem jednog specijaliziranog zadatka podigla razina produktivnosti, a na temelju toga ostvario dodatni profit, što se odvija na inicijativu i interes poslodavca (Watson, 2017). U procesu takve specijalizacije zadataka, rad se rutinizira kroz manje sadržajno obuhvatne zadatke čime je sve potrebniji dekvificirani radnik/ca, koji radne zadatke može svladati u veoma kratkom vremenu (Santana Previtali i Fagiani, 2015).

Iz navedenog je vidljivo da društvena podjela rada u okviru teorije radnog procesa ne obuhvaća podjelu određenih zadataka određenim osobama i društvenim grupama (Watson, 2017). Thompson (1989 [1980]) tako podjelu rada između muškaraca i žena kao sustav dodjeljivanja određenih zadataka ženama i muškarcima naziva „drugom“ podjelom rada, uz onu središnju, tehničku, koju teorija radnog procesa prvenstveno proučava. U kontekstu teorije radnog procesa, ta „druga“ podjela rada proučava se kroz njezine „izražaje u plaćenom radu i relativnim odrednicama tih procesa koje stvaraju faktori unutar i izvan odnosa proizvodnje“ (Thompson, 1989: 181). Iz ovoga je vidljivo da srž teorije radnog procesa obuhvaća samo plaćeni rad i razmatra rodne odnose u okviru te domene, ali iz svog fokusa izostavlja neplaćeni rad.

Međutim, tržišta rada reproduciraju rodnu i etničku podjelu rada (Kofman, 2016). Društveni procesi, pa tako i svijet rada su orodnjeni, što Acker (1990: 145-146) pojašnjava

⁵ Zanimanje se ovdje definira kao redovno obavljanje cjeline ili dijela radnih zadataka za što i društvo i pojedinci koji obavljaju te zadatke pripisuju određeni naziv ili titulu (Watson, 2017).

ističući da „bilo koja analitička kategorija koja je orodnjena znači da prednost i nepovoljnost, eksploatacija i kontrola, djelovanje i emocija, značenje i identitet nastaju kroz obrasce i u vidu razlike između muškog i ženskog, maskulinog i femininog“. Zbog toga, da bi objasnile neprekidnu prirodu hijerarhije rodova u društvu, autorice koje se bave rodnom podjelom rada postavljaju rod kao središnju analitičku kategoriju. Istražujući rodnju podjelu rada u radnoj organizaciji, Acker (1990: 145-146) naglašava da proces orodnjavanja u konačnici okamenjuje spolnu podjelu rada, te ističe da: „Struktura tržišta rada, odnosi na radnom mjestu, kontrola radnog procesa i platni odnosi koji su u pozadini, uvijek su pod utjecajem roda, procesa rodnog identiteta i materijalnih nejednakosti između žena i muškaraca“. Horizontalna segregacija po spolu se posebno dugotrajno zadržava na niskokvalificiranim poslovima u manualnim i obrtničkim djelatnostima premda je manje vidljiva u uslužnom sektoru (Bradley, 2016). Tu se najviše iskazuje kroz statističku dominaciju žena u poslovima njege i uslugama povezanim s raznodom, prodaji i poslu u službi za korisnike/ce, tajništvima i administrativnim poslovima (Bradley, 2016).

2.2.2. *Neplaćeni rad u kućanstvu i obitelji*

Premda Thompson (1989: 198) smatra da „sfera produkcije i reprodukcije nužno supstoje, a promjene u bilo kojoj stvaraju kretanje, napetosti i kontradikcije u drugoj“, zbog svog analitičkog fokusa na zaposlenje, pristup radnog procesa u svojoj srži ne uključuje analizu neplaćenog rada. Međutim, definicija rada kao proizvodne aktivnosti na tržištu pokazala se nedostatnom za shvaćanje svijeta rada, pogotovo ako se uzmu u obzir promjene unutar i izvan domene rada. Glavni razlog tomu je što analitički ne uključuje privatnu sferu, odnosno sferu kućanstva, u kojoj se odvija nevidljivi, nepriznati i podcijenjeni neplaćeni rad, dok se istodobno shvaća kao rad iz ljubavi i majčinske dužnosti (Kergoat, 2000, prema Verschuur, 2013). Također, privatna sfera i kućanstvo smatraju se potrošačkom jedinicom.

U vrijeme pionirskog istraživanja rada žena, Boserup⁶ (1970, prema Beneria i Sen, 1981) istražuje nevidljivi ženski rad u kućanstvu i poljoprivredi te zaključuje o njihovom značajnom doprinosu za ukupnu ekonomiju kućanstva. Oakley (2018 [1974]) pristupa analizi

⁶ Boserup, ekonomistkinja, u knjizi *Woman's Role in Economic Development* (1970) prva sustavno istražuje rad i poziciju žena komparativnom analizom razvojnih procesa afričkih i azijskih zemalja (Beneria i Sen, 1981).

kućanskog rada kao zanimanja, umjesto kao aspektu ženske uloge u obitelji.⁷ U svojem istraživanju utvrđuje da je kućanski rad, uključujući i brigu za djecu, nevidljiv i nemjerljiv, niskog statusa i nevrednovan kao rad. Radi se o procesu kroz koji se razvija veza između niskog statusa i činjenice da taj posao obavljaju žene (Thompson, 1989). Neplaćeni rad u kući se manje ekonomski i psihološki vrednuje od rada izvan kuće, na radnom mjestu uobičajenog obavljanja plaćenog posla (Hochschild, 2001, prema Watson, 2017).

Definicija rada se tako u teorijskom smislu proširuje pod utjecajem feminističkih autorica drugog vala pa počinje, uz zaposlenje, obuhvaćati ono što autori/ce nazivaju „kućanski i reproduktivni rad“ (Bradley, 2016: 73). Neplaćeni rad u kućanstvu, nasuprot dotadašnjim definicijama kao ženske biološke sudbine i komplement muškom zaposlenju izvan kuće, počinje se tako poimati kao *rad*, i to upravo smještanjem u teorijsku raspravu s marksističkim predznakom, odnosno u širi kontekst proizvodnje, reprodukcije, eksploatacije i uporabne vrijednosti (Oakley, 2018 [1974]). Takvo teorijsko utemeljenje šire definicije koja obuhvaća neplaćeni rad također potječe iz marksizma, to jest Engelsovih pisanja o odnosu između proizvodnog ili produktivnog te reproduktivnog rada, odnosno pitanja socijalne reprodukcije (Engels, 2010 [1884]).

U kontekstu rodne podjele rada, socijalna reprodukcija je pojam koji se koristi za sve „aktivnosti i stavove, ponašanja i emocije, obveze i odnose koji su izravno uključeni u održavanje života na dnevnoj bazi, kao i međugeneracijski“ (Laslett i Brenner, 1989: 382).⁸ Sličnu definiciju navodi i novija literatura kao „sve aktivnosti i odnose usmjerene na održavanje pojedinaca u dobrom stanju, u svakodnevnicima i generacijski“ (Nakano, 2010, prema Verschuur, 2013: 155). Socijalna reprodukcija je, dakle, rad koji u kapitalističkim društvima uključuje i neplaćeni rad žena u kućanstvu, a koji omogućava radnicima, muškarcima, uključenje i nastavak proizvodnog rada na tržištu rada (Laslett i Brenner, 1989). No, takva podjela rada stavlja žene u nepovoljniji položaj u odnosu na muškarce, i u javnoj i u privatnoj sferi.

Pored socijalne reprodukcije, pojmovi produktivnog i reproduktivnog rada koriste se za detaljnije razdvajanje aktivnosti i poslova u kontekstu kapitalističkog načina proizvodnje. Prema Engelsu (2010 [1884]), reproduktivni rad je fundamentalni element koji omogućava održavanje kapitalizma kroz neplaćene aktivnosti održavanja života privatne sfere, odnosno

⁷ S obzirom na tadašnju definiciju rada kao produktivnih aktivnosti povezanih s tržištem, takav pristup aktivnostima u sferi neplaćenog rada i kućanstva bio je zaista inovativan.

⁸ Prema tome, socijalna reprodukcija ne uključuje samo kućanstvo, nego i druge javne i privatne institucije ili udruženja (Verschuur, 2013).

održavanja trenutnih i budućih radnika/ca u kućanstvu, ali i materijalnih aspekata samog kućanstva. Dok se produktivni rad odnosi na aktivnosti vezane za zaposlenje kojim se stvara višak vrijednosti na tržištu, reproduktivni rad označava mentalni, fizički i emocionalni rad, odnosno aktivnosti, obveze i veze između ljudi koje se odnose na svakodnevno i međugeneracijsko održavanje života ljudi (Lutz, 2010). Ključan dio značenja reproduktivnog rada uključuje i rodne razlike u tome tko obavlja koje zadatke i aktivnosti, gdje i kada, a izražava i reproducira društvene odnose između rodova (Anderson, 2005).

Reproduktivni rad se u literaturi razmatra i pojmovima neplaćenog rada⁹ u kućanstvu i rada brige u obitelji.¹⁰ Neplaćeni rad obuhvaća radne aktivnosti koje se odvijaju u kućanstvu ili za potrebe funkcioniranja obiteljskog poslovnog projekta, uključujući brigu o članovima obitelji i rodbini (Verschuur, 2013). Preciznije rečeno, rad u kućanstvu odnosi se na održavanje kućanstva kroz obavljanje radnih aktivnosti poput kuhanja, održavanja čistoće i urednosti kućanstva, pranja rublja, kupovine namirnica, brige za djecu te starijih ili bolesnih članova/ica kućanstva ili obitelji,¹¹ na rad u poljoprivredi kojeg karakteriziraju repetitivnost i ispomoć te na brigu za domaće životinje (Laslett i Brenner, 1989; Bradley, 2016; Watson, 2017). Međutim, kao što je već vidljivo iz prethodne dvije rečenice, rad u kućanstvu i rad brige nije jednostavno razdvojiti budući da rad brige obuhvaća cjelokupnost materijalnih i nematerijalnih radnih

⁹ Osim rada u kućanstvu i brige, neplaćeni rad obuhvaća i volontiranje (Shelton, 2006), koje nije predmetom ovog doktorskog rada. Također, treba napomenuti da reproduktivni rad može biti i plaćen, što se obrađuje u kontekstu globalnih lanaca brige, u poglavlju „2.3.1.1. Nestandardno i prekarno zaposlenje u inozemstvu: posao u njezi, poljoprivredi te ugostiteljstvu i hotelijerstvu“.

¹⁰ Pojam kućanskog rada u široj definiciji obuhvaća kućanske poslove i rad brige za djecu i starije, dok u užoj definiciji obuhvaća samo kućanske poslove. S obzirom na raspon aktivnosti u domeni kućanskog rada, klasifikacija nekih aktivnosti ne može se jasno svrstati razdvojiti pa se, primjerice, kuhanje može vidjeti kao kućanski posao, ali i aspekt brige za dugoga. Usprkos tim nejasnoćama, ovdje se pojam rada u kućanstvu koristi u kontekstu održavanja kućanstva te se odvaja od brige u obitelji. Naime, to je prvenstveno utemeljeno u postavljenom istraživanju koje obuhvaća migrantkinje koje u kućanstvu žive same stoga je održavanje takvog kućanstva drugačije nego kada su u suživotu s partnerom i/li djecom. Također, migracije naglašavaju problematiku pojma obitelji koja boravi na istom mjestu, ali osim u kontekstu transnacionalnih obitelji, to dolazi do izražaja i u kontekstu rada brige prema roditeljima i djeci koji su izvan kućanstva u domicilnoj regiji, pogotovo kada je riječ o tradicionalnijim odnosima.

¹¹ U hrvatskoj literaturi, engleski izrazi *care*, *carework*, *care workers* i *global care chains* nemaju ustaljene prijevode na hrvatskom jeziku i ovise o kontekstu upotrebe. Tako, recimo, Podgorelec i Klempić (2007) koriste pojmove skrb i njega za izraz *care*. Ti pojmovi koriste se i u Zakonu o socijalnoj skrbi Republike Hrvatske iz 2020. godine, pri čemu se *njega* upotrebljava u kontekstu njegovanja osobe i tjelesnog rada. Međutim, u kontekstu engleskog izraza *global care chains*, djelomično je ustaljen hrvatski prijevod *globalni lanci brige* (npr. Hodžić, 2010) premda taj pojam uključuje tjelesni rad i njegu starijih osoba. Nadalje, kada je riječ o djeci, onda se koristi izraz *brige za djecu*, no izraz *briga* se isto tako ponekad koristi i u kontekstu starijih osoba (npr. Tomić-Kludrović i dr., 2018). Naposljetku, u javnom diskursu je za rad žena sa starijim osobama uvriježen izraz *njegovateljica*, bilo da je riječ o migrantskom radu u privatnom kućanstvu ili u domovima za starije i nemoćne. U ovom radu se koriste izrazi *njege* i *njegovateljice* za migrantkinje koje rade sa starijim osobama, međutim pojam *globalnih lanaca brige* se koristi kao takav zbog uvriježenosti njegove upotrebe, kao i pojam *brige za djecu*.

aktivnosti koje se tiču fizičkih i emocionalnih aspekata brige za osobe, najčešće ovisnih pa i neovisnih članova/ica obitelji, rodbine ili zajednice (Verschuur, 2013).

Podjela takvog neplaćenog rada u kućanstvu odnosi se na raspodjelu radnih zadataka, na vrijeme utrošeno na obavljanje kućanskog rada te ima izraženu rodnu dimenziju tako što se određeni rad identificira kao ženski ili kao muški rad. U kućanstvu, žene preuzimaju većinski dio kućanskih poslova i brige za djecu, bilo da su zaposlene ili ne (Baxter i Tsui-O, 2016) pa je riječ o radu koji dominantno obavljaju žene (Watson, 2017). Usredotočenje žena na brigu za djecu također prati obrazac rodne podjele rada. Dok se o starijem partneru brinu partnerice, kada njih nema, onda tu brigu preuzimaju kćeri ili druge ženske članice obitelji i rodbine (Baxter i Tsui-O, 2016). Općenito, kada ga i ne obavljaju, žene se osjećaju odgovornima za organizaciju takvog rada (Lyonette i Crompton, 2015, prema Baxter i Tsui-O, 2016) pa je važno razlikovati materijalne aspekte odrađivanja takvog rada te nematerijalne aspekte organizacije i osjećaja odgovornosti da je taj rad odrađen (Speakman i Marchington, 1999, prema Šikić-Mićanović, 2001). Također, u uskoj je vezi s donošenjem odluka o ekonomiji kućanstva (Helmich, 2015).

Za razliku od autora/ica koji se fokusiraju na rodnu podjelu rada s obzirom na prirodu radnih aktivnosti, zadataka i obveza, Verschuur (2013) skreće pažnju na važnost prevladavajućeg društvenog odnosa unutar kojeg se radne aktivnosti odvijaju. Autorica se time zapravo oslanja na originalna Marxova pisanja o tome da sam *sadržaj* ili opis aktivnosti uključenih u rad (*opis* posla) nisu presudni za to da se neki rad klasificira kao produktivni ili neproduktivni (ili reproduktivni) rad. Nasuprot tomu, ključni kriteriji za klasifikaciju neke aktivnosti su „njegova veza s proizvodnjom, realizacijom, prisvajanjem i raspodjelom viška vrijednosti“, budući da je Marx bio prvenstveno zainteresiran za pitanja proizvodnje i prisvajanja rada (Tregenna, 2011: 285). Slično navodi Walby (2006) koja ukazuje na to da priroda zadataka koji se obavljaju unutar kućanstva nije toliko važna koliko su važni društveni odnosi u kojima se rad odvija, a koji su obilježeni rodnim nejednakostima. Rad u kućanstvu se ne razmjenjuje na tržištu i za njega se ne dobiva naknada u odnosu na uloženi trud, a „društveni odnos koji navodi suprugu da se odvoji od svoga rada za manju naknadu od svog supruga je razlikovna značajka patrijarhalnih kućanstava“ (Walby, 2006: 94).

Primjerice, neki poslovi u poljoprivredi mogu se smatrati i proizvodnim i reproduktivnim radom, stoga Verschuur (2013) ukazuje na to da rad nije plaćen ako je društveni odnos u kojem se on odvija nalik odnosima u kućanstvu (eng. *domestic-type social relations*).

Manje se vrednuje i plaća čak i kada je riječ o plaćenom radu, a kod takvog rada je onda gotovo uvijek prisutna i dimenzija kućanskih odnosa. S druge strane, ako se radni zadatci odvijaju izvan obitelji, takav rad se više vrednuje i plaća, zatim se u manjoj se mjeri od radnika/ca zahtijevaju nematerijalne dimenzije rada, a takav rad je i podložniji regulaciji (Verschuur, 2013). Verschuur (2013: 155) sažeto pojašnjava: „Ekonomija kućanstva dio je sfere cirkulacije kapitalizma (Meillassoux, 1975) i opskrbljuje globalnu ekonomiju radnom snagom, robom i uslugama. To su predmeti prisvajanja u globalnoj ekonomiji kroz artikulaciju sfere u kojoj prevladavaju kapitalistički proizvodni odnosi s onom u kojoj prevladavaju odnosi proizvodnje nalik kućanskim odnosima“ (referenca u originalu).

Novija istraživanja koja proučavaju obrasce rodne podjele kućanskog rada i determinante koje vode njegovoj egalitarnijoj podjeli ukazuju na održavanje relativne stabilnosti u vremenu koje muškarci i žene provode u odrađivanju poslova održavanja kućanstva i brige za djecu te vrsti zadataka koje rade žene i muškarci. Participacija žena na tržištu rada, žena koje istovremeno žive u raznolikim obiteljskim i partnerskim strukturama kućanstava, višestruko se brže odvija od promjena u podjeli obavljanja kućanskih poslova i brige za djecu (Baxter i Tsui-O, 2016). Ti se obrasci uočavaju bez obzira na teorijske perspektive kroz koje se promatra odnos između plaćenog i neplaćenog rada, produktivnog ili reproduktivnog.

Istraživanja položaja žena u društvu ukazuju na razlike između rada žena u javnoj i privatnoj sferi, a upravo je raspodjela rada u kućanstvu indikator nepovoljnijeg položaja žena u društvu. Žensko zaduženje za obavljanje kućanskog rada se nastavlja čak i kada je moguće platiti trećoj osobi obavljanje toga rada tako što je onda žena zadužena za organizaciju tih aktivnosti (Watson, 2017). Za razliku od promjena u rodnom stavovima, pomak od tradicionalnije rodne podjele poslova u kućanstvu do one egalitarnije odvija se sporije. Taj nesrazmjer u pristupu žena i muškaraca zaposlenju i napredovanju na poslu i, općenitije, u javnoj sferi, te egalitarnijih promjena u rodnoj podjeli kućanskog rada, neki autori/ce nazivaju zaostajanjem feminističke ili rodne revolucije (England, 2010; Scarborough, Sin i Risman, 2019). Walby (1990) to dodatno razjašnjava razlikovanjem javnog i privatnog patrijarhata o čemu će biti riječi u sljedećem potpoglavlju.

2.2.3. *Odnos plaćenog i neplaćenog rada*

Odnos plaćenog i neplaćenog rada postaje tema rasprava tek nakon što definicija rada počinje uključivati i rad u kućanstvu, odnosno kada Oakley upućuje na odnos definicije rada i renumeracije rada. Neplaćeni rad žena i muškaraca u kućanstvu se do tada poimao kroz uloge ili obveze žena i muškaraca u obitelji (Jackson i Scott, 2006). Međutim, neplaćeni rad žena u kućanstvu i odrađivanje takvog rada povezano je, kako s domenom plaćenog rada tako i s rodnim odnosima. Neplaćeni rad žena pridonosi oblikovanju domene plaćenog rada tako što, s jedne strane, odrađivanje takvog rada rješava problem održavanja kućanstva što omogućava muškarcima rad u javnoj sferi, dok je s druge strane, zbog opterećenosti usklađivanjem plaćenog i neplaćenog rada ženama ograničen ulazak i rad na tržištu (Jackson i Scott, 2006). Potonje dodatno oblikuje sferu plaćenog rada tako što je u vezi s porastom nestandardnih oblika zaposlenja (Rubery i Hebson, 2018).

Za analizu i razumijevanje odnosa posla i rada u kućanstvu, uključujući tu i rad brige i njege, Walby (2005) te elemente stavlja u širi društveni kontekst i naglašava da bez razumijevanja rodnih odnosa nije moguće u potpunosti razumjeti ni radne odnose. Drugim riječima, razdvajanje aspekata kapitalističkog i patrijarhalnog sustava nije dostatno za razumijevanje kako radnog mjesta i tržišta rada tako ni njihovih veza sa socijalnom reprodukcijom koja se odvija u privatnom kućanstvu, i obratno (Rubery i Hebson, 2018; Thompson, 1989; Walby, 1990, 2005).

Walby (1990) objašnjava rodne nejednakosti uključene u ovaj odnos postojanjem dvaju oblika patrijarhata, to jest različitim značenjima patrijarhata u javnom i privatnom kontekstu. Točnije rečeno, odgovarajući na kritike dotadašnjih univerzalističkih definicija patrijarhata, Walby (1990) smatra da patrijarhata djeluju kroz šest struktura, a to su: proizvodni odnosi u kućanstvu, plaćeni rad, patrijarhalna država, muško nasilje, patrijarhalni odnosi u seksualnosti i patrijarhalne kulturne institucije. Razlike u izražaju ovih struktura u različitim kontekstima i vremenima povezana su s različitim oblicima patrijarhata. Javni i privatni patrijarhat se razlikuju po odnosima između navedenih struktura, no i po „glavnim oblicima patrijarhalne strategije: isključujućoj u privatnom patrijarhatu i segregacijskoj u javnom patrijarhatu (Walby, 1990: 178). Isključujuća strategija patrijarhata isključuje žena iz javne sfere pa tako i plaćenog rada, dok se segregacijska strategija odnosi na ograničenu dostupnost javnih arena i podređenost muškarcima unutar njih. Patrijarhalni odnosi izvan privatnog patrijarhata su,

međutim, ključni za njegovo oblikovanje pa je žensko iskustvo patrijarhata unutar kućanstva privatizirano. U kontekstu proizvodnih odnosa u kućanstvu, žena obavlja neplaćeni rad koji prisvaja muškarac, te dok ulazak žena u plaćeni rad označava pomak u patrijarhalnim strategijama, od isključujuće prema segregacijskoj, a to označava i usmjeravanje prema manje plaćenim poslovima koji uključuju nižu razinu kvalifikacija (Walby, 1990).

Korijen važnosti sagledavanja odnosa između plaćenog i neplaćenog rada u rodnoj perspektivi može se pronaći i u suvremenijoj varijanti teorije radnog procesa kada Thompson (1989: 196) naglašava: „Rasprava, čini se, nije mrtva s obzirom na konsenzus da se rad žena i opresija moraju razmatrati u okviru kućanskog i plaćenog rada. Naglašavanje potonjeg odvratilo je našu pažnju od poveznica između patrijarhata i kapitala“ (kurziv u originalu). Drugim riječima, i u okviru teorije radnog procesa koja je usmjerena na razumijevanje domene plaćenog rada, naglašava se da je razumijevanje rada općenito te promjena koje se odvijaju u toj sferi života moguće samo ako se izađe izvan ekonomske sfere, odnosno kapitalističkog odnosa, u obiteljsko okruženje (Thompson, 1989).

U novijima raspravama o promjenama u okviru odnosa plaćenog i neplaćenog rada, Rubery i Hebson (2018: 3) naglašavaju problem zanemarivanja socijalne reprodukcije u kontekstu istraživanja radnog odnosa budući da „marginalizacija rada u njezi djelomično može objasniti porast prekarnog rada“ (o prekarnom radu vidi potpoglavlje „2.2.4. Proces fleksibilizacije, nestandardna i prekarna zaposlenja“). Drugim riječima, organizacija njege i skrbi potpomaže oblikovanje i organizaciju tržišta rada, kao i pritek radne snage na tržište rada, a ne samo obrnuto. Autorice time ističu važnost uzimanja u obzor obje domene, zaposlenje i život izvan sfere plaćenog rada, no još važnije, ističu da je i vrijeme provedeno izvan radnog mjesta pod kontinuiranim utjecajem širih procesa fleksibilizacije na različitim nacionalnim, pa tako i međunarodnim tržištima rada. Drugim riječima, nakon što se rad u brizi (ili njezi) za djecu, starije, osobe s invaliditetom i druge osobe kojima je potrebna asistencija marginalizira u privatnu sferu, a potom i u javnoj sferi, dolazi do raskoraka u razumijevanju trenda bujanja prekarnog zaposlenja.

Iako se podjela poslova u kućanstvu između ženskih i muških članova/ica kućanstva mijenja u zadnjih nekoliko desetljeća, ta promjena odvija se višestruko sporije nego što su se mijenjali obrasci rada žena i muškaraca u javnoj sferi. Diskrepancija između promjena u obavljanju poslova u zaposlenju izvan kuće i održavanja kućanstva se posebno u dvohraniteljskim kućanstvima negativno odrazila na svakodnevicu žena, koje su postale

dvostruko opterećene, odnosno odrađivale dvije smjene, smjenu u plaćenom radu i u neplaćenom kućanskom radu (Hochschild i Machung, 2012). Drugim riječima, osim razlike u tipu radnih zadataka, odrađivanje druge smjene ukazuje na to da je, u kontekstu rodne podjele rada, kućanski rad žena vremenski drugačije organiziran u odnosu na rad koji u kućanstvu odrađuju muškarci te povezan s domenom plaćenog rada.¹²

2.2.3.1. Rad u životnom ciklusu

Dok je u prethodnom potpoglavlju bilo riječi o karakteristikama rada, ovdje se pažnja skreće na značenje roda i životnog ciklusa žena za obavljanje i doživljaj rada. U području sociologije rada, istraživanjima rada žena je primjereno pristupiti intersekcijски osjetljivo (McBride, Hebson i Holgate, 2014). Intersekcijска osjetljivost odnosi se na istraživanje društvenih kategorija poput klase, roda, dobi ili etniciteta u njihovoj međusobnoj kombinaciji radije nego kao odvojenih varijabli koje oblikuju radne živote žena (Bradley, 2016). U takvom pristupu unutar teorije radnog procesa, intersekcionalnost se ne upotrebljava kao kompletan metodološki pristup¹³ nego kao perspektiva promatranja radnih odnosa i nejednakosti u

¹² Iako u Hrvatskoj nema istraživanja koja se izravno fokusiraju na plaćeni i neplaćeni rad migrantkinja, tim odnosom bave se istraživanja ženskih nestandardnih zaposlenja u kreativnim industrijama i području kulture (Barada i Primorac, 2018; Primorac, Barada i Buršić, 2020), koja ukazuju na feminizaciju ženske svakodnevice u tom sektoru, unutar koje se odvija provala javne u privatnu sferu. Iako je riječ o profesijama, žene su u prekarnijoj poziciji od muškaraca budući da se kreativni rad žena istovremeno suočava sa smanjivanjem društvenog vrednovanja takvog rada. Još je važnije spomenuti da Primorac, Barada i Buršić (2020) zaključuju da je rad žena u kreativnom sektoru u kontinuiranom stanju krize koju stvaraju širi socioekonomski uvjeti u Hrvatskoj. Klasnić (2017) u istraživanju utjecaja rodne podjele rada u okviru kućanstva na zaposlenje žena ukazuje na to da žene dominantno obavljaju kućanski rad, pri čemu se najveća razlika u utrošenom vremenu između muškaraca i žena iskazuje u obavljanju rutinskih aktivnosti, poput glačanja, kuhanja i čišćenja. Također, žene su značajno duže angažirane oko brige za djecu bez obzira na tip zaposlenja i vremenske zahtjeve zaposlenja. Autorica također zaključuje da premda postoji generacijski pomak u rodnoj raspodjeli kućanskog posla prema ravnopravnijoj raspodjeli poslova, žene ostaju glavne nositeljice kućanskog rada. Najnovije spoznaje u okviru stavova o rodnoj podjeli rada u kućanstvu i brizi za djecu utvrđuju Tomić-Koludrović i dr. (2018) te ističu da na razini Hrvatske dominiraju tradicionalni stavovi koji takav rad smatraju ženskom sferom. Kada se pak uzme u obzir regionalna podjela, u Slavoniji su ti stavovi patrijarhalniji, no istovremeno su najizraženiji stavovi prema radnoj egalitarnosti (Tomić-Kolurović i dr., 2018). Također treba istaknuti da se oko podjele i obavljanja kućanskih poslova razvijaju specifične orodnjene strategije muškaraca i žena, što opovrgava ideju o unutarnjoj homogenosti kućanstva nego upravo ukazuje na dinamiku kućanstva, suprotstavljenost interesa, pregovaranje i suradnju (Derado, Petrić i Tomić-Koludrović, 2020).

¹³ Kada se koristi kao metodološki pristup istraživanju roda i žena, intersekcionalnost se zapravo može podijeliti na tri pristupa u istraživanju različitih kategorija čije sjecište analiziraju. Prvi je antikategorijska složenost čija je svrha dekonstrukcija analitičkih kategorija. Radi se o pristupu koji fiksne kategorije smatra redukcionističkim prikazima društvenog svijeta koje kroz proces stvaranja razlika stvaraju nejednakosti. Drugi pristup je interkategorijska složenost koji analizi pristupa tako da se usvajaju i koriste postojeće analitičke kategorije sa svrhom istraživanja nejednakosti i promjena u nejednakostima između različitih društvenih grupa. Treći pristup je

zaposlenjima kako bi istraživači/ce ostali oprezni u dometu generalizacije zaključaka o radnim životima (Bradley, 2016). Naime, radni put upravo se odvija u kontekstu roda i dobi pojedinca, odnosno kroz njihovo interseksijsko djelovanje (Moen, 2016).¹⁴

Dob se u tom kontekstu razmatra kroz životni ciklus, što se odnosi na dobno ovisne društvene uloge koje strukturiraju biografije pojedinaca (Shanahan, Mortiment i Kirkpatrick Johnson, 2016). Dakle, iako je dob vezana za biološku starost, povezana je i s društvenim vremenom koje se odnosi na dobno primjeren odabir mogućih opcija djelovanja kroz koje osoba oblikuje svoju biografiju. Razlike u dobi se tako odražavaju kroz društvena očekivanja koja su povezana s primjerenim vremenom, to jest primjerenim trenutkom odvijanja određenih događaja i društvenih uloga u kontekstu života pojedinca. Oni su, nadalje, povezani s fazama životnog ciklusa, poput djetinjstva, mladosti, starosti i drugih, koji čine temelj samodefinicije, definicije drugih te evaluacije sebe i drugih.

Kada se plaćeni rad razmatra u okviru roda i životnog ciklusa, u razvijenim ekonomijama predstavlja temeljnu aktivnost većine odraslih osoba u dobi između 25 i 55 godina (Moen, 2016). Društvena i vremenska organizacija zaposlenja na jedan fundamentalan način oblikuje životni ciklus. Naime, obrazovanje tijekom životnog ciklusa mladosti može se vidjeti kao priprema za razdoblje rada, nakon kojega slijedi životni ciklus obilježen ulaskom u svijet rada i radni odnos, te naposljetku dolazi do faze umirovljenja i isključenja iz svijeta zaposlenja (Kohli, 1986a, b, 2007; Kohli i Meyer, 1986; Kohli i dr. 1991; Moen i Roehling, 2005, prema Moen, 2016). Zbog takvog značaja za život pojedinca i njegove društvene okoline, zaposlenje i rad su u perspektivi životnog ciklusa temeljni status koji organizira ostale aspekte društvenog života tijekom cijelog životnog ciklusa. Drugim riječima, „zaposlenje je očigledno put do ekonomske nezavisnosti, samopoštovanja, značenja, sigurnosti i fundamentalna javna ekologija u kojoj se odigrava život odrasle osobe“ (Moen, 2016: 250).

Okosnica rasprave o participaciji žena na tržištu rada, koja u obzir uzima životni ciklus, vodi se prvenstveno oko pitanja je li „obiteljska struktura ili su strukture tržišta rada u pozadini različite pozicije žena u plaćenom radu“ (Walby, 2005: 118). S jedne strane se objašnjenje

intrakategorijska složenost, koji se nalazi između prethodna dva tako što odbacuje postojeće kategorije propitivanjem njihovih granica, ali se koristi strateški održavajući kritičnost prema njihovoj upotrebi (McCall, 2005).

¹⁴ Primjerice, Walby (2005) utvrđuje da statistički podatci u Velikoj Britaniji o obrascima zaposlenja žena ukazuju na to da dob radnica polarizira njihova radna iskustva tako što mlađe žene, djelomično zbog viših razina obrazovanja, u većoj mjeri rade na visokokvalificiranim radnim pozicijama i na puno radno vrijeme, dok starije radnice značajno češće rade na niskokvalificiranim te pomoćnim poslovima i na nepuno radno vrijeme.

položaja žena u plaćenom radu smatra posljedicom njihove pozicije u obitelji, pa i obveza koje imaju u okviru održavanja kućanstva, brige za djecu i supruga. To je viđenje prema kojem obiteljski život uzorkuje drugačije obrasce zapošljavanja žena jer zbog toga posjeduju i drugačije vještine od muškaraca. Naime, muškarac je prvenstveno hranitelj obitelji, što mu onda omogućava da se orijentira na zadobivanje vještina koje tržište rada više vrednuje. S druge strane se objašnjenje različitog položaja žena u plaćenom radu nalazi u strukturama tržišta rada, koje „guraju“ žene u određene, manje plaćene i nekvalificirane ili niskokvalificirane poslove (Walby, 2005).

Bez obzira na navedenu dilemu, rad žena i muškaraca svakako su uklopljeni u obiteljske aspekte života i njihove specifične životne cikluse (Moen, 2016). Naime, žene ulaze u svijet rada i izlaze iz njega kao odgovor na promjenjive osobne i obiteljske okolnosti (Han i Moen, 1999a, b, 2002; Hobson 2014; Malenfant i dr. 2007; Stone 2007, prema Moen, 2016), iako, primjerice, značajni događaji u životnom ciklusu poput rođenja djeteta imaju manju ulogu u prestanku zaposlenja nego što je to bilo u prethodnim desetljećima (Walby, 2005). Takvi prijelazi se drugačije doživljavaju s obzirom na doživljaj primjerenosti nekog događaja u okviru vlastite dobi. Primjerice, gubitak posla nakon rođenja djeteta ili nakon 55 godine života negativnije se odražavaju na financijsko stanje pojedinca, ali i na zdravlje i doživljaj pritiska za zapošljavanjem (Moen, 2016). Promjene u zaposlenju se stoga moraju smjestiti u širu radnu trajektoriju jer se samo u tom kontekstu mogu razumjeti značenja plaćenog rada za pojedinaца (Elder i dr, 2003, Mortimer i Shanahan, 2003, prema Moen, 2016).

Transformacije u svijetu radnih i rodnih odnosa, poglavito one u vidu feminizacije rada i širenja uslužnog sektora, kao i promjene u prostornoj, vremenskoj i ugovornoj organizaciji poslova, odrazile su na *normalni* životni ciklus muškaraca i žena. Prema takvoj ideji tijekom života, ulasci na tržište rada, napredovanja, osnivanje obitelji, umirovljenje i slični životni događaji odvijaju se u predviđenim vremenskim razdobljima života (Moen, 2016). Promjene u tijeku životnih događaja navode i autori koji ove procese promatraju iz drugih teorijskih perspektiva. Primjerice, Sennet (2000) u svom istraživanju radne biografije radnika zamjećuje njihovu nesposobnost da konstruiraju koherentnu i smislenu radnu biografiju što smatra posljedicom fleksibilnih radnih aranžmana novog kapitalizma.¹⁵ Beck (2001) smatra da su promjene u biografijama pojedinaca rezultat procesa modernizacije. Prema njemu, pojedinci se

¹⁵ Novi kapitalizam odnosi se na promjene u svijetu zaposlenja koje se kreću od stabilnih i predvidivih poslova do nestabilnih, nesigurnih i nestalnih (Sennet, 2000).

više ne mogu osloniti na *normalnu* biografiju, to jest institucionaliziranu putanju kroz životne događaje, nego su prisiljeni stvarati vlastitu, *refleksivnu*, biografiju. Anderson (2010: 303) ističe upravo da je „novo razdoblje nesigurnosti“ o kojem govore i Sennet i Beck, između ostalog, prožeto promjenama u sferi rada unutar koje prvenstveno opadaju standardni oblici zaposlenja, rada i radnih odnosa.¹⁶

Podjela kućanskog rada i brige za djecu također nisu statični tijekom životnog ciklusa muškaraca i žena, odnosno obitelji. Struktura kućanstva ili obitelji pokazuje kako se ta podjela mijenja kada osobe kao pojedinci ili kao članovi/ce obitelji prolaze kroz određene životne faze. Koliko je rad u kućanstvu ovisan o životnom ciklusu pokazuje se upravo u značajnim prijelazima iz jednog životnog ciklusa u drugi, poput zapošljavanja, vjenčanja, rođenja djeteta, prekida veze i slično (Baxter i Tsui-O, 2016). Na socijetalnoj razini, proces starenja stanovništva također stvara dodatan rad u kućanstvu zbog potrebe njege starijih osoba pa tako uvjetuje obrasce zaposlenja, uključujući i one migrantske, o čemu će više riječi biti u narednim poglavljima (Amelina i Lutz, 2019; Arber i Ginn, 1991, Ungerson, 1990, prema Walby, 2005).

2.2.4. *Proces fleksibilizacije, nestandardna i prekarna zaposlenja*

Promjene u svijetu rada tradicionalno su u srži teorijskog promišljanja i empirijskog istraživanja zbog njihovih sveprožimajućih učinaka na živote pojedinaca i društava. Restrukturacija rada odnosi se na „promjenu obrazaca radnog iskustva, aktivnosti organizacija i zanimanja koje su posljedica, ali istovremeno i doprinose ekonomskim, političkim i kulturnim promjenama diljem svijeta“ (Watson, 2017: 111). Fleksibilnost kao značajka novih oblika organizacije rada rezultira porastom poslova koji se javljaju „pod uvjetima u kojima se radni napor intenzivira, kontrola decentralizira, a zaposlenje destabilizira“ (Smith, 1997). Osim toga što se smanjuje udio ugovora na neodređeno vrijeme, ove poslove karakterizira i nesistematično radno vrijeme (Polivka i Nardone, 1989, prema Kalleberg, 2000). Međutim, s obzirom na obuhvatnost različitih tipova organizacije rada, nisu svi radnici u istoj poziciji pa se rad na

¹⁶ Standardni radni odnos obuhvaća ugovor na puno radno vrijeme, u kojem zaposlenik/ca ima jednog poslodavca, radi u fizičkim prostorima koje osigurava poslodavac i pod njegovim je nadzorom, te ima obuhvatna radna prava i socijalne zaštite (Vosko, 2010). Nestandardno zaposlenje, odnosno nestandardni radni ugovori se u kontekstu organizacije rada barem u nekim dijelovima suprotstavljaju ovoj definiciji standardnog radnog ugovora, u čijoj suprotnosti su dobili i naziv.

nepuno radno vrijeme i drugi oblici fleksibilne organizacije odražavaju kroz različite posljedice, prilike i iskustva zaposlenika/ca na takvim poslovima (Kalleberg, 2000).

Razvoj fleksibilnih radnih modela i praksi koji u općenitijem smislu obuhvaćaju funkcionalnu i brojčanu reorganizaciju rada odgovor je poslodavaca na potrebe održavanja konkurentnosti i profitabilnosti te ublažavanja birokratske rigidnosti u jeku globalnih promjena (Smith, 1997). U pogledu radnog odnosa, nestandardni oblici zaposlenja kao novi radni aranžmani utjelovljuju brojčanu fleksibilnost u punom smislu. Pod lepezom novih radnih aranžmana okuplja se širi raspon nestandardnih oblika rada poput rada na nepuno radno vrijeme i privremenog zaposlenja, kontingentnog rada, agencijskog rada, ali i fleksibilnih oblika radnih rasporeda poput fleksibilnog radnog vremena (eng. *flexitime*), dijeljenja zaposlenja (eng. *job-sharing*), rada od kuće, sabijenog radnog tjedna (eng. *compressed workweek*) ili nezakonitog rada u kućanstvu, te drugih oblika zaposlenja koji se svojim karakteristikama značajno razlikuju od ranije dominantnog standardnog radnog odnosa kojeg karakterizira puno radno vrijeme i kontinuirano zaposlenje koje se obavlja u sjedištu poslodavca i pod njegovim rukovodstvom (Kalleberg, 2000).

Premda je riječ o sveprisutnom trendu, o pojavi, varijetetima i posljedicama nestandardnih oblika zaposlenja u razvijenim zemljama se raspravlja već u kontekstu ekonomske restrukturacije 1970-ih, a intenzivnije od 1990-ih. Porast u broju nestandardnih, nereguliranih i fragmentiranih poslova u kontekstu postfordističke organizacije rada „na radnika stavlja odgovornost prodaje 'cijelog sebstva' korporaciji“ (Watson, 2017: 99). Implikacija takvog širenja nestandardnih oblika zaposlenja je ta da predstavlja strukturne transformacije u domeni ljudskog rada općenito, a ne prolazne značajke poslovnog ciklusa (Kalleberg, 2011, 2012, prema Watson, 2017).

Uzroci, značajke i posljedice pojave netipičnih i nesigurnih tipova zaposlenja opisuju se pojmom prekarnosti kako bi se naglasile visoke razine radne nesigurnosti uključene u participaciju na tržištu rada kroz takva zaposlenja (Standing, 2011; Vosko, 2010; Vosko i dr., 2009, prema Campbell i Price, 2016). No, prekarni rad predstavlja jedan od nosivih stupova transformacija koje se odvijaju u prirodi rada i zaposlenja, nadilazi ustaljenu dihotomiju između standardnog i nestandardnog radnog odnosa i okuplja cijelu lepezu različitih zaposlenja s obzirom na njihove karakteristike.¹⁷ Dok prekarni rad obuhvaća nestandardne tipove poslova u kojima su posebno izražene dimenzije prekarnosti, prekarni/e radnici/e su oni/e koji rade na

¹⁷ Nisu svi nestandardni tipovi zaposlenja prekarni niti je svaki prekarni rad nestandardnog tipa.

takvim radnim mjestima, no i oni/e koji/e „trpe nužne posljedice prekarnosti“, koje prožimaju i šire nesigurnost u živote radnika/ca (Anderson, 2010: 303–304, prema Campbell i Price, 2016: 2).

Zbog nejasnoće pojmova prekarnog rada, prekarnih radnika, prekarnog života radnika/ca, u radu se polazi od prekarnog zaposlenja u preciznijoj definiciji koju iznosi Vosko (2010: 2): „Oblikuje ga odnos između statusa zaposlenja (tj. samozaposlenost ili plaćeno zaposlenje), oblika zaposlenosti (npr. privremena ili stalna, na nepuno radno vrijeme ili puno radno vrijeme), dimenzija nesigurnosti tržišta rada, kao i društvenog kontekst (npr. zanimanje, industrija i geografija) te društvene lokacije (ili interakcije između društvenih odnosa, poput roda, zakonskih i političkih kategorija kao što je državljanstvo).“

Jedna od značajnih posljedica rada na prekarnim poslovima je prodiranje nesigurnosti i efekata nesigurnosti u sferu svakodnevnice u vidu povezanog slabljenja društvenih odnosa i porasta prioriteta ekonomske produktivnosti (Anderson, 2010). Usporedna pojava različitih oblika prekarizacije zaposlenja i uvjeta rada, a potom i drugih domena društvenog života, očituje se u objektivnom i subjektivnom povećanju sveopće radne i životne nesigurnosti (Alberti i dr. 2018). Implikacije prekarizacije rada odražavaju „povijesno ustaljene razlike u pozicijama radnika na tržištu rada“ (Kalleberg i Vallas, 2018: 6). Iako opće karakteristike netipičnih radnika uvelike variraju u različitim oblicima rada, Rodgers (1989) ističe da se radi uglavnom o ženama, o mladima kojima je to sredstvo ulaska u tržište rada te o prosječno manje obrazovanim s obzirom na spolno dobnu kohortu.

Na mikro razini se pokazuje da iskustva i posljedice prekarnog rada nisu jednake za pojedine grupe radnika/ca (Campbell i Price, 2016). Iskustva radnika/ca su oblikovana karakteristikama radnog odnosa, širim društvenim kontekstom koji može pojačati ili umanjiti rizike povezane s prekarizacijom (Anderson, 2010), ali i prostornim, regionalnim kontekstom u kojem se takav rad odvija (MacDonald, 2009). Drugim riječima, iskustva i posljedice prekarnog rada nisu iste za sve prekarne radnike/ce i razlikuju se na kompleksne, ali društveno oblikovane načine (Campbell i Price, 2016).

Ove promjene u radnim odnosima, međutim, ne mogu se sagledati odvojeno od širih strukturnih promjena u rodnim odnosima, pa u tom smislu Walby (2005: 24) dodatno naglašava da se odvija „restrukturacija dostupnih oblika rada na način da su specifično orodnjeni, poput podjele između rada u punom radnom vremenu i povremenog rada, te spolne segregacije u zanimanjima i industrijama“. Brojčana fleksibilnost je orodnjena značajka tržišta rada utoliko

što je ovisna o raspoloživosti žena za rad u nepunom radnom vremenu, posebice u uslužnom sektoru koji bilježi širenje (Walby, 2005; Watson, 2017). Vosko (2009, prema Kofman, 2016) smatra da zbog ovih veza proučavanje prekarnog rada može zahvatiti procese promjene radnih i rodničkih odnosa. Poslovi u kojima su žene brojačano dominantne su u prosjeku „niže kvalificirani, niže plaćeni, nesigurniji i s manje izgleda za napredovanje“ od onih na kojima su zaposleni muškarci pa se može reći da tipično ženski poslovi slijede ovaj model (Walby, 2005: 66).

Trendovi povezani s procesom fleksibilizacije unutar domene plaćenog rada uključeni su u globalizacijske procese, a načini na koje su ti procesi povezani se obrađuje u sljedećem poglavlju.

2.3. Globalizacija: međunarodno tržište, radne migracije žena i razvoj regije

Proces globalizacije je proces koji mijenja sferu rada, međutim globalizacija ima obuhvatniji opseg od samog područja rada budući da je riječ o složenom i višedimenzionalnom procesu.¹⁸ Watson (2017) određuje globalizaciju kao tendenciju povezivanja suvremenog

¹⁸ Eriksen (2007) navodi osam dimenzija globalizacije koje temelji na sintezi pojmova teoretičara suvremenog društva, uključujući Giddensa, Becka, Urrya, Castellsa i Ritzera. Prva dimenzija odnosi se na Giddensov pojam iskorjenjivanja društvenih veza iz lokalnog konteksta koje pojašnjava kao „postupno kretanje od konkretnog i opipljivog prema apstraktnom i virtualnom“ (Eriksen, 2007: 17). Druga dimenzija je kompresija prostora i vremena te ubrzanje tempa života kao rezultat razvoja komunikacijskih i drugih tehnologija. Ubrzanje se očituje u smanjenju važnosti udaljenosti, ali se u nekim, središnjim čvorištima, ovaj proces odvija znatno brže nego u ostatku svijeta. Treću dimenziju čine procesi standardizacije, pokrenuti modernizacijom i stvaranjem nacija, koji se nastavljaju na globalnoj razini. Standardizacija ne zahvaća sve društvene sfere jednakom mjerom, pri čemu je najočiglednija u monetarnom sustavu, formalnom obrazovanju, političkim strankama i nacionalističkim ideologijama. Standardizacija nije ni sveobuhvatna jer se ipak radi o međudjelovanju dvaju sila utjecaja, globalizacije i otpora, odnosno dihotomije između univerzalnog i partikularnog, poput Ritzerove globalizacije ničega i glocalizacije nečega ili Baumanovog fundamentalizma i ambivalencije. Četvrta dimenzija globalizacije je međupovezanost svijeta prema Castellsovoj koncepciji umreženog društva. U pomaku od prostora mjesta koje je obilježilo industrijsko društvo prema prostoru tokova koje obilježava suvremeno društvo, smanjuje se važnost fizičke blizine, dok je ono što stvara uspjeh, i na mikro i na makro razini, sposobnost umrežavanja. Hardt i Negri govore o carstvu bez centra i vlasti, kojeg tvore „preklapajuće mreže transnacionalnih korporacija i organizacija“, uz istovremeni „raširen osjećaj da se sve globalizira osim demokracije“ (Eriksen, 2007: 75 i 77). S tim je povezana i peta dimenzija intenziviranja kretanja. Iako mobilnost i migracije nisu nova pojava u povijesti čovječanstva, globalizacija intenzivira kretanje ljudi, ne samo kroz transnacionalne migracije nego i kroz turizam, studentsku i poslovnu mobilnost, ali i veći broj raseljenih osoba. Šesta dimenzija tiče se miješanja kultura ili kulturnih formi. Univerzalistička tendencija globalizacije na lokalnoj razini se prilagođava u glocalnu verziju tog univerzalnog. Pod utjecajem miješanja kultura, kompleksnost analize kulturnih procesa višestruko se umnožava stoga se i fokus analize usmjerava na kulturni pluralizam, hibridnost, sinkretizam, identitet dijaspore, transnacionalizam, difuzije značenja i kreolizaciju. Sedma dimenzija tiče se ranjivosti u smislu Beckovog društva rizika ili Baumanovih promjenjivih uvjeta tekuće modernosti gdje se ukazuje na osjećaj ranjivosti pojedinaca budući da se „uvjeti njihove egzistencije više ne proizvode lokalno i ne mogu se kontrolirati“ (Eriksen, 2007: 124).

svijeta u sferi ekonomskih, političkih i kulturnih aktivnosti kroz gustoću i učestalost globalnih socijalnih interakcija. Eriksen (2007) na sličan način opisuje globalizaciju kao proces koji donosi niz „kvalitativnih promjena svijeta“ za koje je karakteristična transnacionalnost ekonomske, političke i kulturne sfere (Eriksen, 2007: 7). Globalizacija istodobno smanjuje svijet i proširuje ga, homogenizira i omogućava heterogenost, iskorjenjuje, ali i ponovno ukorjenjuje. Drugim riječima, ove oprečnosti su samo naizgled takve, no radi se o neodvojivim silama koje čine integralne dijelove „globalne stvarnosti“ (Eriksen, 2007: 143).

Proces globalizacije ubrzano mijenja krajolik sfere plaćenog i neplaćenog rada na globalnoj razini jer se radi o višesmjernoj transformaciji prema općenito višim razinama kretanja robe, kapitala i rada. Globalizacija je omogućila dislokaciju proizvodnih tvorničkih postrojenja izvan granica nacija-država, promjene u mjestu rada, intenzitetu međunarodnih radnih migracija (Castles, 2016), kao i u procesu fleksibilizacije te širenja nestandardnih oblika zaposlenja u okvirima međunarodnog tržišta rada. Potonje se u konačnici različito ispoljava u različitim državama jer se trend fleksibilizacije na nacionalnoj i lokalnoj razini susreće s postojećom organizacijom radnog režima (Amoore, 2002).

S obzirom na to da su migracije sastavni dio širih ekonomskih, društvenih i političkih procesa, čine važan aspekt globalizacije (Castles, 2016; Mesić, 2014).¹⁹ Suvremene transnacionalne migracije utjelovljuju dimenziju globalizacijske međupovezanosti, ne samo kroz komunikaciju i mobilnost, nego i kroz ekonomsku dimenziju slanja novčanih doznaka,

Naposlijetku, osma dimenzija je ponovno ukorjenjivanje, što označava to da procesi globalizacije nužno rezultiraju u globalnom. Globalizacija nema totalizirajući efekt jer se značenja pregovaraju, modificiraju i uklapaju u ona postojeća.

¹⁹ Castles (2016) je jedan od autora koji u posljednjih desetak godina zagovara obuhvatnu perspektivu u kojoj migracije kao predmet istraživanja skupa s elementima koji migracije povezuju s razvojem nastoji čvršće povezati sa središnjim teorijskim sociološkim pristupima. On smatra da sagledavanje problema kroz prizmu jednog područja pruža omeđene spoznaje zbog čega je taj domet ograničen; migracijski stručnjaci zadržavaju se u području migracija, a razvojni u području razvoja, te je potrebna svojevrсна revitalizacija područja (Castles, 2009; 2016). Oslanjajući se na Polanyija, autor smješta migracije u širi okvir društvene transformacije koja se u najširem smislu može definirati kao fundamentalna promjena društvenih odnosa (Amelina, Horvath i Meeus, 2016). Društvena transformacija odnosi se na razmatranje procesa „složenosti, povezanosti, različitosti, kontekstualiziranosti i višerazinskih posredovanja globalne promjene“ (Castles, 2016). Za razliku od eurocentrične ideje društvene promjene kao razvoja, skupa s njezinom binarnom klasifikacijom razvijenih i nerazvijenih (Alexander, 1994, prema Amelina, Horvath i Meeus, 2016), društvena transformacija analitički pogled usmjerava na „strukturnu umještenost socijalnih preobrazbi, prema globalnim odnosima moći i nejednakosti i složenom međudodnosu između društvenih, kulturnih, političkih i ekonomskih dinamika“ (Amelina, Horvath i Meeus, 2016: 3). Drugim riječima, Castles (2016) naglašava da su migracije i mobilnost dio širih transformacija u društveno-kulturnoj, ekonomskoj i političkoj sferi, to jest, da su migracijski procesi dio procesa socijalne promjene. Ti su procesi istodobno posredovani lokalnim društveno-kulturnim obrascima i raznim oblicima agencije koji uključuju i strategije međunarodne migracije na individualnoj ili obiteljskoj razini. Nadalje smatra da istraživanja koja zahvaćaju iskustva radnih migracija, ali ne i međusobne veze između promjena radne snage te procesa društvene transformacije na dvije lokacije koje migracija povezuje, ne mogu doprijeti do razumijevanja društvenih promjena.

koje premašuju sve iznose inozemne pomoći na globalnoj razini (Guarnizo, 2003; Gammeltoft, 2002, prema Vertovec, 2004; Eriksen, 2007; Pries, 2016). Olakšani uvjeti mobilnosti i intenziviranje ukupnih kretanja ljudi u vrijeme zamaha globalizacijskih procesa potiču na okretanje prema shvaćanju mobilnosti i migracija kao procesa koji obuhvaćaju „uključenost u ustaljene i kontinuirane prekogranične prakse“, odnosno održavanje transnacionalnih veza (Faist, 2008a: 26). Globalizacijski utjecaj na intenziviranje migracijskih kretanja očituje se kroz tri aspekta: „nejednaku razinu razvitka između područja slanja i primitka migranata, rastuće internacionalizacije svih razvijenih gospodarstava i glavne promjene u organizaciji ekonomija i tržišta rada u naprednim gospodarstvima, koje su stvorile višestruke mogućnosti za inkorporaciju imigranata“ (Sassen, 2001, prema Mesić, 2014: 167).

Suvremena istraživanja u području sociologije rada razmatraju položaj muškaraca i žena u globaliziranoj ekonomiji (Bradley, 2016) pa se pokazuje da su radna situacija i društveni položaj radnika/ca i u zemljama s razvijenim i onim manje razvijenim ekonomijama povezani s globalnim restrukturacijama proizvodnje, investicija i trgovine. Skupa sa starenjem radne populacije i potražnje rada u novim tipovima uslužnih industrija, raste i potražnja za migrantskim radnicima/ama, dok osobe iz manje razvijenih zemalja odlaze u potrazi za boljim standardom života i općenitijom financijskom sigurnošću i stabilnošću (Castles, 2016). Ekonomska deregulacija, otvaranje tržišta na međunarodnoj razini, smanjenje socijalnih davanja kako bi se zadržalo u natjecanju na globalnom tržištu dovelo je i do pojačane „segmentacije tržišta rada po rodu, etnicitetu, porijeklu i zakonskom statusu“ što se nije značajnije promijenilo ni nakon krize financijskog sektora iz 2007. godine (Castles, 2016: 32). Porast radnih migracija i deregulacija rada, kao i izdvajanja usluga, odnosno tzv. *outsourcinga*, rezultiraju širenjem prekarnih radnih ugovora u vidu nestandardnih oblika rada, a na globalnoj razini migranti/kinje u usporedbi s domaćim radnicima disproporcionalno zauzimaju slabo plaćene i prekarne radne pozicije u proizvodnom i uslužnom sektoru (Kofman, 2016). Dapače, ovi sektori značajno ovise o migrantskom radu.

Uz navedeno, globalna ekonomska restrukturacija popraćena je promjenama u podjeli rada i rodnim odnosima. Ekonomska transformacija u ishodištu i odredištu migracije omogućava jednostavnije uključivanje žena na inozemno tržište rada (van Naerssen i dr., 2015). Potražnja za ženskim radom u razvijenim ekonomijama rezultat je bujanja uslužnog sektora te nedostatnog trenutnog aranžmana u domeni poslova socijalne reprodukcije što u globalnom kapitalizmu vodi do prijenosa brige (Helmich, 2015).

U kontekstu globalizacije, rad u privatnoj sferi, plaćeni i neplaćeni, pokazuje načine na koje je rodna podjela rada dio nejednakih razvojnih procesa (Oso i Ribas Mateos, 2013). Povezanost globalizacije, privatizacije socijalne reprodukcije i rada migrantkinja u njezi opisuju se pojmovima nove međunarodne podjele reproduktivnog rada (Parreñas, 2004), nove svjetske podjele kućanskog rada ili transnacionalne ekonomije kućanskog rada (Fudge, 2020; Oso i Ribas Mateos, 2013). Osim toga, istraživanja pokazuju da se odvija „feminizacija radne snage u delokaliziranim proizvodnim industrijama ili agro-industrijskim industrijama, u porastu je broj žena u neformalnim ekonomijama u gradovima ili sitnoj poljoprivrednoj proizvodnji robe, te feminizacija migracija (Benería, 1982; Morokvasic, 1984; Kabeer, 1995; Federici, 1999; Sassen, 2005, prema Verschuur, 2013: 149).

U suvremenim migrantskim kretanjima do izražaja posebno dolaze dva elementa, feminizacija radnih migracija i intenzivnija međunarodna kružna kretanja radnika/ca (Morokvašić-Müller, 2002; Oso i Ribas-Mateos, 2013). Naime, proces migracije oblikovan je pod utjecajem roda koji kao relacijska i situacijska kategorija oblikuje društvene i ekonomske procese (Anthias, 2000, prema Lulle i King, 2016). Feminizacija migracija se stoga koristi kao pojam koji u migracijskoj literaturi ukazuje na porast ukupne brojnosti ženskih migracija na međunarodnim relacijama (Fleury, 2016) ili povećanje broja žena koje u aktivnoj ulozi sudjeluju u migracijskim procesima (King i Zontini, 2000; Morokvašić, 2014) te se tako dovodi u usku vezu s feminizacijom rada²⁰ kao procesom ulaska žena na tržište rada (Dannecker i Sieveking, 2009).²¹ Proces feminizacije migracija je tako uokviren postojećim rodnim normama i odnosima pri čemu se primarne ženske obveze iz privatne sfere poput reproduktivnog rada i brige za druge preslikavaju na tržište rada i čine orodnjene kategorije zaposlenja (Morokvašić, 2014).

Veća mobilnost žena, s jedne strane, odražava sve veću neovisnost žena i potražnju za ženskim radom, posebno u uslužnom sektoru, no istodobno ne podrazumijeva i „osnaženje žena

²⁰ Slično kao višedimenzionalna feminizacija migracija, feminizacija rada ima tri dimenzije: brojčani ulazak žena u plaćeni rad, porast uslužnih poslova koji se smatraju primjereniji ženama te transformacija radnih zadataka u smjeru posjedovanja „mekih vještina“ u odnosu prema mušterijama i klijentima (Bradley, 2016).

²¹ Migracije žena obično su se dijelile na dva tipa: zavisne migracije, u kojima žena ima pasivnu ulogu u odnosu na aktivnog migranta (primjerice, programi ujedinjenja s obitelji) te autonomne migracije, koje se poimaju kroz ženu aktivnu ulogu u migraciji povezanu s osobnim projektom ili obiteljskom strategijom. Međutim, ova podjela je danas zastarjela jer isuviše pojednostavljuje složene obrasce i motivacije migracija (King i Zontini, 2000; Morokvašić, 2014). Morokvašić (2010) pri tome ukazuje na nejednakosti procesa feminizacije migracija, koji ovisi o kontekstu migracijskih tokova, te upozorava na olako zaključivanje o porastu broja migrantkinja zbog općenitijeg problema prijašnje nevidljivosti migrantkinja u istraživačkim pothvatima. Neosporno je, međutim, da se istraživanjima migrantkinja pristupa kao tzv. nezavisnim aktericama migracija zbog njihovog ulaska na tržište rada nasuprot bivanjem ovisnom članicom obitelji muškog migranta radnika (Morokvašić, 2010).

kao neovisnog aktera u migracijskom procesu“ (King i Zontini, 2000: 37). Međutim, u zemljama koje karakterizira visoka razina rodne nejednakosti, migracije žena se razmatraju kao „potencijalno obećavajući putevi ženskom osnaženju pa tako i egalitarnijim rodnim odnosima koje nude nedavni migracijski trendovi, poput povećanja radnih migracija žena“ (Helmich, 2015: 82). Međutim, istraživanja radnih migracija žena, slično kao i rada žena općenito, pokazuju dvostruke ishode ovih procesa tako što u jednu ruku privređivanje žena vodi do njihovog osnaživanja, dok se u drugu ruku pokazuje da radni uvjeti, niske plaće i osjećaj odgovornosti za preživljavanje obitelji na to djeluju ograničavajuće (Dannecker i Sieveking, 2009). Uz to, ostvarenje vertikalne društvene mobilnosti ili održavanje statusa ovisi o mogućnostima kontrole vlastite mobilnosti jer se tada mobilnost i strategiju migracijskog kruženja koristiti kao resurs (Catarino i Morokvasic, 2013).

2.3.1. Međunarodne kružne radne migracije žena

Na važnost migracija u kontekstu procesa globalizacije ukazuje poznata i često upotrjebljivana parafraza Castlesa i Millera (1998) da se suvremeni svijet nalazi u dobu migracije. Razvoj komunikacijske i prometne tehnologije, ekonomske integracije u europskom kontekstu i otvaranje granica radnim migrantima/kinjama, samo su neki od faktora koji su radne migracije učinili dostupnijima pojedincima u 21. stoljeću. Bujanje pojmova koji opisuju suvremene obrasce prostorne pokretljivosti unutar i preko granica nacija-država simptom je usložnjavanja migracijskih obrazaca kretanja, radnih i migracijskih iskustava i ostvarenja veza s domicilnim okruženjem. Njihova složenost prerasla je temeljnu ideju o migraciji kao manje ili više stalnom jednosmjernom preseljenju u drugi geografski i društveni prostor (Black i dr, 2010; Engbersen i dr. 2013, prema Amelina, Horvath i Meeus, 2016).

Suvremeni migracijski tokovi razgranali su pravce istraživanja u druge sfere i druge prostore,²² a reflektivnost u područje migracija uvodi prvenstveno transnacionalna perspektiva

²² Pitanje veze između geografskog i socijalnog prostora implicitno se provlači kroz dosadašnji tekst, pogotovo kada je riječ o različitim sferama u kojima se odvija rad: javnoj sferi ili tržištu rada te privatnoj sferi kućanstva i obitelji. U istraživanju migracija, prostor ima izraženu ulogu i kroz pojmove globalizacije, transnacionalnosti, nacije-države, regije, lokaliteta i slično. S obzirom da se u ovom radu koriste pojmovi koji uključuju različite razine i poimanja prostornosti, za pojašnjenje njihovih odnosa koristi se Priesova (2005) podjela različitih konfiguracija geografskog i socijalnog prostora. Tipologija obuhvaća, između ostalih, pojmove nacije-države, globalizacije, regionalizacije i transnacionalnosti koje razlikuje s obzirom na apsolutističko i relativističko poimanje prostora (za ostale konfiguracije poput globalizacije, dijaspora i drugih, vidi Pries, 2005). Apsolutistički

svojim usredotočenjem na proučavanje transnacionalnog društvenog prostora, kojeg migranti/kinje stvaraju svojim prekograničnim aktivnostima i vezama. Promjena perspektive prostora od statičnog poimanja, a migracije kao kretanja iz geografskog prostora uz istodobne procese iskorjenjivanja iz jednog i ukorjenjivanja u drugi socijalni prostor, nagovijestila je širi zamah problematiziranja ustaljenih, često binarnih, kategorija kojima se opisuju migracijski procesi.

Važnost prostora u transnacionalnoj perspektivi indikativna je kroz kritiku metodološkog nacionalizma. Promišljanja metodološkog nacionalizma u sociologiji migracija odnose se na propitivanje procesa uključenih u međunarodne migracije, integraciju i odnos između države ishodišta i odredišta migracije (Wimmer i Glick Schiller, 2002; Levitt i Glick Schiller, 2004). Temeljna kritika metodološkog nacionalizma usmjerena je na to da ograničava spoznaje o fenomenu koji je sam po sebi nadnacionalan, budući da uzima naciju-državu kao temelju referentnu prostornu jedinicu. Osim toga, pitanje prostora i mjesta se u migracijama problematizira i kroz propitivanje mjesta odlaska i dolaska i značenja pojmova emigranta i imigranta. Drugim riječima, prostori migracije se sve manje uzimaju kao binarne opozicije, to jest kao mjesta koja se napuštaju ili u koja se dolazi jednom i zauvijek ostaje (Levitt i Glick Schiller, 2004; Faist, 2008a; de Haas, 2005, prema de Haas, 2010).

Transnacionalna perspektiva u području migracija propituje i olabavljuje ustaljene čvrste definicije, istraživački ih obogaćuje i prilagođava razumijevanju suvremenih migracijskih fenomena i procesa. Takozvani transnacionalni zaokret u proučavanju migracija pokazuje kako je kategorije *zemlje odlaska* i *zemlje dolaska* te *trajne* i *privremene* migracije pa čak i *povratka* sve teže s jasnoćom koristiti jer se iskustvo migranata/kinja očituje u „kruženju

pristup prostoru definira ga kao „apsolutnu jedinicu s vlastitim prirodnim karakteristikama i kvalitetama“, odnosno empirijski je homogen (Pries, 2005: 172). Relativistička definicija prostora odnosi se na pozicijski odnos između elemenata. Ova dva pojma zatim ukršta s geografskim i socijetalnim prostorima. Najočitiiji primjer apsolutističke kombinacije geografskog i socijetalnog prostora jest nacija-država, koja se kroz procese izgradnje nacije temelji na stvaranju granica, uključivosti i isključivosti, odnosno na međusobnom ispreplitanju i vezivanju jednog geografskog i socijetalnog prostora. Renacionalizacija odnosno regionalizacija je osnaživanje nacionalnog socijetalnog prostora ili raspad jednog socijetalnog prostora na nekoliko njih što se očituje u jačanju mikroregionalnih granica. Na kraju autor navodi globalizaciju koja se odražava u osnaživanju globalnih veza, interakcija, praksi, rizika, simbola, prava i slično. S druge strane, relativističko poimanje prostora karakterizira međusobno preklapanje različitih prostora, odnosno predstavlja situaciju u kojoj jedan geografski prostor može prožimati nekoliko socijetalnih i obratno. Socijetalni odnosi u tom slučaju ne uokviruju prostor i nisu njima ograničeni, nego obratno, socijetalni odnosi su ti koji tvore prostor. Pries (2005) ovdje svrstava transnacionalizaciju, koja se očituje kroz višestrukost socijetalnih odnosa koji se ostvaruju iznad i između tradicionalnih prostora nacionalnih društava. Tipovi u Priesovoj tipologiji geografsko-socijetalnih prostora nisu determinirajući ni međusobno isključivi, nego preklapajući, a prožimaju ih ekonomska, politička, kulturna, društvena, tehnološka i ekološka dimenzija.

i istovremenoj privrženosti dvama ili više društava i zajednica“ (de Haas, 2005, prema de Haas, 2010: 247; Faist, 2008a; Levitt i Glick Schiller, 2004). Kao jedan od važnijih pojmova koji u transnacionalnoj perspektivi dolazi do posebnog izražaja je pojam *kruženja* kao specifične značajke suvremenih migracija, a osim kruženja osoba, pojam obuhvaća i kruženje ekonomskih, socijalnih, kulturnih i političkih doznaka²³ između više lokacija s kojima migranti/kinje održavaju transnacionalne veze (Faist, 2008a).

Usprkos sve učestalijem naglašavanju važnosti promatranja kruženja ljudi, znanja i vještina u različitim migracijskim temama, kružne radne migracije se sustavnije istražuju tek u posljednjih petnaestak godina. Ovaj specifičan oblik migracija isprva se prvenstveno vezao uz unutarnje i ruralno-urbane migracije, međutim kruženje migranata/kinja se i u znanosti i u politici ističe kao jedna od temeljnih značajki suvremenih migracija (Wickramasekara, 2011). Kružne migracije nisu novi fenomen, ali u 21. stoljeću se ciklusi odlaska i povratka u ishodište jednostavnije odvijaju, te kruženje kao karakteristična značajka migracija stvara kvalitativno drugačije iskustvo migracije (Newland, 2009).

Osnovna definicija migrantskih kruženja proizlazi iz migracijskog proučavanja područja unutarnjih migracija, kao proces odlaženja i vraćanja migranata/kinja u mjesto ishodišta (Newland, 2009; Wickramasekara, 2011). Pregledom definicija međunarodnog kruženja migranata/kinja, Newland (2009) zaključuje da se kružne migracije kao specifičan oblik migrantskih kretanja poimaju kroz nekoliko dimenzija: prvenstveno kroz prostornu dimenziju tako što postoje barem dva mjesta orijentacije migranta/kinje, zatim kroz vremensku dimenziju koja se očituje u vremenskom trajanju i varijacijama u ciklusima odlaska i povratka te kroz pojmovno određujuću dimenziju ponavljanja ciklusa odlaska i povratka. Posljednja, razvojna dimenzija, posebno se ističe u političkoj sferi,²⁴ te ukazuje na koristi i dobrobit ovog oblika migracije za mjesto odlaska, mjesto dolaska i samog migranta/kinju (Newland, 2009).

²³ Pojam različitih *doznaka* koje se koriste u okviru ove perspektive potječe od Levitt (2001) koja koristi izraz *socijalne doznake* kako bi ga stavila u suodnos s ustaljenim terminom *novčanih doznaka* te se istovremeno odmaknula od ekonomske dimenzije prema širim utjecajima migracijskog procesa na migrante/kinje, njihove obitelji i ishodišnu lokaciju njihove migracije.

²⁴ Politički aspekt kruženja u uskoj je vezi s idejom da migracije potiču razvoj. Odnosi se na migracijske politike te bilateralne sporazume o migracijama i mobilnosti koji se usmjeravaju prema olakšavanju kružnih migracijskih kretanja zbog pretpostavke o višestrukoj dobiti uključenih zemalja, ali i migranta/kinje, odnosno kroz tzv. *triple-win* (Pries, 2016; Wickramasekara, 2011). Iza ovih politika stoji pretpostavka da migrant/kinja dobiva znanje i iskustva s kojima bi se vratio/la u ishodište (no ne s ciljem stalnog povratka), sudjelovao/la u različitim projektima te tako obogaćivao/la prihode stečene u inozemstvu. Tako bi onda ujedno i mjesto povratka ekonomski i društveno-kulturno napredovalo kao rezultat „novih mogućnosti i stavova migrirajućih državljana“ (Pries, 2016: 29). S druge strane, država primitka ima koristi od obučene radne snage, koju bi dodatno uključivala u programe profesionalnog usavršavanja, dok bi kruženjem izbjegla probleme integracije ili zahtjeva za ujedinjenjem migranta/kinje s obitelji.

Sličnu definiciju navodi i Triandafyllidou (2013), te uz prostornu, vremensku i ponavljajuću dimenziju kružnih migracija, umjesto razvojne, uvodi dimenziju ekonomskog opsega. Time kružne migracije prvenstveno određuje u okviru ekonomskih aktivnosti, koje osim zaposlenja uključuju trgovanje, ulaganje i slično. Autorica dodatno ističe da su kružne migracije prvenstveno ekonomske prirode iako uključuju društvene i kulturne aspekte stoga, primjerice, migranti/kinje koji posjećuju obitelj u domovini tijekom dužeg vremenskog razdoblja nisu kružni migranti/kinje (Triandafyllidou, 2013).²⁵

Međunarodne kružne migracije se po kriteriju slobode kretanja dijele na spontane ili *de facto* kružne migracije koje uključuju spontana cirkulacijska kretanja s ciljem rada te kruženja koja se odvijaju unutar određenih bilateralnih programa, obično vezanima za programe sezonskog rada ili agencije koje posreduju takvo zapošljavanje u inozemstvu (Newland, 2009; Wickramasekara, 2011). Značajnu ulogu u ovoj podjeli ima, dakle, sektor zaposlenja u kojem se takvo zapošljavanje omogućava ili potiče.

Kao što gornja definicija da naslutiti, a Hugo (2013; 2015) nadalje pojašnjava, kružnim radnim migracijama kao obliku migracija specifično je postojanje jedne fokalne točke, to jest, primarno mjesto boravka s kojim je migrant/kinja vezan administrativno ili svojim socijalnim vezama. Migranti/kinje gravitiraju prema jednom geografskom i društvenom prostoru, a kružno kretanje je obično kretanje od *doma* prema mjestu rada. Autor navodi da je jedan od ključnih aspekta koji ima ulogu u određivanju oblika migracije pojam privrženosti, koji je koncipiran kao kontinuum na čijim ekstremima se nalaze privrženost mjestu odlaska i privrženost mjestu primitka.

Da bi se odredio stupanj privrženosti transnacionalnih i kružnih migranata/kinja pojedinoj lokaciji s kojom održavaju čvrste i dugotrajne društvene veze, Hugo (2015) navodi nekoliko indikatora: lokacija članova/ica obitelji, održavanje punopravnog ili dvojnog državljanstva, vlasništvo nad nekretninama, pravilnost i visina novčanih doznaka, lokacija bankovnih računa i investicija, etnicitet partnera/ice i obiteljskih veza, jezik koji se koristi za svakodnevnu komunikaciju u obiteljskom kontekstu u državi primitka, razina održavanja kulturnih veza aktivnim članstvom u zavičajnim udruženjima i organizacijama, te pravo na glasanje na izborima. Pored privrženosti, međutim, treba istaknuti da promjena identiteta i

²⁵ Bell i Ward (2000) također se bave definicijom kružnih migracija kao privremene mobilnosti naspram stalnoj migraciji. Autori ističu da problem definiranja kružne mobilnosti proizlazi upravo iz njihove karakteristike privremenosti i varijabilne duljine ponavljanja preseljenja. Kružna mobilnost uključuje razne tipove pokretljivosti pa tako i dnevna putovanja na posao ili školu, putovanja u okviru odrađivanja radnog tjedna na drugoj lokaciji pa i turističke posjete i druge oblike sezonalne pokretljivosti (Bell i Ward, 2000).

ponašanja u transnacionalnom kontekstu nije karakteristika svih migracija nego posebno onih koje dugotrajno borave u inozemnim odredištima (van Naerssen i dr. 2015).

Ekonomski rast i razvoj razvijenijih zemalja Europske unije prati i potražnja za migrantskom radnom snagom. Europski kružni tokovi slijede socioekonomske razvojne diskrepancije pa se migracije općenito odvijaju iz manje razvijenih u razvijenije zemlje, posebno u razdoblju obilježenom ekonomskim posljedicama financijske krize 2007.-2008. godine i uspostavljenim mjerama štednje (Kofman, 2016). Kružne radne migracije kao poseban oblik privremenih migracija u europskim migracijskim politikama i bilateralnim sporazumima predstavljaju i brz način upravljanja migracijama koji je osjetljiv na promjene na tržištu rada (Kofman, 2016). U Europi postoji nekoliko uspostavljenih tokova kružnih radnih migracija vezanih za specifična zanimanja i zaposlenja, koji se nalaze unutar samih članica Europske unije, ali i onih koji zahvaćaju države izvan granica Europske unije. Neki od posebno istraživanih tokova kružnih radnih migracija žena u Europi su Poljska-Njemačka (Amelina i Lutz, 2019; Lutz, 2018), Albanija-Grčka (Vullnetari i King, 2011), Albanija-Italija, Poljska-Ukrajina, Mađarska-Ukrajina i Italija-Ukrajina (Triandafyllidou, 2013). Migracijski obrasci u proširenoj Europskoj uniji zamjetno su fleksibilniji i vremenski privremeniji, međutim „Europa nije homogen društveni prostor nego složen i stratificiran društveni fenomen koji može proizvesti veoma različite i naizgled proturječne oblike međunarodne migracije“ (Amelina, Horvath i Meeus, 2016: 7).

S tim u vezi, postoje značajne razlike između migracija visoko i niskokvalificirane radne snage s ciljem zaposlenja u inozemstvu. Za razliku od *dobrodošle* visokokvalificirane radne mobilnosti informacijskih stručnjaka/inja koji imaju i povlašten položaj u migracijskim politikama, premda ponekad ne zaostaju u nesigurnosti zaposlenja, niskokvalificirane radne migracije popunjavaju tradicionalno deficitarna zanimanja u određenim dijelovima proizvodnog i uslužnog sektora s time da migracijske politike istovremeno otežavaju stalno preseljenje takvih radnika/ca (Kofman, 2016). Razlika između visoko i niskokvalificirane radne snage donekle odražava i dualno tržište rada; dok se na primarnom tržištu pojedinci zapošljavaju na temelju obrazovanja i vještina, na drugotnom, odnosno sekundarnom tržištu rada zapošljavaju se migranti/kinje. Sekundarno tržište karakteriziraju niske plaće i nadnice te teško promjenjivi uvjeti rada, što u konačnici utječe i na širenje raspona prekarnog rada i migrantskih statusa (Standing, 2011; Vosko, 2009, prema Kofman, 2016).

U pogledu radnih kružnih migracija, migrante/kinje koji/e sudjeluju u ovakvim migracijama moguće je podijeliti prema tipovima zaposlenja na „sezonske radnike/ce, nesezonske niskoplaćene radnike/ce, mobilne profesionalce, akademsko osoblje i transnacionalne poduzetnike/ce“, među kojima su najbrojnije istraženi sezonski radnici koji sudjeluju u sezonskim programima rada (Newland, Agunias i Terrazas, 2008: 1). Kružnim tokovima ipak dominiraju migracije niskokvalificirane i nekvalificirane radne snage.

Međutim, osim podjele temeljem kvalifikacija i položaja koji migranti/kinje zauzimaju na tržištu rada, tržište rada je i rodno segregirano pri čemu ženske niše na međunarodnom tržištu rada predstavljaju poslovi u uslužnom sektoru, kućanski i njegovateljski rad, priprema i posluživanje hrane, industrija zabave, prostitucija, ali i neki sektori poljoprivrede (Lutz, 2010; Morokvasic, 2010; Lulle i King, 2016; Oso i Ribas-Mateos, 2013, Verschuur, 2013). „Feminizirane domene“ (Wetterer, 2002, prema Lutz, 2010: 1652) karakterizira rad većeg broja žena u određenim sektorima rada, što je istovremeno popraćeno smanjivanjem statusa rada, nižim naknadama i nižom strukovnom mobilnosti. Feminizirane domene nerijetko uključuju poslove u uslužnom sektoru i one u privatnoj sferi u kojima su radnice izolirane, a kolektivna organizacija teška (Lutz, 2010).

Ove višestruke nejednakosti odražavaju se i kroz rodno posredovane razlike u migracijskim iskustvima žena i muškaraca u gotovo svim temeljnim područjima istraživanja radnih migracija (Dannecker i Sieveking, 2009; Morokvašić, 2010; 2014). U tom smislu, Parella (2013: 313)²⁶ prenosi Hondagneu-Sotelo: „...rod određuje društvene odnose i prakse koji artikuliraju migracije i treba ga razmatrati u analizi svih faza migracijskog ciklusa, i u mjestu ishodišta imigranata i u njihovoj destinaciji, i za žene i za muškarce. [...] Rodna dinamika artikulira odluku o emigraciji (tko emigrira i tko ostaje); obrasce zaposlenja koji pojedinca integriraju na tržište rada i u mjestu ishodišta i odredišta; napetost između kruženja, povratka ili definitivnog preseljenja; obrasce participacije u organizacijama zajednice i političkim strankama; uloge koju imaju članovi obitelji koji ostaju; kao i obiteljske aranžmane nakon migracije i stvaranje transnacionalnih ekonomskih veza (novčanih doznaka).“

Iz prethodnog citata primjetno je da izdvajanje žene iz konteksta podjele rada unutar obitelji ili kućanstva otežava razumijevanje njezinog položaja u odnosu na muškarce te iste

²⁶ Citat je preuzet od Parella (2013) i preveden s engleskog jezika budući da je poglavlje Hondagneu-Sotelo izvorno na španjolskom jeziku. Radi se o izvornoj publikaciji urednica Dalie Barrere i Cristina Oehmichen *Migración y relaciones de género en México* (2000), odnosno poglavlju Hondagneu-Sotelo „La incorporación del género a la migración: no sólo para feministas ni sólo para la familia“.

obitelji ili kućanstva (Tienda i Booth, 1991). Naime, rodne i srodničke uloge te hijerarhija moći unutar obitelji oblikuju odluke kućanstva ili obitelji u tome tko u obitelji migrira, tipu migracije, načinu dodjeljivanja resursa potrebnih za migraciju (Pedraza, 1991), načinu korištenja migrantskih mreža i povezanog socijalnog kapitala (Nawyn, 2010), utječu na postmigracijske procese poput integracije kao i na iznose poslanih novčanih doznaka i strukturu njihove potrošnje (Fleury, 2016).

Iako su kružne radne migracije globalni fenomen (Verschuur, 2013), procjena broja kružnih radnih migranata/kinja nije jednostavan pothvat.²⁷ Usprkos tomu, ukupne kružne radne migracije na području Istočne i Srednje Europe od 1989. godine karakterizira porast broja žena u kružnim kretanjima na kraćim udaljenostima.²⁸ Prema Morokvašić-Müller (2002: 94), žene sudjeluju u kružnim radnim migracijama ponajprije radi podjele rada u kućanstvu i njihove rodne uloge kako bi „optimizirale prilike i umanjile prepreke u odnosu na njihov reproduktivan i produktivan rad.“ Migrantkinje se umjesto konačnog preseljenja „nastanjuju u mobilnosti“, a odlazak od kuće tako postaje svojevrsna strategija ostajanja kod kuće kako bi se unaprijedila ili održala kvaliteta života u domicilnom okruženju (Catarino i Morokvasic, 2013: 251; Morokvasic, 1999, prema Morokvašić- Müller, 2002).

²⁷ Zbog političke važnosti razvojnih potencijala kružnih migracija, 2016. godine je na Konferenciji europskih statističara u organizaciji Ekonomske komisije Ujedinjenih naroda za Europu iznesen *Final report of the Task Force on Measuring Circular Migration*. Svrha osnivanja Radne skupine bila je predstaviti definicije i moguće načine mjerenja kružnih migracija s konačnim ciljem razvijanja baze podataka o ovim migrantima/kinjama i dobivanja longitudinalnih komparativnih statistika na razini Europe. U zaključku Izvještaja se ističe: „Iako je intuitivno jasan, pojam kružnih migracija postaje izazovan kada se pokuša pronaći statistička definicija koja bi se mogla primijeniti na sve različite putanje uključene u njih. [...] Premda rezultati [testiranja koncepta] ohrabruju, potrebna je šira eksperimentalna upotreba kako bi se bolje razumjeli praktični izazovi i mogućnosti stvaranja statistika“ (United Nations Economic Commission for Europe, 2016: 31).

²⁸ Kruženje koje stvaraju sezonski poslovi zapravo mogu biti i međukontinentalni, ne samo međunarodni, pa tako, recimo, žene iz Maroka, ali i Južne Amerike sezonski odlaze brati voće i povrće u Španjolsku. Udaljenost kod kružnih migracija igra ulogu, ali nije presudni faktor, nego su tu uključeni i bilateralni odnosi između dvaju država i mogućnosti različitih ugovora o radu.

2.3.1.1. *Nestandardno i prekarno zaposlenje u inozemstvu: posao u njezi, poljoprivredi te ugostiteljstvu i hotelijerstvu*

Potražnja za migrantima/kinjama razlikuje se po sektorima zaposlenja, a međunarodno tržište rada otvara se migrantima/kinja u poslovima s deficitima radne snage, što u najvećoj mjeri obuhvaća niskokvalificirane i pomoćne sezonske poslove te kućanski rad i njegu (Kofman, 2016). Obrasci zaposlenja migranata/kinja su orodnjeni kroz koncentraciju muškarca i žena u određenim sektorima, zanimanjima ili poslovima, iako nisu svi sektori jednako orodnjeni (Hewison, 2016). Primjerice, jedna od posljedica zadnje ekonomske krize u Zapadnoj Europi bila su masovna otpuštanja migrantskih radnika/ca u sektoru građevine, no do toga nije došlo u sektoru njege, bilo one koja se odrađuje u privatnom kućanstvu ili one u javnim ustanovama koje su specijalizirane za brigu o djeci ili njegu starijih osoba (Kofman, 2016).

Rad u kućanstvu se u razvijenim državama u Europi posebno istražuje kroz odnos globalizacijskih procesa i socijalne reprodukcije (Truong, 1996, prema Kofman, 2016). Rad u njezi ne odnosi se samo na onaj koji se odrađuje unutar obitelji i kućanstva, nego i u okvirima šireg socijalnog sustava obuhvaćajući tako, primjerice, dječje vrtiće, hospicije, staračke domove i slične ustanove za skrb. Međutim, plaćeni rad njege u privatnom kućanstvu postao je najveći sektor zaposlenja za migrantkinje u Europi (Lutz, 2018). Pored toga što se očekuje i daljnje širenje tog sektora zbog starenja stanovništva, očekuje se i širenje tržišnih mogućnosti zaposlenja u privatnom kućanstvu s obzirom na smanjenje raspona usluga u javno-socijalnom sustavu skrbi europskih država (Lutz, 2018).

Plaćeni rad u kućanstvu koji obavljaju migrantkinje razmatra se konceptima globalnih lanaca brige (Hoschchild, 2000) i kružnog kretanja brige kao prijenosa emocionalnog i fizičkog rada iz ishodišta u odredište (Lutz, 2018). Globalni lanci brige povezani su s globalizacijom brige koje Hoschchild (2000: 121) definira kao „seriju osobnih veza između ljudi diljem svijeta utemeljenih na plaćenom i neplaćenom radu brige“. Međutim, pojam globalnih lanaca brige nije uvijek primjenjiv jer je utemeljen na razmatranju i objašnjenju rada kroz njegovu specifičnu *reproduktivnu* prirodu. Lanci brige povezuju plaćeni rad takve specifične prirode u inozemstvu i neplaćeni rad takve prirode u vlastitom kućanstvu tijekom razdoblja povratka iz kružne migracije, te može uključivati i izdvajanje posla, to jest *outsourcing* takvog rada u ishodištu. I u tom slučaju se odvija prema rodnoj podjeli rada pa ga preuzimaju žene kućanstva ili (šire)

obitelji ili se pak kupuje na tržištu rada stoga i u tom dijelu lanca taj rad može biti plaćen ili neplaćen.

Prema nekim autoricama, rad migrantkinja u privatnim kućanstvima sadrži ograničenu emancipacijsku komponentu jer se žene srednje klase u državi odredišta uključuju na tržište rada, ali se to odvija tako što se zadržava rodni poredak u kućanstvu poslodavca. Slična se situacija odvija po povratku migrantkinja u domicilno okruženje, gdje ih čeka nastavak kućanskog rada, odnosno „povratak u normalu“ (Catarino i Morokvasic, 2013: 258). Međutim, kako istraživanja transnacionalnih obitelji pokazuju, briga se ne odnosi samo na obitelj i djecu nego i roditelje migranta/kinje, a smjer brige nije jednostran, nego višedimenzionalan i uzajaman (Evergeti i Ryan, 2011), pa novija literatura uvodi pojam kruženja brige (eng. *care circulation*) kao precizniji pojam koji zaobilazi problem ideje o „lančanosti“ brige (Lutz, 2018).

Usprkos proširenosti migrantskog rada u njezi, takav istraživački fokus na njegu migrantkinje isključivo predstavlja kao njegovateljice. Razmatranje migracija kao orodnjenog procesa suzilo je područje istraživanja na rad u njezi, globalne lance brige, deficite brige, transnacionalno majčinstvo i međunarodnu podjelu reproduktivnog rada (Oso i Ribas Mateos, 2013) pa se tako migracije žena analiziraju kroz njihovu reproduktivnu ulogu (Catarino i Morokvasic, 2013). Također, u tom se kontekstu istražuje rad žena sa zavisnom djecom i obiteljskim obvezama vezanima za specifičnu fazu životnog ciklusa koju onda obilježavaju specifični obrasci formacije transnacionalnih obitelji na način da se stvaraju globalni lanci brige (Hochchild, 2000).

Međutim, kao što je ranije navedeno, zaposlenje žena u inozemstvu ipak nije ograničeno na zaposlenje u njezi u privatnom kućanstvu, nego se žene u većoj ili manjoj mjeri zapošljavaju i u drugim sektorima (Verschuur, 2013). Za kružne radne migracije naročito je važan sezonski rad u poljoprivredi te u turizmu i hotelijerstvu, koje karakterizira sezonalnost proizvodnje ili mogućnosti pružanja usluga. Zbog sezonalnosti je sezonski rad tipičan primjer nestandardnog oblika rada, odnosno kontingentnog oblika rada koji se odnosi na „radni odnos koji je uvjetovan potrebama poslodavca za radnicima“ (Kalleberg, 2013: 120). Kao takav, omogućava poslodavcima fleksibilnost u zapošljavanju (Kalleberg, 2013) kroz ciljano stezanje i proširivanje radne snage kako bi se ekonomično prilagodili sezonskim fluktuacijama bilo u turizmu (Adler i Adler, 2003), bilo u poljoprivrednim ili uslužnim turističkim djelatnostima. Međunarodne radne migracije takvih niskoplaćenih migranata/kinja „uvrštene su u općenitije rasprave o 'prekarnim radnicima“ (Anderson, 2010: 303). Iz perspektive radnika/ca, međutim,

takva raspoloživost radnika/ca čini zapošljavanje u kontingentnom obliku rada „neizvjesnim, nestabilnim, nesigurnim i riskantnim“ (Kalleberg, 2013: 120).

Kofman (2016) navodi da se sektor pružanja smještaja i ugostiteljstva posebno snažno oslanja na migrantske radnike/ce u EU15 zoni.²⁹ Uobičajene privremene radne dozvole, kada su potrebne, obvezuju radnika/cu i poslodavca na zaposlenje u određenom vremenskom razdoblju. To, međutim, s obzirom na njihov migrantski status, privremenim radnim migrantima/kinjama oduzima mogućnost pronalaska drugog radnog mjesta u državi rada bez značajnih financijskih gubitaka i drugih prepreka zbog čega se takav rad naziva i neslobodnim radom (Skrivanková, 2010, prema Kofman, 2016).

Sezonski poslovi i rad u njezi posebno su važni oblici nestandardnih i prekarnih zaposlenja koji generiraju radno kruženje migrantkinja. Čine to, međutim, na različite načine s obzirom na različite karakteristike zaposlenja, prirode radnih zadataka i radnog ugovora. Poslovi u poljoprivredi na kojima se zapošljavaju migrantkinje su u proizvodnom sektoru kojeg karakteriziraju manualni rad i repetitivni radni zadatci. Poslovi njege u privatnom kućanstvu te u ugostiteljstvu i hotelijerstvu su poslovi u uslužnom sektoru koje karakterizira interaktivni uslužni rad s gostima ili klijentima. Ovisno o radnim pozicijama, ovi poslovi mogu uključivati emocionalni rad, tjelesni rad i estetski rad. Na takvim se poslovima zapošljavaju žene, a rad koji se tiče održavanja drugih osoba je slabije plaćen, dok je najstigmatiziraniji oblik takvog tjelesnog rada njega starijih osoba (Bradley, 2016). Njega starijih je zbog aktivnosti koje su uključene u obavljanje takvog posla „prljav posao“, same aktivnosti se vide kao produžetak „prirodnog“ ženskog rada pa su prema tome i manje vrednovane od više kvalificiranih tipova rada. Iako uključuje različite vrste zadataka i vještina u njegovom obavljanju, vrijednost takvog rada je niska jer oponaša tradicionalne ženske obveze u kućanstvu (Bradley, 2016).

Međutim, poslovima u poljoprivredi te u ugostiteljstvu i hotelijerstvu su zajednički sezonski tip zaposlenja i radnog ugovora, dok se posao njege u privatnom kućanstvu dijeli između dvije osobe, nalik smjenskom radu, ali kroz duži vremenski period. Također, sezonski poslovi su u pogledu radnih zadataka i opisa posla jasnije formalno organizirani i definirani te se izvode u radnim kolektivima, dok je posao njege u privatnom kućanstvu manje formalno reguliran i izvodi se samostalno. Temeljna razlika je što je repetitivnost sezonskih migracija

²⁹ EU15 je oznaka za 15 država članica Europske Unije, prije ulaska ostalih deset država pristupnica 2004. godine. Radi se o Austriji, Belgiji, Danskoj, Finskoj, Francuskoj, Njemačkoj, Grčkoj, Irskoj, Italiji, Luksemburgu, Nizozemskoj, Portugalu, Španjolskoj, Švedskoj i Ujedinjenom Kraljevstvu (Glossary of Statistical Terms, OECD).

strukturno određena sužavanjima i širenjima radne snage ovisno o potrebi poslodavca, a repetitivnost njege je sama značajka radnog mjesta, koje je time prilagođeno migrantkinjama.

Različita organizacija rada i radnih ugovora ovih poslova odražava se i na cikluse migracijskog kruženja. Kroz specifičan oblik dijeljenja posla između njegovateljica, posao njege ima ugrađenu značajku kruženja već kroz samu organizaciju posla. Za razliku od toga, opetovani povratak u sezonsko zaposlenje zapravo je odabir radnika/ce i stvara spontane kružne migracije. Nadalje, njihova vremenska organizacija odražava se i u različitim trajanjima ciklusa rada u inozemstvu i ciklusa boravka kod kuće. Sezonski rad u poljoprivredi najkraćeg je ukupnog trajanja, pri čemu migrantkinje u inozemstvu provode od dva do tri mjeseca, dok su ostatak vremena u domicilnom okruženju. Sezonski rad u ugostiteljstvu i hotelijerstvu naročito je intenzivan budući da se sezonalnost posla temelji na turističkoj ponudi tijekom i zimske i ljetne sezone. Takve dvije sezone traju po tri do četiri mjeseca, između kojih je pauza od mjesec i pol do dva mjeseca. Ciklusi njegovateljskog rada su jednakog trajanja kao ciklusi boravka u domicilnom okruženju, budući da se posao dijeli s još jednom njegovateljicom. Međutim, duljina trajanja ciklusa varira od dva ili tri tjedna do tri (i više) mjeseci u inozemstvu, koji prati ciklus jednake duljine boravka u domicilnom okruženju. S obzirom da je riječ o zaposlenjima migranata/kinja, zajednička karakteristika svih ovih poslova je ta da poslodavac organizira i nudi smještaj radnicima/ama.

2.3.1.2. *Transnacionalnost kružnih radnih migracija*

Ideja kruženja se na pojmovnoj razini u svojoj srži suprotstavlja prethodnim idejama jednosmjernog utjecaja ili djelovanja migranta/kinje prema mjestu odlaska. Primjerice, pojam globalnih lanaca brige naglašava transnacionalnu prirodu brige, ali ne i ideju razmjene brige između dva mjesta ili konteksta. S druge strane, pojam kruženja brige izravno podcrtava ideju o kružnoj razmjeni raznih materijalnih i nematerijalnih resursa i rada.

Dok transnacionalna perspektiva pruža uvide u aktivnosti i razmjene koje se odvijaju u transnacionalnom socijalnom prostoru,³⁰ takva djelovanja nisu odvojiva od konteksta unutar

³⁰ Transnacionalni socijalni prostor nije stabilan nego dinamičan i iznova kreiran, a Levitt i Glick Schiller (2004) ga nazivaju transnacionalnim socijalnim poljem kako bi skrenule pažnju na asimetrične razine moći sudjelujućih aktera/ica. Unutar transnacionalne perspektive, nekoliko je različitih koncepata transnacionalnog socijalnog prostora ili polja (vidi Kuti, 2012).

kojega se migrant/kinja ili nemigrant/kinja nalazi. Zanimljivo je primijetiti da iako kružne migracije djelomice uključuju transnacionalne aktivnosti i transnacionalne veze koje se održavaju tijekom odlaska u inozemstvo na rad, karakterizira ih i privrženost i orijentacija prema jednom geografskom i socijalnom prostoru (Hugo, 2013) što ima važnu ulogu u ograničavanju aspiracija za eventualnim *konačnim* preseljenjem i integracijom u mjestu primitka ili *povratkom*³¹ u mjesto ishodišta.³² Dok Hugo (2015) ipak u većoj mjeri određuje indikatore privrženosti prema materijalnim vezama s mjestom odlaska, u kružnim je migracijama upravo naglašena razdijeljenost posla, obitelji i drugih aspekata svakodnevnog života između dvaju lokacija (Hugo, 2013).

Takvu istovremenu fizičku obiteljsku razdijeljenost i sudjelovanje u organizaciji odvojenog kućanstva Haidinger (2008: 127) opisuje kao „prisutnu odsutnost“, a Vianello (2013: 206) kao „transnacionalnu dvostruku prisutnost“. No, transnacionalno kućanstvo i transnacionalne obitelji redefinirale su pojmove i kućanstva i obitelji pa se za razliku od fokusa na prostorni suživot plodonosnije razmatraju kroz socijalne odnose. Transnacionalne obitelji većinu ili neko vrijeme žive razdvojeno, ali istovremeno zadržavaju osjećaj kolektivnog jedinstva, odnosno *porodičnost* (Catarino i Morokvasic, 2013). Ubrzani razvoj tehnologija koje podržavaju trenutačnu komunikaciju, te njihova proširenost i pristupačnost imaju neizostavnu ulogu u ovom procesu i predstavljaju ključne faktore koji omogućavaju intenzivnost održavanja socijalnih odnosa na većim udaljenostima (Eriksen, 2007). Percepcija fizičke udaljenosti migranta/kinje od lokalnog konteksta koji je napustio/la smanjuje se i širenjem pristupa korištenju prometnih mreža između svjetskih lokacija.

Kao što su pokazala brojna istraživanja, kućanstvo i obitelj ne predstavljaju homogene jedinice koje konsenzualno i harmonično donose odluke o pitanjima povezanim s migracijama. Transnacionalna obitelj je „mjesto društvene i emocionalne potpore, ali i polje sukobljenih odnosa moći među njihovim članovima“ (Herrera, 2005: 12, prema Parella, 2013: 313). Kruženjem se proizvode dodirne točke između dvaju ili više kultura u životima svih osoba koje održavaju guste i trajne transnacionalne veze što ne mora nužno rezultirati pozitivnim

³¹ *Konačno preseljenje i povratak* koriste se namjerno, u tradiciji migracijskih studija, kao dva pola koja određuju granice migracije. Upravo te granice propituju suvremene migracije općenito, a kružne migracije naročito pa tako i u ovom istraživanju.

³² Kuti (2012) u analizi definicija i poimanja transnacionalnih socijalnih prostora također ističe da sva poimanja uključuju i fizičko kretanje, ali da preseljenje nije nužnost za uključivanje u transnacionalne prostore budući da oni obuhvaćaju i nemigrante/kinje. Nadalje, autorica utvrđuje da izrazito mobilne osobe nisu pravilo nego iznimka transnacionalnih socijalnih prostora usprkos naglašavanju aspekata kruženja (prema Faist, 2000a: 310-309).

posljedicama. U procesu pregovaranja, migrant/kinja koji proživljava promjene u novom kulturnom kontekstu može naići na otpor uključenih čime postaje opterećen/a dodatnim pritiscima ili pojavom napetosti u njihovim odnosima. Primjerice, neka istraživanja u kulturnim definicijama rodni odnosa između dvaju država upućuju na primanje sukobljavajućih poruka iz dvaju društava o ulozi žene u javnoj i privatnoj sferi, stvarajući time napetosti u konstrukciji identiteta i socijalnih odnosa koje je na neki način potrebno pomiriti (DeBiaggi 2002; Pessar i Mahler 2003; Salih 2003, prema Levitt i Jaworsky, 2007). Ishod ovakvog prijenosa informacija i kulturnih kodova nije nužno emancipacijski i osnažujuć, što se odražava jačanjem tradicionalnih rodni uloga kod nekih grupa migranata/kinja (Levitt i Lamba-Nieves, 2011).³³

Budući da su transnacionalne migracije obilježene kontinuiranim uzajamnim kruženjem ideja i resursa, transnacionalna perspektiva razmatra razvojni potencijal transnacionalnih migracija (Levitt i Lamba-Nieves, 2011). Temeljno polazište je, dakle, da migranti/kinje održavaju socijalne veze s nemigrantima/kinjama u zemlji ishodišta, što može doprinijeti razvoju kroz kruženje ideja, znanja i dobara između uključenih osoba, ali i kroz stvaranje „mreža znanja“ (Ballard 2003; Carling 2004; Faist 2008; Levitt i Nyberg-Sørensen 2004, prema Datta, 2009). Upravo je ideja *kruženja* odigrala značajnu ulogu u razmatranju mogućnosti i potencijala razvoja ishodišta pa se migranti/kinje prepoznaju kao potencijalni „transnacionalni akteri razvoja“ (Faist, 2008a: 21; Faist, 2008b).³⁴ Migracije u tom kontekstu imaju potencijal

³³ No, ovdje treba istaknuti da je pitanje općenitosti i prenosivosti takvih zaključaka u kontekst ovog istraživanja upitno jer su istraživanja provedena u Južnoj Americi i Aziji (posebno unutar regija Narodne Republike Kine), pri čemu je u opisu konteksta istraživanja jasno da se radi o vrijednosno tradicionalnijim sredinama od Slavonije, pa i Hrvatske.

³⁴ Autori koji se bave užim područjem migracija i razvoja, poput Castlesa (2009), Faista (2008a; 2008b) i de Haasa (2010), opisuju odnos migracija i razvoja u vremenskom okviru od kraja 2. svjetskog rata do danas kao izmjenu optimističnih i pesimističnih razdoblja u akademskim debatama. Prvo optimistično razdoblje ovaj odnos predstavlja kao pozitivan. Pri tome su ekonomske migracije prema razvijenim zemljama ispunjavale zahtjeve tržišta rada u razvijenim zemljama, a u nerazvijenim zemljama su se dotok novčanih doznaka i ljudskog kapitala u okviru povratnih migracija vidjeli kao važni čimbenici razvoja. Pesimistično razdoblje nastupa uz proliferaciju teorija zavisnosti u kojima se migracije u okviru kapitalističkog društva smatraju jednim od temeljnih elemenata stvaranja zavisnosti nerazvijenih o razvijenim državama. Autori dalje navode ponovo razdoblje optimizma koje nastupa 1990-ih godina, koje ne proizlazi samo iz transnacionalne perspektive migracija nego i iz širih rasprava o globalizaciji unutar politike i ekonomije. Temeljna razlika u odnosu na optimistične 1960-e nalazi se u ideji o kruženju ljudi, praksi i znanja kao poželjnim elementima razvoja, a to kruženje potiču i razvojne agencije, države i međunarodne organizacije svojim međunarodnim programima mobilnosti (Faist, 2008a). U kontekstu izmjene optimističnih i pesimističnih faza u odnosu migracija i razvoja, ključno pitanje postavlja de Haas (2010: 257) kada kaže: „[...] reflektira li nedavni pomak prema visoko optimističnim pogledima u političkim, ali i akademskim krugovima, stvarnu promjenu migracijsko-razvojne interakcije, upotrebu drugačijih metodoloških i analitičkih alata ili je to ipak deduktivni eko jednog općenitijeg pomaka paradigme u istraživanju i politikama, od zavisnosti i državno-centrističkih prema neoklasičnim i neoliberalnim pogledima?“ Migracije se u recentnoj literaturi ponovno shvaćaju kao neiskorišteni resurs i u politikama razvoja zbog migranata/kinja-aktera koji odozdo postaju „izravni nositelji razvojnih ciljeva, koji dopiru do mjesta do kojih razvojna mašinerija nema pristup“ (Raghuram, 2007: 5).

mobilizacije resursa povezanih s razvojem, primjerice „financijskog kapitala poput novca u obliku doznaka i/li investicija; znanja i profesionalnog iskustva; i političkih ideja poput ideja o oblicima vlasti, pravima i obvezama te demokraciji“ (Faist, 2008a: 27). Prvenstveno se ipak ističu ekonomske prednosti privremenih oblika migracija, od kojih se kao najznačajnija ističe prijenos novčanih doznaka (Vertovec, 2007, prema Castles i Ozkul, 2014; Wickramasekara, 2011). No, predmet razmjene migranata/kinja i nemigranata/kinja mogu biti i norme, prakse, identiteti i socijalni kapital što uokviruje pojam socijalnih doznaka (Levitt 2001; Levitt i Lamba-Nieves, 2011). U određenim kontekstima, Levitt (2001) smatra da socijalne doznake mogu imati transformacijski učinak na iskustva nemigranata/kinja i njihovo lokalno okruženje.³⁵

2.3.2. Migracije i razvoj regije ishodišta

Kada je riječ o kružnim radnim migracijama kao ekonomskim migracijama, *a priori* se naglašava ekonomska dimenzija migracije. Dva aspekta ekonomskih migracija temeljito su proučavana na svim razinama, a radi se o slanju novčanih doznaka u zemlju porijekla te investicijama migranata/kinja. Novčane doznake odnose se na financijske transakcije migranata/kinja njihovim obiteljima, rodbini, prijateljima ili poslovnim partnerima, obično u mjestu ishodišne migracije (van Naerssen, 2015). S obzirom na porast iznosa i brojnosti slanja novčanih doznaka od samih početaka masovnijih ekonomskih migracija, koje danas prelaze okvire inozemne ili razvojne pomoći (Guarnizo, 2003; Gammeltoft, 2002, prema Vertovec, 2004; Eriksen, 2007; Pries, 2016), politika i znanost usmjerile su se na otkrivanje načina na koji bi ekonomski učinci migracija pridonijeli razvoju (Pries, 2016). Pri tome je jedno od važnih pitanja u pogledu slanja novčanih doznaka kome se one šalju i kako se troše.³⁶

³⁵ Na primjer, Levitt i Lamba-Nieves (2011) razmatraju kako se promjene na razini pojedinca mogu povezati sa širim promjenama u lokalnom kontekstu društva odlaska. Ideje se mogu širiti horizontalno (*scale out*), smatraju autorice, što se odnosi na suradnju s lokalnom vlasti vezanu za promjene koje iniciraju sami migranti/kinje povratnici, te vertikalno (*scale up*), što se odnosi na promjenu očekivanja od lokalnih, ali i nacionalnih vlasti. Potencijal proučavanja socijalnih doznaka nalazi se u povezivanju promjena na lokalnoj razini poput rodni odnosa i širih promjena poput promjene u reproduktivnom ponašanju ili participaciji na tržištu rada (Levitt i Lamba-Nieves, 2011).

³⁶ Obrasci slanja novčanih doznaka kulturno su oblikovani. U zemljama Globalnog Juga, doznake se u većoj mjeri šalju ženskim članicama obitelji, poput majke. Razlozi za to se na primjeru zemalja iz Istočne i Jugoistočne Azije nalaze se u kulturnoj sferi koja muškarca određuje kao hranitelja, ali ženu kao donositeljicu odluke o upravljanju financijama ukoliko se ne radi o značajnijim troškovima poput kupnje automobila, kada se ta odluka donosi zajednički (De Jong, 2000; Asis, 2015; Gresham i dr., 2015, prema van Naerssen, 2015). U slučaju Albanije, kada

Slanje novčanih doznaka podrazumijeva promjenu u ekonomskom položaju pojedinca, no istovremeno ekonomska stabilizacija migranta/kinje u državi primitka zahtjeva protok određenog vremenskog razdoblja (de Haas, 2007). U slanju novčanih doznaka sudjeluju svi tipovi migranata, „muškarci i žene, legalni i nedokumentirani, dugotrajni i privremeni, fizički i visokokvalificirani“ (Vertovec, 2004), a mogu potaknuti promjene u „lokalnim statusnim hijerarhijama, rodnim odnosima, uzorcima sklapanja brakova i potrošačkim navikama“ (Vertovec, 2000, prema Vertovec, 2004: 985). S jedne strane, slanje novčanih doznaka ovisi o ekonomskom i društvenom položaju migranta/kinje u državi primitka, a s druge strane, investicije ovise o širim investicijskim uvjetima u državama porijekla (de Haas, 2007; 2010). Većina istraživanja novčanih doznaka upravo zahvaća analizu potrošnje novca u kontekstu investicija i ulaganja u ekonomski razvoj kućanstva, regije ili države (van Naerssen, 2015). No, premda je ekonomska dimenzija važan aspekt motivacije pojedinaca za migriranjem, koristi od migracije i potrošnja novčanih doznaka promatrani u izolaciji stvaraju mitove i preopćenite zaključke o njihovom značenju za regionalni ili lokalni razvoj (van Naerssen i dr. 2015). Novčane doznake i njihovu upotrebu je stoga potrebno proučiti kao dio širih društvenih i kulturnih djelovanja.

Castles (2016) ističe da migracije ne predstavljaju *a priori* gubitak ili dobitak ishodišta ili odredišta u bilo kojem smislu, kako odnos migracija i razvoja tumače razvojne teorije s ekonomskim nazivnikom. Njihov odnos je recipročan, u smislu povratne sprege, gdje problem ne predstavljaju migracije nego uvjeti u kojima se migracija odvija, a to su uvjeti koji mogu dovesti do marginalizacije i eksploatacije migrantskih radnika/ca (Castles, 2016). Slično ističe i de Haas (2010), ali na drugoj razini, koji objašnjava da istraživanja koja pokazuju pozitivne, negativne ili neutralne veze između migracija i razvoja nisu rezultat različitih teorijskih i istraživačkih pristupa nego predstavljaju razlike u specifičnostima konteksta u kojima se ta istraživanja provode. Ključni su kontekstualni uvjeti koji (ne) stimuliraju njihovo uzajamno poticanje. Naime, ukoliko postoje strukturalna ograničenja koja u nerazvijenijim područjima otežavaju uključivanje u tržište rada, jednak pristup obrazovanju ili moći, ne može se očekivati ni da će posljedice migracijskih tokova biti u mogućnosti inicirati pozitivne pomake prema općenitijem razvoju nekog područja ili promjenu strukturalnih nejednakosti (de Haas, 2010).

je muškarac migrant, novčane doznake šalju se muškim članovima obitelji u Albaniji budući da su muškarci tradicionalno donositelji odluka o financijama (King i dr., 2006, prema van Naerssen, 2015). U primjeru Bolivije, migranti su ti koji donose odluke o potrošnji poslanih doznaka kućanstvu ishodišta, bez obzira na udaljenost budući da u ekonomskim pitanjima muškarci dominantno donose odluke (Helmich, 2015).

Mnoga istraživanja pokazuju da novčane doznake u *nekim* situacijama mogu imati učinka na šire promjene u ekonomskoj sferi, poput cijena, plaća ili zaposlenosti, kada postoji veći dotok doznaka u određeno područje, ali potrošnja ekonomskih sredstava i ulaganja³⁷ ovise o kontekstualnim uvjetima (de Haas, 2010).

Istraživanja utjecaja novčanih doznaka na razvoj pretežno su se usmjeravala na makroekonomsku razinu države, odnosno na značenje novčanih doznaka u svojoj ukupnosti za državni razvoj ili pak njegovu stagnaciju. De Haas (2007), međutim, navodi da se investicije u većini slučajeva zadržavaju u regiji ishodišta migrant/kinja, dok se ulaganja izvan regija odvijaju u slučajevima kada regija iz koje migrant/kinja odlazi nema dostatne preduvjete koji bi omogućili investicije. Investicijska i poduzetnička klima na lokalnoj, regionalnoj i državnoj razini čine bitan faktor koji oblikuje odluku o ekonomski orijentiranim aktivnostima usmjerenim prema državi porijekla (de Haas, 2010).

Još uvijek preostaje važno pitanje vezano uz korist koju šira zajednica ima od migracija te uz kontekst u kojem dolazi do ekonomskog razvoja, a u kojem on izostaje (Guarnizo, 2003). Dekontekstualizirani pogled na strukturu potrošnje ekonomskih sredstava ne može objasniti zašto u nekim regijama dolazi do širih ulaganja, odnosno okretanja prema raznim oblicima poduzetništva, no u drugim regijama do toga ne dolazi. Također, istraživanja koja analiziraju slanje novčanih doznaka kao potpore obitelji u domovini nedostatno objašnjavaju uvjete njihova (ne)slanja jer izostaje povezivanje obrazaca slanja doznaka s motivacijama koje su potaknule migraciju te uvjetima i iskustvima s kojima se migrant/kinja susreće (Glick Schiller, 2010). Drugim riječima, razvojni potencijal migracija moguće je transformirati u stvarni razvoj kada „migranti ne moraju istovremeno igrati ulogu radnika, štediša, investitora i proizvođača“ (Taylor, 1999, prema Vertovec, 2004: 989).

Proučavanje obrazaca trošenja novčanih doznaka ili zarađenog novca kao produktivnih i neproduktivnih investicija migranata/kinja koje proizlaze iz ekonomskih teorija isuviše je uzak pogled na ovaj fenomen koji teško može klasificirati brojne stavke potrošnje (van Naerssen, 2015). Za razliku od neoklasičnih ekonomskih teorija koje novčane doznake i raspolaganje novcem zarađenim u radnoj migraciji dijele na produktivne i neproduktivne investicije, dublja analiza novčanih doznaka pokazuje razliku između novčanih doznaka koje se troše za neposrednu materijalnu reprodukciju i potrebe kućanstva ili članova/ica obitelji, zbog čega raste

³⁷ Primjerice, financijski iznosi koriste se na individualnoj razini s ciljem unaprjeđenja uvjeta života članova/ica obitelji migranta/kinje, ali mogu se upotrijebiti i na kolektivnoj razini, kroz manja i veća ulaganja u nacionalne i lokalne tvrtke i obrte u domovini (Levitt i Jaworsky, 2007).

blagostanje svih članova kućanstva, te uštede za budućnost ili s tim povezanim rješavanjem stambene situacije (Mata-Codesal, 2013).

Također, struktura potrošnje ekonomskog kapitala je orodnjena i upućuje na veću orijentaciju žena prema ulaganjima u obrazovanje i zdravstvene potrebe djece (Fleury, 2016), čemu istraživanja u tradiciji neoklasičnih teorija i koncepta ljudskog kapitala pristupaju kao neproduktivnim investicijama. Novčane doznake odnosno zarada u inozemstvu može, barem privremeno, utjecati na odnose moći unutar kućanstva čak i kada partner/ica koji ostaje u mjestu ishodišta migracije ostvaruje prihode, a to se odvija tako što pošiljatelj/ica doznaka na ekonomskim temeljima zadobiva više moći u pregovaranjima koja se odvijaju u kućanstvu (van Naerssen, 2015). Slično se pokazuje i kroz druge teorije koje usmjeravaju istraživački fokus na kućanstvo, poput teorije nove ekonomije radnih migracija koja ukazuje na to da odluke o raspodjeli ekonomske dobiti i nastavka migracije odražavaju nejednakosti unutar kućanstva. U tom smislu de Haas i Fokkema (2013: 209) naglašavaju da: „ignoriranjem sukobljavajućih interesa unutar kućanstva s obzirom na rod, generaciju i dob, uobičajeni pristupi kućanstvu ne mogu objasniti velik broj povratnih i pendularnih migracija.“

Upravo se kružne radne migracije koje karakterizira relativno stabilno kruženje migranata/kinja povezuju s razvojnim potencijalom zbog intenziteta višelokalnog kruženja migranata/kinja. Jedno od glavnih pitanja je koliko su promjene u rodnom ulogama i odnosima koje se odvijaju kroz formaciju transnacionalnih kućanstava stabilne i kako se one ostvaruju po povratku migranta/kinje u mjesto ishodišta s obzirom na ostvarivanje značajnijih iznosa prihoda od rada. Kao i kod rasprave o migraciji žena kao osnažujućeg momenta ili procesa koji dovodi do egalitarnijih rodnih odnosa, istraživanja donose različite i sukobljavajuće nalaze što naglašava važnost konteksta u razmatranju ovih pitanja. No, u ovim istraživanjima se podcrtava neizostavnost vremenske dimenzije kod eventualne promjene rodnih odnosa, pa dublje promjene u strukturnoj prirodi rodnih uloga ipak nisu zabilježene između (bračnih) partnera (Helmich, 2015; van Naerssen, 2015).

Usprkos dugotrajnosti ove debate, složeni odnos migracija i ekonomskog razvoja domicilnog okruženja još uvijek nije sasvim jasan. Navedene kritike, zajedno sa sukobljavajućim empirijskim podacima o slanju novčanih doznaka te o odnosu razvoja i migracija usmjeravaju pogled na širi društveno-kulturni i ekonomski kontekst migracije koji se pokazuje neophodnim za shvaćanje potencijalnih razvojnih doprinosa migranata/kinja ili njihovog izostanka. Rodna perspektiva omogućava proučavanje takve uloge žena u

ekonomskom razvoju domicilnog okruženja kroz obuhvatno razmatranje motivacija za migracijom i njihove obiteljske pozicije u poveznici s radnom migracijom (Beneria, Deere i Kabeer, 2013).

2.3.3. Regionalni kontekst ishodišta međunarodne kružne radne migracije žena: Slavonija

Promatranje društvenih procesa i odnosa na različitim prostornim razinama, lokalnoj, regionalnoj, nacionalnoj, nadnacionalnoj i globalnoj, između ostalog, iskazuje kontekstualnu slojevitost u životu pojedinca/ke. Transnacionalna perspektiva na migracije mijenja upravo odnos pojmova prostora i društvenih odnosa, a Pries (2016) objašnjava prostornost kroz apsolutistička poimanja prostora kao svojevrsnih kontejnera društvenih odnosa i relativističkih poimanja u kojima društveni odnosi stvaraju prostore (za detaljnije pojašnjenje vidi fusnotu 22). Prostor regije se u ovom pogledu promatra u njegovoj relaciji prema drugim razinama prostornih konfiguracija, kao spona u nadilaženju problema koje stvara fokus na lokalno i globalno (Hettne i Söderbaum, 2004). Castles (2016: 32) zbog toga ističe da se iskustva migracije na lokalnoj razini moraju sagledavati u njihovoj vezi s drugim prostornim razinama jer „svijest o promjeni obično počinje na lokalnoj razini.“

Međutim, u istraživanjima migracija (i razvoja), nedostaje propitivanje same definicije regije, koja se uzima kao apsolutistička, statistička odnosno politička prostorna jedinica. O složenosti promišljanja prostora regije Paasi (1986a: 114, prema MacLeod i Jones, 2001: 678) ističe: „...premda regije društva zadobivaju svoja krajnja osobna značenja u praksama svakodnevnog života, ova značenja se ne mogu u potpunosti reducirati na iskustva koja konstituiraju svakodnevni život jer regija sa sobom nosi institucionalno posredovane prakse i odnose, od kojih je najvažnija povijest regije kao dio prostorne strukture dotičnog društva.“

Hettne i Söderbaum (2004) također kritiziraju apsolutističke definicije regije pa govore o razinama bivanja regijom (eng. *regioness*³⁸), naglašavajući time ljudsko djelovanje u stvaranju ili razdoru regije. Prema autorima, što su granice regije manje definirane, potrebno je

³⁸ Ovaj izraz bi se opisno mogao prevesti kao *razina bivanja regijom*, jer autori smatraju da neki prostor može biti „više ili manje regija“. Preciznije rečeno, kako bi se neka regija opisala kroz potpunu regionalnu koherentnost i zajednicu, potrebno je obuhvatiti pet razina bivanja regijom: regionalni prostor, regionalni kompleks, regionalno društvo, regionalnu zajednicu i regiju-državu (Hettne i Söderbaum, 2004: 38).

zadržati tim fleksibilniju definiciju regije. Isto tako, ono što se smatra regijom zbog organizacije ekonomskih odnosa, ne mora istodobno biti regija iz kulturne ili političke perspektive (Hettne i Söderbaum, 2004).³⁹

Babić (2016) analizira sastavnice političke, kulturne i ekonomske dimenzije upravo slavonskog identiteta kako bi ustanovio može li se o Slavoniji govoriti kao o regiji ili je taj prostor ipak samo zavičaj. Regija i zavičaj suštinski se razlikuju u razinama njihove institucionalizacije pri čemu se regija u većoj mjeri definira kroz administrativni i institucionalni okvir, a zavičaj kao intimnije mjesto življenja pojedinca, poglavito u simboličkom i emocionalnom značaju nekog prostora. U tom smislu zaključuje da usprkos postojanju homogenog prostora koji se naziva slavonskom regijom na temelju fizičko-geografskih i historijsko-kulturnih kriterija, političko-ekonomski kriterij nije ispunjen budući da ne postoji adekvatna povezanost slavonskih županija u jednom krovnom poimanju regije. Nadalje, ističe da unatoč nezadovoljstvom statusom Slavonije u javnosti i statusom sektora poljoprivrede, Slavonija još nije ni politički ni institucionalno razgraničena u odnosu na ostatak države. Zbog ovakvog gledišta na pojam regije, Slavonija se u nekim tumačenjima ne može nazivati regijom nego zavičajem (Babić, 2016; 2019).

Međutim, uzmu li se u obzir procesi regionalizacije koji se kontinuirano odvijaju na različitim prostornim skalama, bilo unutardržavnim ili nadnacionalnim (Hettne i Söderbaum, 2004), Slavonija bi se mogla nazvati regijom u nastajanju. Dok je Slavonija regija u kojoj, kako i Babić (2016) zaključuje, prevladava državno-centristička logika pa je njezina razina bivanja regijom niža, i njegova analiza ukazuje na postojanje određenog stupnja regionalne koherentnosti i zajedništva, posebice kroz postojanje regionalne teritorijalnosti i regionalnog identiteta ukorijenjenog na zajedničkom povijesnom iskustvu i kulturnoj dimenziji.⁴⁰

Iako država ishodišta igra neizostavnu ulogu u istraživanju migracija, regija pruža neposredniji kontekst migracija nego što bi to bila nacionalna razina. Slavonija je specifična u odnosu na ostatak Hrvatske jer je riječ o pretežno poljoprivrednoj i dominantno ruralnoj regiji,

³⁹ Slično tvrdi i Lajić (2010: 13-14) kada pojašnjava „tvrđi regionalizam“, odnosno političko poimanje regije kao relativno samostalni teritorij koji se povezuje s povijesnim, društveno-gospodarskim i etničkim faktorima, te noviji, „meki regionalizam“, kroz koji se regija definira pomoću regionalnog identiteta.

⁴⁰ Nadalje, valja istaknuti da se u procesu regionalizacije Slavonije počinju nazirati obrisi nove razine međuzupanijskog povezivanja, vođeni uglavnom razvojnim ciljevima i projektima koji obuhvaćaju suradnju između političkih i razvojnih aktera pet slavonskih županija. Riječ je o infrastrukturnim projektima pod skupnim nazivom „Projekt Slavonija, Baranja i Srijem“, usmjerenih na revitalizaciju Slavonije, koji su u povojima od 2017. godine i pod državnom koordinacijom. No, još važnije u tom smislu predstavlja okrupljeni nastup pet slavonskih županija u turističkom brendiranju Slavonije kao autentičnog turističkog aktera kroz Sporazum o suradnji na kreiranju i promociji turističkog brenda „Slavonija“ iz 2019. godine.

dok se u kontekstu migracija i razvoja radi o tradicionalno iseljeničkoj regiji, koja je po raznim pokazateljima manje ekonomski razvijena. Zbog ovih specifičnosti, nužno je istražiti ulogu koju značenje i percepcija regije ishodišta ima za radne migracije migrantkinja te kružnog oblika radnih migracija.

Slavonija se specifično određuje naspram ostalih regija Hrvatske iz nekoliko razloga, odnosno kroz nekoliko dimenzija. Riječ je o regiji koja je u povijesnoj perspektivi isprepletala pitanja migracija i razvoja,⁴¹ što se nastavilo tijekom tranzicije pa i u 21. stoljeću. U razvojnom kontekstu, Slavoniju prati demografska i socioekonomska nerazvijenost i stagnacija. Nepovoljan demografski razvoj Slavonije, a posebno iseljavanje, razmatra se u kontekstu smanjenja i starenja radnog i fertilnog kontingenta, a za ostatkom Hrvatske zaostaje i po općoj razini obrazovanosti stanovništva (Živić, Žebec Šilj i Cvikić, 2016). Usprkos urbanizaciji, Slavonija predstavlja „tradicionalno ruralno i agrarno područje“ u kojoj nakon ratnih razaranja u Domovinskom ratu (1991.-1995.) nije došlo do šire ekonomske i demografske obnove te se nastavilo „zamiranje gospodarstva, rast nezaposlenosti, depopulacij[a], širenje siromaštva“ (Šundalić, 2006: 140).

U kontekstu razvojne dimenzije, ekonomska stagnacija Slavonije u odnosu na druga područja Hrvatske generator je radne mobilnosti i vanjskih radnih migracija. Naime, u tom smislu je razumijevanje utjecaja razvoja na migracije nešto veće od utjecaja migracija na ekonomski razvoj ishodišnih lokaliteta (Beneria, Deere i Kabeer, 2013). Ekonomske pokazatelje nerazvijenosti ove regije u usporedbi s drugima, koji ujedno predstavljaju i snažan potisni faktor migracija, Šundalić (2006) tumači kao proces osiromašivanja regije u pogledu životnih uvjeta te ukazuje na to da su njezini stanovnici situacijski prisiljeni na zadovoljenje egzistencijalnih potreba. Osim tih specifično regionalnih događaja, makroekonomska analiza kretanja BDP-a u razdoblju od 1991. do 2016. godine koju je provela Hrvatska gospodarska komora pokazuje da je posljednje razdoblje ekonomske krize trajalo od 2009. do 2014. godine, te da se prvi porast BDP-a bilježi 2015. godine. Šestogodišnji pad BDP-a u Republici Hrvatskoj

⁴¹ Treba ukazati na to da je 2014. godine objavljen zbornik radova pod nazivom *Migracije i razvoj Hrvatske: Podloga za hrvatsku migracijsku strategiju*, u kojem se sustavno predstavljaju analize migracijskih kretanja na području Hrvatske. Tu posebno valja istaknuti da u izradi prijedloga za razvoj migracijske politike koja bi bila povezana s razvojem, Božić (2014) ističe potrebu osvrtnja na aspekte: zadržavanja populacije, generiranja remigracije, generiranja imigracije, generiranja cirkulacije preko granica Hrvatske i reguliranja unutarnje migracije. U kontekstu generiranja cirkulacije preko granica Hrvatske navodi važnost cirkulacije odnosno kruženja i kružnih migranata/kinja za unosenje kapitala i znanja u Hrvatsku s obzirom na njihov istodobni život i umreženost u dva ili više nacionalnih društava. Unutar toga, međutim, ne uzima u obzir samo kružne radne migrante/kinje, nego i druge poput studenata/ica, vlasnika/ca nekretnina, kraćih boravaka stručnjaka/inja i slično (Božić, 2014).

je ujedno predstavljao i najveći pad ekonomske aktivnosti u okviru Europske unije, što je bilo popraćeno opadanjem industrijske proizvodnje, prometa u trgovini, obujma građevinskih radova, smanjenjem proizvodnje roba i usluga pa time i padom zaposlenosti i povećanjem stope nezaposlenosti. Osim te posljednje krize, za kontekst ovog istraživanja je važno napomenuti da je i razdoblje od 1995. do 2008. godine obilježeno niskim rastom BDP-a, koji je u tom razdoblju realno povećan za 65,5%, dok je prosjek u skupini deset bivših tranzicijskih zemalja članica EU (EU10) iznosio 82%. To pokazuje da je Hrvatska uglavnom ekonomski stagnirala prema većini ekonomskih pokazatelja u usporedbi s navedenim zemljama (Hrvatska gospodarska komora, 2017).

Procjenjuje se da je 2016. godine preko četvrtine⁴² stanovnika županija ove regije imalo raspoloživi dohodak ispod praga rizika od siromaštva. Ovakva dugotrajna nepovoljna ekonomska situacija i, između ostalog, pad životnog standarda te smanjenje opće stope zaposlenosti pogoduje donošenju odluke o trajnoj ili privremenoj migraciji s ciljem zaposlenja u inozemstvu (Župarić-Iljić i Bara, 2014). Točan broj ekonomskih vanjskih migranata/kinja se ne može sa sigurnošću utvrditi zbog nepostojanja sustavnije baze podataka (Župarić-Iljić i Bara, 2014), a posebno su problematične kružne migracije jer kratkotrajnost migracijskih ciklusa obično ne zahtjeva odjavu prebivališta. Kako je pristupanje Republike Hrvatske Europskoj uniji 2013. godine otvorilo državne granice uključenih zemalja, stvoreni su uvjeti za jednostavniji proces zapošljavanja u zemljama Europske unije.⁴³

Iako se migracije odvijaju u jačim i slabijim valovima, istraživanja migracijskog salda često započinju na sličan način, poput Lajića (1998: 7): „Hrvatska je tradicionalno migracijska i iseljenička zemlja“ ili Akrapa (1998: 30): „Iseljavanje je hrvatska konstanta“. Međutim, statistike o migracijskom saldu pojedinih regija ukazuju na to da iseljavanje, kao ni tip mobilnosti, nisu podjednako zastupljeni u različitim područjima Republike Hrvatske. Masovnija iseljenička orijentacija Slavonije započinje u drugoj polovici 20. stoljeća najviše u okvirima *Gastarbeiter* programa privremenih radnih migracija u Njemačku, kada su mnogi migranti/kinje postali trajni iseljenici, no i kasnijih prisilnih migracija uzrokovanih ratnim

⁴² DZS (2016). Prezentacija - Mapiranje i procjena geografske raspodjele rizika od siromaštva i socijalne isključenosti za mala područja Republike Hrvatske, <http://www.dzs.hr/>, pristupljeno 13. ožujka 2017.

⁴³ 13 od 27 zemalja članica Europske Unije je u okviru prijelaznog razdoblja od dvije godine uvelo ograničenja za zapošljavanje bez radne dozvole (Skupnjak-Kapić, 2014). Ograničenja su nakon ovog razdoblja zadržale Austrija, Malta, Nizozemska, Slovenija i Ujedinjena Kraljevina Velike Britanije i Sjeverne Irske, da bi od 1. srpnja 2018. godine to ograničenje ukinule Ujedinjena Kraljevina, Nizozemska i Slovenija, te naposljetku i Austrija, 30. lipnja 2020. godine (Ministarstvo vanjskih i europskih poslova, 2020).

razaranjima na tom području tijekom Domovinskog rata (Nejašmić, 2014). Nepovoljan položaj Slavonije u odnosu na druge hrvatske regije u okviru iseljavanja potvrđuju procjene migracijskih bilanci prema načelu stanovništva „u zemlji“ u razdoblju od 2001. i 2011. godine kada je „većim iseljavanjem od doseljavanja 'izgubljen' [je] svaki peti stanovnik Istočne Hrvatske“ (Živić, Žebec Šilj i Cvikić, 2016: 146) dok prema načelu ukupnog „službenog broja“ stanovnika „indiciira emigracijski tip razvoja naseljenosti (Živić, Žebec Šilj i Cvikić, 2016: 145). Statistike tako ukazuju na dugogodišnji trend negativnog migracijskog salda i povećanje ukupnog vanjskog iseljavanja iz Slavonije.⁴⁴

Slavoniji se u ovom istraživanju prvenstveno pristupa u njezinom širem smislu, što podrazumijeva obuhvaćanje onoga što se ponekad u javnosti naziva prostorom Slavonije, Baranje i Srijema u okvirima Republike Hrvatske (Babić, 2016) ili Istočne Hrvatske (Živić, Žebec Šilj i Cvikić, 2016), odnosno kao sociopolitički prostor koji obuhvaća pet slavonskih županija: Virovitičko-podravsku županiju, Požeško-slavonsku županiju, Brodsko-posavsku županiju, Vukovarsko-srijemsku županiju i Osječko-baranjsku županiju. Međutim, fokus na Slavoniju omogućava ograničenije opsega istraživanja na radno-migracijska iskustva žena čije je ishodište regionalno zahvaćeno prvenstveno u smislu kolektivnog iskustva života u specifičnom socijalnom prostoru. Kao što Babić (2016; 2019) ističe, Slavonija je u percepciji ljudi zavičajni prostor što ukazuje na snažnu pripadnost kulturi i tradiciji. Takav osjećaj pripadnosti i privrženosti mogao bi imati ulogu u odluci o održavanju u *kružnoj* migraciji, nasuprot razmišljanju o preseljenju, dok bi istovremeno pridonijelo razumijevanju obrazaca potrošnje ekonomskih sredstava u okviru razvojnih strukturnih uvjeta regije, koji su ujedno i početni generator njihove migracije.

2.4. Zaključna razmatranja: povezivanje područja rada, migracija i razvoja regije u rodnoj perspektivi

Općenito gledajući, migracijsko-razvojna literatura migrantski rad ponekad pozicionira kao stvar izbora ili prisile pojedinca, a razvojna literatura migracije žena kao pitanje emancipacije ili tradicionalizacije rodnih odnosa. Takvim, obično ekonomskim, pristupom

⁴⁴ Strategija regionalnog razvoja Republike Hrvatske za razdoblje do kraja 2020, Nacrt 03. (2016), Tablica 7, str. 148, preuzeto 3. ožujka 2017. s: <https://razvoj.gov.hr/pristup-informacijama/savjetovanje-s-javnoscju/okoncana-savjetovanja/strategija-regionalnog-razvoja-republike-hrvatske-za-razdoblje-do-kraja-2020-godine-3417/3417>.

radnim migracijama reduciraju se složeni odnosi između rada, roda i životnog ciklusa, no i osobne, obiteljske i regionalne razine. U međugri tih razina se stvara mreža podržavajućih i otežavajućih uvjeta u kojima se stvaraju i nastavljaju kružni radni migracijski ciklusi žena. Ovaj doktorski rad zahvaća složenost fenomena međunarodnih kružnih radnih migracija primarnim fokusom na plaćeni i neplaćeni rad žena, ali u poveznici s problematikom razvoja regije.

Dosadašnja istraživanja kružnih radnih migracija žena, provedena u europskom kontekstu, ali i drugdje, posebno su usredotočena na rad žena u njezi, odnosno na stvaranje globalnih lanaca brige te na kruženje brige između migrantkinja u odredištu i osoba u ishodištu migracije. U kontekstu životnog ciklusa, takva istraživanja transnacionalnih migracija žena su orijentirana na mlađe žene s ovisnom djecom te njihove transnacionalne obitelji, dok su starije radne migrantkinje općenito izostavljene iz istraživanja radnih migracija (Lulle i King, 2016). Osim toga, takav pristup pozicionira žene u kontekst plaćenog i neplaćenog *reproduktivnog* rada pa se pogledu razmatranja odnosa plaćenog i neplaćenog rada zanemaruju kružne radne migracije žena zaposlenih u drugim nestandardnim poslovima u inozemstvu, čime bi se obuhvatnije pristupilo razmatranju tog odnosa. Kada se istraživanja bave nekvalificiranim zaposlenjima migranata/kinja, poput onih na sezonskom radu u inozemstvu, istraživanja su usredotočena na prekarne uvjete rada i radnog odnosa te ranjivost migrantkinja zaposlenih u prekarnom zaposlenju.

Slično navode autorice koje se bave temama vezanima za radne migracije žena, pa tako Verschuur (2013) ističe da one nisu povezane samo s kućanskim i njegovateljskim plaćenim radom. Autorica dodatno kritizira takvo pojmovno sužavanje migracija žena navodeći da se tako podcjenjuje uloga žena u globalnim proizvodnim lancima. Catarino i Morokvasic (2013) pružaju sličnu kritiku fokusa analize radnih migracija žena koja se odvija samo kroz njihovu reproduktivnu ulogu, što prema autoricama doprinosi održavanju stereotipa o ženskom radu i ženskim ulogama. Nadalje, Kofman i Raghuram (2015) zaključuju da fokus na globalne lance brige nije samo pojmovno i istraživački suzio migracije žena na migrantkinje s određenim karakteristikama, nego ih je ograničio na specifične sektore, mjesta rada i vještine. Kofman (2013: 579) dodatno ističe da su radnice u kućanstvu i njezi postale „tipična figura“ međunarodnih migracija žena, koja „predstavlja orodnjenog subjekta u globalnim krugovima radne migracije u zadnjih dvadesetak godina“.

S druge strane, Anderson (2010, prema Balibar, 2004; Cohen, 1987; Hardt i Negri, 2000; Sassen, 1988) prepoznaje da se radne migracije razmatraju u kontekstu rasprave o

fleksibilnim radnim praksama, prekarnim zaposlenjima ili prekarnim radnicima. Ti pojmovi zahvaćaju i društvene odnose koji se nalaze izvan radnog odnosa, ali je rasprava usmjerena prema drugim procesima izvan svijeta rada, poput općenitije prekarizacije života. Također, prekarni rad se vidi kao „naličje glorifikacije 'ravnoteže između rada i života' u kojem ekonomska produktivnost osobe postaje sveobuhvatni prioritet“ (Anderson, 2010: 304). Međutim, pri tome se ne ulazi u svijet neplaćenog rada. Upravo kritikom rodno neutralnog proučavanja radnog odnosa, Rubery i Hebson (2018) naglašavaju neizostavnu ulogu domene neplaćenog rada, odnosno društvene reprodukcije, u oblikovanju domene plaćenog rada. Autorice zazivaju revitalizaciju područja proučavanja radnog odnosa uključivanjem rodne, to jest interseksijske osjetljivosti, kako bi se radni odnos i promjene koje se odvijaju u svijetu rada mogle holistički zahvatiti i objasniti.

Kružne radne migracije su oblik ekonomskih migracija koje se ostvaruju opetovanim vraćanjem, ali i ponovnim odlaskom u inozemstvo. Ponavljajuća dimenzija kružne migracije omogućava kako zaradu tako i izloženost vrijednostima i praksama prihvatnog društva pa se kružne migrante/kinje usko povezuje s mogućnostima pokretanja ekonomskih i društvenokulturnih promjena, pa čak i razvoja, na lokalnoj ili regionalnoj razini. Međutim, takvo povezivanje migracija i razvoja migrante/kinje postavlja u poziciju strukturnog aktera koji je sposoban preko zavičajnih organizacija, izravnim političkim pritiskom na lokalne strukture ili pak ekonomskim investicijama izgraditi potrebnu infrastrukturu i potaknuti razvojne procese. Nadalje, tomu je implicitna i pretpostavka da se razvoj može potaknuti i promjenom vrijednosti u mjestu ishodišta. No, cilj ovog kvalitativnog istraživanja nisu strukturni razvojni učinci migracija nego se razvoj razmatra iz perspektive migrantkinja. Fokus je, dakle, na povezivanju njihove percepcije regije ishodišta i strukturnih uvjeta regije koji se iščitavaju u kontekstu razvoja i migracija. Dobivanjem uvida u odnos migrantkinja prema regiji ishodišta kroz percepciju i usporedbu s odredištem ispunjava se empirijska karika između radnih migracija i razvoja u širem smislu, odnosno obrazaca potrošnje novčanih sredstava i razloga takve potrošnje te razvoja regije u užem smislu.

Istraživanje u okviru ovog doktorskog rada ponukano je navedenim nesrazmjerom u spoznajama o odnosu i organizaciji plaćenog i neplaćenog rada kružnih radnih migrantkinja, uključujući ulogu koju percepcija migrantkinja o razvojnim aspektima regije ima za značenje zarade u inozemstvu, strukturu potrošnje financija te odluci o (ne)preseljenju u inozemstvo. Poseban fokus stavlja se na različite nekvalificirane nestandardne oblike zaposlenja i poslova u

proizvodnom i uslužnom sektoru u kojima su posebno koncentrirane migrantske radnice. Konkretnije, istražuju se migrantkinje zaposlene u njezi u privatnom kućanstvu, na sezonskim poslovima u poljoprivrednoj proizvodnji te ugostiteljstvu i hotelijerstvu. Razlike u prirodi rada i organizaciji pojedinih poslova ne umanjuju važnost njihovog sustavnog i istovremenog razmatranja u kontekstu zajedničkog utemeljenja u kružnim migrantskim kretanjima. Naprotiv, utvrđivanje iskustava kruženja radnih migrantkinja omogućava dublji uvid u zajedničke elemente u odnosu plaćenog rada žena u inozemstvu i neplaćenog rada u domicilnom okruženju uokvirenih oblikom kružne migracije.

Dakle, istraživanje radno-migracijskih iskustava kružnih radnih migrantkinja iz Slavonije proširuje opseg poslova temeljem kojeg se analizira odnos plaćenog i neplaćenog rada, a pod zajedničkim nazivnikom kružnih radnih migracija. Bez obzira na to je li kruženje inherentna značajka organizacije rada kao što je slučaj kod njege u privatnom kućanstvu ili je uspostavljanje kružnog kretanja spontano, malo je toga poznato o načinu na koji se takva migracija ostvaruje u procesnom smislu. Važno je, dakle, istovremeno obuhvatiti elemente koji omogućavaju migracijsko kruženje, odnosno samim time i zaposlenje u pojedinom sektoru u inozemstvu. Zbog toga se u istraživanju obuhvaća i organizacija kućanstva tijekom ciklusa odlaska na rad uključujući i podjelu rada i obveza koje migrantkinje inače imaju u domicilnom kućanstvu i obitelji. Da bi se dublje razumjelo kako dolazi do stvaranja i održavanja kružnih migracijskih tokova, važno je otkriti podržavajuće elemente koji omogućavaju tu migraciju, kao i barijere koje ih otežavaju te načine na koje se te barijere premošćuju. Drugim riječima, istraživanjem radno-migracijskih iskustava žena doprinosi se razumijevanju elemenata uključenih u stvaranje obrazaca kružnih radnih migracija kao posebnog oblika suvremenih migracija, dok se odnos plaćenog i neplaćenog rada u kružnim radnim migracijama razmatra na jednoj široj razini od one kojom se bavi literatura o ravnoteži između posla i života.

Istraživački interes u ovom istraživanju je teorijski dvojak, odnosno podudaran: iz perspektive sociologije migracija, rad se usredotočuje na aspekte oblikovanja i obnavljanja kružnog oblika migracije, dok iz perspektive radnog odnosa odgovara na pitanje ostvarivanja *kontinuiteta* zaposlenja u kontekstu privremenosti nestandardnog posla te uloge koju to ima u odnosu plaćenog i neplaćenog rada. Teorijska točka koja ih spaja je i domena neplaćenog rada s obzirom na dosadašnje spoznaje o održavanju transnacionalnih veza i aktivnosti migrantkinja u suvremenim migracijama općenito, te važnosti neplaćenog rada i obiteljskih odnosa u obrascima (nestandardnog) zaposlenja žena. Naposljetku, odnos plaćenog i neplaćenog rada

proučava se s regionalnim usidrenjem kao posrednom razinom između one koju stvara struktura globalnog tržišta i globalizacijskih procesa te obiteljske razine ili razine kućanstva. Na kraju krajeva, izostavljanjem regionalne razine umanjuje se obujam razumijevanja njihovih razloga i motivacija za početkom i nastavkom kružne migracije, kao i razloga koji stoje iza strukture potrošnje novca zarađenog u inozemstvu. Istovremeno, treba imati na umu da se regionalna razina isprepliće s nekim aspektima nacionalne i lokalne (te obiteljske) razine, međutim kao što naznačuje pojmovni okvir, regionalna razina daje mogućnost razmatranja povratne sprege između održavanja kružnog migrantskog toka i razvoja regije, ali kroz perspektivu samih migrantkinja, a ne na strukturnoj, socioekonomskoj razini.

3. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

3.1. Uvod

Poglavlje „3. Metodologija istraživanja“ objašnjava metodologijsko polazište istraživanja i opisuje metode i postupke upotrijebljene pri provedbi kvalitativnog istraživanja radno-migracijskih iskustava žena. Poglavlje prvo prikazuje značenje abduktivne istraživačke strategije za istraživanje, koja svojim određenjem izvora podataka te smjera zaključivanja na temelju analize tih podataka postavlja zahtjev za provođenjem kvalitativnog istraživanja. Metodološki postupci su nadalje osmišljeni kroz prizmu narativnog pristupa istraživanju iskustva te upotrebom narativnog intervjua. Nakon početnog metodološkog okvira, opisuje se provedba uzorkovanja i pristup sugovornicama te prikazuju karakteristike ostvarenog uzorka sugovornica. S obzirom na opseg narativnog materijala dobivenog intervjuiima, opisuje se način na koji su podatci organizirani pomoću sažetka slučajeva (Miles, Huberman i Saldaña, 2014), te pojašnjavaju razlozi i načini provedbe dvaju metoda analize narativnih podataka. Posljednji dio poglavlja prikazuje načine na koje se ustrajno vodilo računa o primjerenom zadovoljenju kriterija za osiguranje kvalitete i prosudbu vjerodostojnosti kvalitativnog istraživanja. Naposljetku se posvećuje pažnja istraživačkoj etici i refleksiji na proces istraživanja, kao i ulozi koju su novonastale okolnosti uzrokovane pandemijom bolesti COVID-19 imale za istraživački proces.

Provedeno istraživanje prožeto je fleksibilnošću i kontinuiranom istraživačkom refleksijom, što se intenzivno odražava i u naznačenom poglavlju. Naime, kvalitativni istraživački proces se ne odvija kroz niz linearnih koraka koje jednosmjerno vode istraživanje od njegovog početka do kraja. Nasuprot tomu, osnovne pretpostavke kvalitativne metodologije nalažu promišljanje prethodnih i narednih istraživačkih koraka u svjetlu terenskih spoznaja (Bogdan i Knopp Biklen, 2007).

3.2. Strategija istraživanja

Istraživanje radno-migracijskih iskustava međunarodnih kružnih radnih migrantkinja koristi abduktivnu istraživačku strategiju, odnosno abdukciju kao implicitnu logiku donošenja zaključaka. Abdukcija se, skupa s indukcijom i dedukcijom, smatra oblikom logičkog zaključivanja pomoću kojeg se „povezuju i stvaraju ideje“ (Reichertz, 2014: 123). Međutim, ova strategija istraživanja svojstvena je društvenim znanostima (Blaikie, 2000) zbog toga što društvene pojave i obrasce, za razliku od prirodnog svijeta, nije moguće u potpunosti razumjeti bez uvida u značenja koja pojedinci pridaju svojim djelovanjima (Blaikie, 2000). Abduktivnoj strategiji je stoga inherentna pretpostavka o društveno stvorenoj stvarnosti (Blaikie, 2000), a konačni cilj istraživanja vođenog abduktivnom strategijom je razumijevanje značenja i dobivanje novih ideja o društvenim pojavama (Reichertz, 2014).

Proces istraživanja društvenih pojava zato neizbježno započinje na razini empirijskih uvida u svijet sugovornika/ica (Alvesson i Sköldbberg, 2009), nakon čega se provodi analiza prikupljenih empirijskih podataka u svjetlu prethodnih spoznaja koje usmjeravaju analitičko otkrivanje obrazaca (Alvesson i Sköldbberg, 2009). Krajnji rezultat istraživanja je interpretacija implicitnih obrazaca i značenja djelovanja aktera/ica, uključujući rekonstrukciju lokalnog društvenog poretka važnog za sugovornike/ce (Reichertz, 2004). Drugim riječima, abduktivna strategija u konačnici omogućava razumijevanje društvenog svijeta iz perspektive aktera/ica (Blaikie, 2000; Alvesson i Sköldbberg, 2009). Treba istaknuti da za razliku od induktivne strategije čije se polazište također nalazi u neposrednom empirijskom svijetu, abduktivna strategija ne vodi do zaključaka putem uopćavanja s uzorka na populaciju, nego tako što pruža najvjerodostojnije⁴⁵ objašnjenje društvenih pojava u danom teorijsko-empirijskom kontekstu (Blaikie, 2000; Reichertz, 2014).

S obzirom na pretpostavke abduktivne istraživačke strategije, te u skladu s teorijskim i pojmovnim okvirom koji je opisan u prethodnom poglavlju, cilj istraživanja usredotočen je na opis i razumijevanje značenja koja istraživanim pojavama i svojim aktivnostima pridaju migrantkinje u međunarodnim kružnim radnim migracijama. Ispunjenje takvog cilja nalaže upotrebu kvalitativne metodologije kojom je moguće istražiti radno-migracijska iskustva žena

⁴⁵ U radu se stoga transparentno prikazuju svi postupci provedbe istraživanja, a ispunjenje kriterija koji osiguravaju vjerodostojnost i kvalitetu kvalitativnog istraživanja pominje se obrađuju u potpoglavlju „3.5. Vjerodostojnost istraživanja“.

i njihove radno-migracijske puteve⁴⁶ u lokalnom kontekstu. Konkretnije, radno-migracijskim iskustvima pristupa se narativnim istraživanjem; pristupom koji omogućava dubinsko razumijevanje društvenog svijeta iz perspektive sudionica (Miles, Huberman i Saldaña, 2014). Cilj istraživanja koji se ostvaruje upotrebom narativnog pristupa je upravo istraživanje proživljenog iskustva sugovornika/ica, koje se uzima kao izvor znanja preko kojeg se pristupa društvenoj stvarnosti (Clandinin i Rosiek, 2007). Proživljeno iskustvo se zahvaća kroz tri dimenzije: 1) vremensku dimenziju, koja naglašava kontinuiranu povezanost između proživljene prošlosti, sadašnjosti i anticipirane budućnosti, 2) prostornu dimenziju, koja se odnosi na neposrednu iskustvenost mjesta i prostora (Ollerenshaw i Creswell, 2002), i 3) interakcijsku dimenziju koja se sastoji od osobne komponente, obuhvaćajući tako unutarnja stanja osobe, emocije, nade i moralne dispozicije, te od društvene komponente koja pažnju pridaje pojedincu u njegovoj okolini s drugima (Ollerenshaw i Creswell, 2002). Dakle, u istraživanje se kreće od razine empirijskih spoznaja proučavanjem proživljenog iskustva kroz navedene tri dimenzije, što odražava principe abduktivne strategije istraživanja.

3.3. Cilj istraživanja i istraživačka pitanja

Cilj istraživanja i istraživačka pitanja određeni su u skladu s pojmovnim i metodologijskim okvirom te tvore užu okosnicu nacрта istraživanja.

Cilj istraživanja je opisati i razumjeti radno-migracijska iskustva međunarodnih kružnih radnih migrantkinja u kontekstu odnosa plaćenog rada u inozemstvu i neplaćenog rada u domicilnom kućanstvu i obitelji.

⁴⁶ Radno-migracijski put označava ono što Parrenas (2021: 2) opisuje kao put mobilnosti koji definira kao „postupke kojima [migranti/kinje] navigiraju i osiguravaju stalno zaposlenje u stratificiranom globalnom tržištu rada“. Njezina koncepcija puta mobilnosti nije ograničena na migracijske prakse nego obuhvaća i promjene zaposlenja te zakonskog i društvenog statusa migrantkinja kako bi se ustanovile mogućnosti socioekonomske mobilnosti kroz migraciju. Parrenas istražuje puteve mobilnosti radnica u kućanstvu. U istraživanju ovog doktorskog rada se ipak koristi pojam radno-migracijskog puta s obzirom da je šireg dometa od puta mobilnosti pošto osim zaposlenja u okviru tržišta rada obuhvaća i neplaćeni rad migrantkinja u domicilnoj regiji.

Kako bi se ostvario navedeni cilj istraživanja, istraživačka pitanja dodatno preciziraju okvir istraživanja i glase:

1. Kako izgleda radno-migracijski put žena koje zaposlenjem u njezi u privatnom kućanstvu i na nekvalificiranim poslovima u ugostiteljstvu i hotelijerstvu te poljoprivredi stvaraju i održavaju cikluse međunarodne kružne radne migracije?
2. Kakvi su radni i životni uvjeti međunarodnih kružnih radnih migrantkinja u inozemstvu s obzirom na organizaciju rada i smještaja u različitim tipovima zaposlenja?
3. Kako odnosi s poslodavcima, nadređenima i kolegama/icama oblikuju radno-migracijska iskustva kružnih migrantkinja?
4. Kako se prije, tijekom i nakon ciklusa plaćenog rada u inozemstvu organiziraju i odrađuju poslovi održavanja kućanstva te brige za članove/ice obitelji, koje tijekom ciklusa boravka u domicilnom okruženju uobičajeno odrađuju migrantkinje?
5. Koju ulogu ima percepcija migrantkinja o ishodišnoj regiji u zaposlenju i nastavku radnih ciklusa u inozemstvu te odluci o (ne)preseljenju u inozemstvo?
6. Kako radno-migracijska iskustva plaćenog rada u inozemstvu i neplaćenog rada u domicilnom kućanstvu i obitelji podržavaju i otežavaju stvaranje i održavanje ciklusa međunarodne kružne radne migracije?

3.4. Metode i uzorak

U istraživanju se koristi narativni pristup⁴⁷ koji omogućava razumijevanje značenja iskustava, izazovā različitih životnih događaja i složenih djelovanja pojedinaca (Bruner, 1986,

⁴⁷ Povijest onoga što danas smatramo narativnim pristupima u društvenim i humanističkim znanostima veoma je opsežna. U sociologiji se tako, primjerice, kao svojevrsni pioniri narativnog pristupa u sociologiji uzimaju Thomas i Znaniecki koji u prvoj polovini 20. stoljeća, u djelu *Poljski seljak u Europi i Americi*, iskorištavaju potencijal životne povijesti kao alata za razumijevanje ispreplitanja onog individualnog i društvenog u životu pojedinca

prema Kim, 2016). Metodom narativnog intervjua, kao tipom dubinskog intervjua, na temelju ispričanih narativa spoznaje se i zaključuje o iskustvima sugovornika/ca u vezi s određenim temama (Seidman, 2006; Creswell, 2007). Forma narativnog intervjua je takva da omogućava sugovornicima/ama da svojim riječima, više ili manje monološki, opišu značajne događaje i ispričaju proživljena iskustva vezana za određeni aspekt svog života. Narativ sugovornica smatra se „način[om] razumijevanja vlastitih i tuđih djelovanja, organizacije događaja i predmeta u smislenu cjelinu te povezivanja i sagledavanja posljedica djelovanja i događaja kroz neki vremenski period“ (Bruner, 1986; Gubrium i Holstein, 1997; Hinchman i Hinchman, 2001, Laslett, 1999; Polkinghorne, 1995, prema Chase, 2005: 656). Definicija implicira da osobni narativi utjelovljuju smislenu shvaćanje životnog iskustva i sebstva, zatim da komuniciraju značenja i, naposljetku, da su nužno društvene prirode, a ne atomizirani iskazi (Chase, 2003). U usporedbi s drugim tipovima kvalitativnih intervjua, posebnost narativnog intervjua odražava se u dubini kojom se kroz protokol zadire u predmetne teme te njegovoj orijentiranosti na kronološke aspekte iskustva ili istraživane pojave (Creswell, 2007).

Za potrebe provođenja narativnog intervjua u ovom radu osmišljen je protokol u kojem su pitanja bila formulirana tako da izazovu opise proživljenih iskustava u obliku priča. Protokol se sastoji od dva dijela i kombinira generativno pitanje⁴⁸ s nizom tematski produbljujućih pitanja polustrukturiranog tipa.⁴⁹ Takva struktura protokola postiže nekoliko ciljeva: prvo,

(Miller i Brewer, 2003). Ovaj se pravac istraživanja kasnije djelomično nastavio u perspektivi simboličkog interakcionizma, da bi 1983. godine Plummer objavio jedno od središnjih djela ovog pristupa u sociologiji, *Documents of life: An introduction to the problems and literature of a humanistic method* (Harrison, 2009). Kasnije generacije sociologa/inja koriste narativna istraživanja za izazivanje priča, opisivanje načina na koji pojedinac razumijeva društvene pojave, istraživanje odnosa i uloga koje pojedinac ima u zajednici, odnosno „za razumijevanje društvene stvarnosti koja postoji izvan priče, ali koju priča opisuje“ (Bertaux, 1981; Chase, 1995; Linde, 1993; Mkhonza, 1995; Rosenthal, 1993, prema Atkinson, 2007: 227). Također, ističe se kao metodologija koja pruža osnovu za dobivanje uvida u iskustvo koje se proučava na sjecištu Millsove biografije, povijesti i društva (Mills, 1959, prema Chase, 2005; Harrison 2009). Međutim, općenitije gledajući, zbog svoje interdisciplinarnosti, metodološka literatura o narativnim pristupima ističe nekolicinu autora kojima se pridaje zasluga pružanja teorijske podloge ili legitimacije upotrebe narativa i narativnih istraživanja, kako u sociologiji tako i drugim znanostima. Neki od ovih autora su Barthes, Bruner, Lyotard, Ricour, Propp, Bakhtin, Labov, Todorov, premda korijeni razmišljanja o pitanjima narativa sežu i dalje u povijest (Czarniawska, 2004).

⁴⁸ Generativno pitanje odnosi se na početno pitanje u narativnom intervjuu koje se strateški postavlja na način da izazove naraciju o „uključenosti sugovornika u cjelinu događaja i važnih iskustava“ (Riemann, 2006: 19).

⁴⁹ Protokol koji je strukturiran kroz generativno pitanje i niz potpitanja uvelike odgovara onome što Kim (2016) naziva fazom naracije i fazom razgovora u provedbi narativnog intervjua. Tijekom faze naracije sugovornika/cu se ne prekida u iznošenju značajnih životnih epizoda, dok fazu razgovora karakterizira dijaloška forma između istraživača/ice i sugovornika/ce tijekom koje se razjašnjavaju nejasnoće iz prvog dijela intervjua te uvode pitanja o teorijski relevantnim dimenzijama (Kim, 2016). Intervjui su se provodili fleksibilno u pogledu redoslijeda postavljanja pitanja kako bi se zadržao što prirodniiji tijek razgovora (Kvale, 2007). Također, u gotovo svakom provedenom intervjuu, dio pitanja iz drugog dijela protokola se preskakao budući da su sugovornice na njih opširno odgovarale tijekom faze naracije.

potiče otvorenu naraciju sugovornice, a zatim usmjerava razgovor kroz tematske cjeline, pri čemu svaki novi niz pitanja otvara različite slojeve iskustva sugovornica, te, naposljetku, stvara podlogu za provođenje usporedne analize slučajeva postavljanjem istih pitanja svim sugovornicama.

Narative sugovornica je u protokolu izazvalo generativno pitanje koje glasi: „Možete li mi ispričati kako je došlo do toga da ste se zaposlili u inozemstvu i kako je Vaš život izgledao od tada pa do danas?“ Generativno pitanje postavljeno je dometom široko, ali strateški i dovoljno precizno da izazove narrative o radnoj migraciji i životu na dva mjesta, počevši od okolnosti koje su sugovornicu motivirale na ovaj oblik radne migracije, preko radno-migracijske povijesti pa do opisa života migracijske svakodnevice. U drugom dijelu intervjua, protokol kroz tematska pitanja otvorenog tipa dublje zahvaća pojedine aspekte iskustva kroz vremensku, prostornu i interakcijsku dimenziju (Clandinin i Rosiek, 2007), kao i refleksiju na značenja tih iskustava što se odnosi na „intelektualne i emocionalne veze između sugovorničinog rada i života“ (Seidman, 2006). Ovdje se, dakle, produbljuju i razjašnjavaju pojedinosti iskustava u kontekstu u kojem se odvija (Kvale, 2007; Kim, 2016), pa su pitanja tog dijela intervjua okrupnjena u četiri teme: 1. specifična radno-migracijska iskustva u inozemstvu, 2. zaposlenje u zanimanju, 3. svakodnevica i održavanje veza između dva mjesta te 4. refleksija i percepcija Slavonije (za cjeloviti protokol vidi Prilog 1).⁵⁰

Pitanja u protokolu su testirana i prilagođena na temelju uvida iz prvog intervjua koji se pokazao višestruko vrijednim. Prvi intervju je tretiran kao pilot intervju, a budući da je upotrijebljeni protokol bio iznimno obuhvatan, sadržaj intervjua je uključen u analizu. Intervju je ukazao na suvišnost nekolicine pitanja u protokolu budući da se neki aspekti iskustva nezaobilazno predstavljaju kroz prvotnu naraciju sugovornice. Osim što je bio sadržajno bogat, iznjedrio je dodatna preciziranja i generativnog i nekih drugih pitanja, no u konačnici ukazao na adekvatnu širinu i dubinu pitanja drugog dijela intervjua.

⁵⁰ Protokol sadrži i sociodemografska pitanja koja su se rijetko postavljala jer su sugovornice te podatke iznosile kroz naraciju.

3.4.1. Uzorkovanje i prikupljanje podataka

U istraživanju se koristi strategija namjernog uzorkovanja uobičajena za kvalitativna istraživanja (Mason, 2002; Silverman, 2014). Namjernim uzorkovanjem pristupa se pojedincima koji posjeduju bogate informacije o temi koja se istražuje, odnosno pojedincima koji su proživjeli ili proživljavaju istraživački relevantna iskustva. Treba, međutim, naglasiti da se ne uzorkuju sami pojedinci nego karakteristike iskustva, konteksta, događaja ili procesa (Miles i Huberman, 1994).

Određivanje kriterija uzorka se vodilo pojmovnim određenjem oblika migracije i karakteristikama rada u pojedinim tipovima zaposlenja. Prema tome, uzorkovanje se provodilo temeljem jednog glavnog kriterija koji je činila nekvalificirana radna ili pomoćna pozicija kružnih radnih migrantkinja u tri sektora zaposlenja u inozemstvu, to jest, rada u njezi, poljoprivrednim sezonskim poslovima te sezonskim poslovima u ugostiteljstvu i hotelijerstvu. Pošto se rad u različitim tipovima zaposlenja razlikuje po vremenskom rasponu trajanja migracijskog ciklusa odlaska u inozemstvo i povratka u domicilno okruženje, umjesto takvog neposrednog trajanja migracijskih ciklusa primijenio se kriterij minimalnog ukupnog trajanja migracije od godinu dana.⁵¹ Također, da bi se zahvatila ponavljajuća dimenzija kružne migracije koja je specifična karakteristika samog oblika migracije, uzorkovale su se migrantkinje koje su više puta ponovile ciklus odlaska na rad u inozemstvo i povratka u domicilno okruženje. Posljednja dva kriterija posebno su važna i zbog potrebe zahvaćanja organizacijskih aspekata radne i životne svakodnevice u kružnoj radnoj migraciji. Naposljetku, uzorkovanje se ograničilo na prostor Slavonije kao ishodišne regije kružne radne migracije žena.

S obzirom da se s jedne strane radi o heterogenom uzorku, a s druge strane administrativno i statistički nevidljivoj migrantskoj populaciji,⁵² sugovornicama se pristupilo

⁵¹ Rad na sezonskim poslovima u poljoprivredi tako obuhvaća minimalno dva ciklusa boravka u inozemstvu, te povratka i boravka u domicilnom okruženju.

⁵² Tijekom planiranja strategije uzorkovanja i plana njegove provedbe nije bilo moguće pronaći informacije vezane za broj migranata/kinja na radu u inozemstvu u ovim sektorima. Problem nepostojanja statističkih podataka o radnim migrantima/kinjama općenito ističe nekoliko izvora literature (npr. Kupiszewski, 2009; Župarić-Iljić i Bara, 2014). Zbog specifičnosti vezanih za odlazak i povratak, kružne radne migracije u pogledu statističkog praćenja predstavljaju poseban problem na koji se opetovano ukazivalo na panel raspravi „Regionalne radne migracije: realnost i izazovi“, koju su u rujnu 2019. godine organizirali zaklada Friedrich-Ebert-Stiftung i Mreža središnje i istočne Europe za rodna pitanja. Panel rasprava je nedostatak statistika doveo u vezu s problemima vezanim za stvaranje adekvatnog zakonodavnog okvira koji bi omogućio sigurne radne uvjete migrantkinjama

na nekoliko načina. Kontakt sa sugovornicama ostvario se na temelju osobnih poznanstava istraživačice pri čemu se kontaktirane migrantkinje međusobno nisu poznavale niti živjele u istom mjestu.⁵³ Zatim, kontakti su uspostavljeni preko Poziva na sudjelovanje u istraživanju (Prilog 2) upućenog Hrvatskom zavodu za zapošljavanje,⁵⁴ objavljenog na internetskoj društvenoj mreži Facebook⁵⁵ i internetskom forumu Reddit (r/croatia)⁵⁶ te objavljenog u nekim ženskim udrugama u Slavoniji tijekom druge polovice 2020. i početkom 2021. godine. Ovi pristupi su se zatim kombinirali s metodom snježne grude preko prethodno ostvarenih kontakata pri čemu bi sugovornice preporučile daljnji kontakt. Snježna gruda nije bila nužno vezana za sektor zaposlenja, nego i za poznanstva ostvarena korištenjem istog prijevoza u inozemstvo te lokacijska poznanstva poput školskih prijateljstava, života u istom susjedstvu i slično. Drugim riječima, snježna gruda nije zahvatila specifičnu migrantsku mrežu nego je svoj oblik zadobila po različitim kriterijima te nije išla dalje od ukupno tri povezane sugovornice.⁵⁷

Terenski dio istraživanja trajao je od kraja siječnja 2020. do ožujka 2021. godine. Svi intervjui provedeni su tijekom ciklusa boravka sugovornica u Slavoniji. Provedeno je 25 narativnih intervjua s ukupnim trajanjem intervjua od gotovo 38 sati, odnosno u prosjeku 1:32 sata, s tim da se raspon trajanja kretao od 39 minuta do 2:45 sati. Trajanje intervjua nije pokazatelj kvalitete provedenih intervjua, nego ukazuje na izobilje ispričanih životnih iskustava sugovornica, odnosno ekstenzivnost sirovih podataka.

Konačan broj sugovornica određen je podatkovnim zasićenjem koje ne predviđa unaprijed točan broj sugovornika/ica nego se provođenje daljnjih intervjua zaustavlja u trenutku kada regrutacija novih sugovornica prestane pridonositi empirijskim nalazima, odnosno kada

zaposlenima na sezonskim poslovima u susjednim zemljama. Panel rasprava je zaključila da se radi o problemu koji je karakterističan za sve zemlje bivše Jugoslavije.

⁵³ Preko osobnog poznanstva ostvaren je kontakt s četiri sugovornice.

⁵⁴ Poziv na sudjelovanje u istraživanju poslan je savjetnici za European Employment Services (EURES) pri Hrvatskom zavodu za zapošljavanje u Osijeku, koja je Poziv prosljedila svim savjetnicima koji rade s tražiteljima posla u inozemstvu. Ovo nije dovelo do kontakta s novim sugovornicama.

⁵⁵ Upisivanjem ključnih riječi u tražilicu Facebooka pronađeno je preko trideset relevantnih grupa vezanih za posao i život u inozemstvu (Italija, Austrija, Njemačka, Švicarska), od čega je nekoliko eliminirano zbog malo broja članova/ica, a šesnaest je bilo ili duže vrijeme neaktivno ili se radilo o zavaravajućim oglasima (poput, primjerice, ponuda za poslove kurira novca i sl.). Petnaest administratora/ica kontaktirano je radi postavljanja Poziva na sudjelovanje u istraživanja, a svega četiri administratora/ice su odobrili/e postavljanje Poziva, kroz koje se ostvario kontakt s dvije sugovornice.

⁵⁶ Stranica r/croatia na Redditu u trenutku oglašavanja Poziva na sudjelovanje u istraživanju brojala je 97000 članova/ica, uz 1000-5000 dnevno aktivnih članova/ica. Tekst Poziva na sudjelovanje u istraživanju postavljen je dva puta, što je rezultiralo kontaktom s jednom sugovornicom.

⁵⁷ Snježnom grudom se ostvario kontakt s 14 sugovornica, s time da je izvor snježne grude bio raznolik, to jest, radilo se o sugovornicama do kojih se došlo osobnim poznanstvom, preko ženskih udruga te preko internetskog foruma Reddit.

informacije dobivene od novih sugovornica postanu suvišne, redundantne (Ritchie, Lewis i Elam, 2003; Bogdan i Knopp Biklen, 2007). Logika ovog pristupa određivanja konačnog broja sugovornica implicira da se proces provođenja intervjua i analize podataka isprepliću, što je detaljnije opisano u potpoglavlju „3.4.3. Analiza narativnih podataka“. Ključni pokazatelj empirijskog zasićenja podataka se tijekom analize javio kroz kontinuirano obogaćivanje postojećih kategorija i tema, no ne i njihove daljnje izmjene, preciziranja ili proširivanja.

3.4.2. Karakteristike uzorka

Ukupan broj sugovornica koji je sudjelovao u intervjuima je 25 (za popis sugovornica vidi Prilog 3). Glavni kriterij uzorkovanja bio je tip zaposlenja sugovornica. S obzirom da je riječ o jednom glavnom kriteriju, uz ukupno trajanje migracije i nužnosti ponavljanja migracijskih ciklusa, bilo je za očekivati da će doći do većeg raspršenja sugovornica po drugim karakteristikama, pa se analitički važnije karakteristike uzorka prikazuju u nekoliko sljedećih tablica.⁵⁸

U Tablici 1 i Tablici 2 prikazane su karakteristike uzorka po godinama života i tipu zaposlenja s time da se u Tablici 1 prikazuje stanje u vrijeme provođenja intervjua, dok se u Tablici 2 prikazuju godine živote sugovornica u trenutku kada su započinjale svoj radno-migracijski put. Usporedba ovih dviju tablica pruža sliku o životnom ciklusu u kojem su sugovornice započele kružnu radnu migraciju, no isto tako ocrta dugotrajnost njihove migracije.

⁵⁸ Iako ovi podatci nemaju statističku relevantnost, u nedostatku bilo kakve druge statistike, oni ukazuju na važnost takvog praćenja kružnih radnih migracija, ne samo kao mehaničkog kretanja stanovništva, nego i zbog toga što se radi o dinamičnom fenomenu s velikim implikacijama kako za sociološko razumijevanje rada i empirijske uvide, tako i za izradu podatkovno utemeljenih migracijskih, razvojnih i drugih politika.

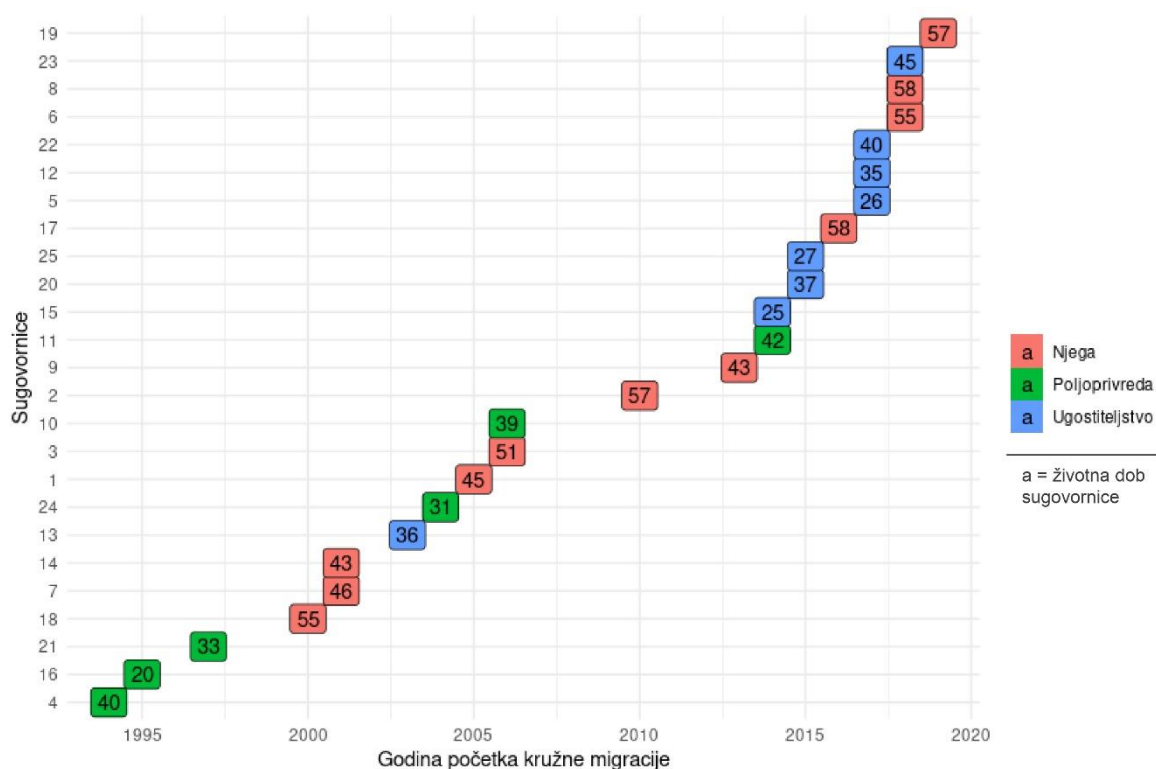
Tablica 1: Prikaz uzorka sugovornica po životnoj dobi i sektoru zaposlenja

Dob	Sektor zaposlenja			Ukupno
	Njega u privatnom kućanstvu	Ugostiteljstvo i hotelijerstvo	Rad u poljoprivredi	
18-29		1		1
30-49		6	3	9
50-59	3	1	2	6
60+	8		1	9
Ukupno	11	8	6	25

Tablica 2: Prikaz uzorka sugovornica po dobi i sektoru zaposlenja pri početku kružne radne migracije

Dob	Sektor zaposlenja			Ukupno
	Njega u privatnom kućanstvu	Ugostiteljstvo i hotelijerstvo	Rad u poljoprivredi	
18-29		3	1	4
30-49	4	5	5	14
50-59	7			7
60+				

Dugotrajnost kružnih radnih migracija ovih migrantkinja očituje se kroz prethodne dvije tablice u pomicanju kroz dobne kategorije sugovornica. Sugovornice u uzorku su u najvećoj mjeri započele migraciju u dobi od 30 do 49 godina, dok je sedam sugovornica potražilo posao u inozemstvu u razdoblju od 50-59 godine života. Ako životnu dob stavimo u suodnos sa sektorom zaposlenja, kao što će kasnije pokazati i intervjui, njegovateljice se u privatnom kućanstvu u inozemstvu zapošljavaju u nešto kasnijoj životnoj dobi, dok se na sezonskim poslovima zapošljavaju žene u nešto mlađoj životnoj dobi. Slika 1 zorno prikazuje upravo takvu raspodjelu po životnoj dobi, međutim, naznačuje i pomak u zaposlenju u inozemstvu po sektorima. Drugim riječima, naznačen je postepeni prijelaz od zaposlenja u inozemstvu u sektoru poljoprivrede prema ugostiteljstvu i turizmu, dok istovremeno pokazuje kontinuitet u zapošljavanju u njezi od ranih 2000-ih godina do danas.

Slika 1: Godina početka kružne radne migracije sugovornica po sektoru zaposlenja i životnoj dobi sugovornica

U Tablici 3 se jasno prikazuje raspodjela sugovornica po državama posljednjeg zaposlenja. Dok se sezonski posao u poljoprivredi može pronaći u Njemačkoj, a sezonski posao u ugostiteljstvu i hotelijerstvu u Austriji i Njemačkoj, njegovateljice zaposlenje podjednako nalaze u Austriji, Italiji i Njemačkoj. Ovdje treba dodati da su neke sugovornice mijenjale države zaposlenja tijekom svog rada u inozemstvu i radile u nekoj od kombinacija ovih država pa čak i u sve tri, no to nije slučaj s poljoprivrednicama koje su bile zaposlene isključivo na sezonskim poslovima u Njemačkoj.

Tablica 3: Trenutna država rada i sektor zaposlenja sugovornica

Država rada	Sektor zaposlenja		
	Njega u privatnom kućanstvu	Ugostiteljstvo i hotelijerstvo	Rad u poljoprivredi
Austrija	3	7	
Italija	4		
Njemačka	4	1	6

Najveći broj sugovornica iz uzorka živi u najistočnijim krajevima Slavonije, tj. Vukovarsko-srijemskoj i Osječko-baranjskoj županiji što ima ulogu u vremenskom trajanju putovanja do mjesta rada, kao što će kasnije pokazati intervjui. Sugovornice u podjednakoj mjeri žive u gradskim i ruralnim naseljima, te u suodnosu sa sektorima zaposlenja zapravo ne dolazi do osobite raspodjele po tipu naselja. Sugovornice iz seoskih i gradskih naselja podjednako su zaposlene u svim sektorima zaposlenja, dok sugovornice iz Osijeka kao regionalnog središta rade na pomoćnim poslovima u ugostiteljstvu i hotelijerstvu.

Tablica 4: Županije ishodišta sugovornica i urbanost naselja

Županija	Urbanost naselja			Ukupno
	Selo	Grad	Regionalno središte	
Brodsko-posavska županija	2	1		3
Osječko-baranjska županija	3	1	2	6
Požeško-slavonska županija	1	1		2
Virovitičko-podravska županija	2			2
Vukovarsko-srijemska županija	3	9		12
Ukupno	11	12	2	

U Tablici 5 prikazuje se raspršenost sugovornica po kategorijama strukture domicilnog kućanstva. Najviše sugovornica živi sâmo u kućanstvu. Nekoliko sugovornica koje su starije životne dobi su udovice ili razvedene, dok su neke od mlađih sugovornica koje žive same inače u partnerstvu, a neke nisu. Drugim riječima, radi se o uraznoličenom uzorku u pogledu strukture kućanstva što je važno u kontekstu organizacije neplaćenog rada u domicilnom kućanstvu i obitelji. Također, treba napomenuti da jedna od sugovornica živi s roditeljima kako bi se brinula za svoje starije roditelje, dok druga sugovornica, ujedno i najmlađa, živi s roditeljima zbog osobne financijske nesigurnosti i poteškoća s osamostaljenjem. Slično tomu, nekoliko starijih sugovornica, skupa sa svojim (nevjenčanim) suprugom, dijeli kućanstvo sa svojom odraslom djecom. U dva slučaja sugovornice žive i u proširenom kućanstvu sa partnerima svoje djece te unucima/kama ili s roditeljima svoga partnera.

Tablica 5: Dob sugovornica i struktura kućanstva u domicilnom okruženju

Dob	Struktura kućanstva				
	Živi sama	Živi s partnerom ili suprugom	Živi s partnerom i djetetom ili djecom	Živi s roditeljima	Živi u proširenom kućanstvu
18-29				1	
30-49	2	1	4	1	1
50-59	1	4	1		
iznad 60	5	1	2		1

3.4.3. Analiza narativnih podataka

Analiza podataka odvijala se istovremeno s prikupljanjem podataka, a imala je sljedeći format: započela je po provedbi pojedinog intervjua *verbatim* transkripcijom tonskih zapisa narativnih intervjua i višestrukim iščitavanjem transkripta. Nakon toga je napisan sažetak slučaja⁵⁹ (Miles, Huberman i Saldaña, 2014) te je uslijedilo kodiranje transkripta narativnog intervjua. Navedeni koraci ponavljali su se nakon svakog provedenog intervjua. Nakon provedenog istraživanja i dobivanja holističkog uvida u radno-migracijska iskustva, provedena je analiza radno-migracijskog puta i situacije prekida kružne radne migracije te njezinog ponovnog nastavka uz pomoć vinjeta triju sugovornica. U sljedećim paragrafima detaljnije se opisuju navedeni postupci skupa s njihovim metodološkim svrhama.

⁵⁹ Sažetak slučaja koristio se s ciljem organizacije narativnih podataka te kao podrška analizi podataka. U takvom sažetku slučaja kombinirali su se elementi različitih formata terenskih bilješki u skladu s potrebama istraživanja. U tom smislu, preuzeti su elementi terenskih bilješki (Bogdan i Knopp Biklen, 2007) i privremenog sažetka slučaja (eng. *interim case summary*) (Miles, Huberman i Saldaña, 2014). Forma sažetka slučaja koji se koristio u ovom istraživanju sadržava elemente terenskih bilješki pri čemu se bilježe opći dojmovi o provedenom intervjuu te opisi ljudi, mjesta i događaja koji su proizlazili iz narativa sugovornica ili ideja, strategija, refleksije ili zamijećenih obrazaca (Bogdan i Knopp Biklen, 2007). Nadalje, sažetak slučaja sadržava i elemente koherentnog opisa slučaja, pregleda dotadašnjih nalaza, kvalitete podataka koji podržavaju nalaze te plana narednih etapa prikupljanja podataka (Miles, Huberman i Saldaña, 2014). Struktura sažetka slučaja nalazi se u Prilogu 4.

S obzirom na količinu podataka i složenost teme, sažetak slučaja koristio se kao sustavni način praćenja razvoja istraživačkog projekta. Takva sistematična organizacija bila je neophodna budući da kvalitativna istraživanja općenito, a posebno narativni intervjui, polučuju znatne količine informacija, izraženih u stotinama stranica transkripata intervjua. Osim što olakšava snalaženje i organizaciju prikupljenih podataka, takav početak obrade podataka tijekom terenskog rada pridonosi kvaliteti interpretacije i omogućava dovoljnu razinu fleksibilnosti istraživača/ice, jer otvara prostor eventualnim iznenađujućim ili novim spoznajama koje se javljaju na empirijskoj razini (Miles i Huberman, 1994).

Pisanje sažetka slučaja pospješilo je intenzivno i strukturirano upoznavanje s narativom svake sugovornice, što je vodilo prepoznavanju „bogatih 'džepova' posebno reprezentativnih, značajnih podataka [...] koji se mogu povezati na fokusiran način s ciljem privremenog razumijevanja“ (Miles i Huberman, 1994: 81). Osim toga, svaki sažetak slučaja sadržavao je dodatne elemente vezane za proces provedbe samog istraživačkog projekta, čime je sadržajno bliži uobičajenim terenskim bilješkama i zapažanjima (Bogdan i Knopp Biklen, 2007). Potonje je posebnu ulogu igralo pri uzorkovanju tijekom terenskog rada jer takav pristup organizaciji podataka omogućava planiranje sljedećeg kontakta, podsjećanje na pojedini slučaj pri pisanju interpretacije i potpomaže daljnju analizu (Miles, Huberman i Saldaña, 2014). U Prilogu 4 vidi se struktura sažetka slučaja razvijena za ovo istraživanje kako bi se dobio optimalan pregled nad narativnim podatcima, posebice u području kronologije radne migracije, tema proizašlih iz intervjua i metodološke refleksije.

Uvidi iz sažetka slučaja podržali su usporednu analizu slučajeva koja se provela pomoću kodiranja. Kao strategija analize kvalitativnih podataka temeljna na identifikaciji sličnosti i kategoriziranju podataka (Maxwell i Miller, 2008), kodiranje se odnosi na dodjeljivanje značenjskih jedinica deskriptivnim ili inferencijalnim informacijama (Kvale, 2007). Usmjerenost na značenje ovdje ukazuje na to da riječ ili fraza kojom se sažima odsječak teksta ne sadrži značenje samo po sebi, nego ima značenje samo u danom kontekstu, dok je izbor riječi ili fraze ukotvljen u određenu logiku ili pojmovni okvir (Bliss, Monk i Ogborn, 1983, prema Miles i Huberman, 1994). Kodiranje je temelj sistematičnog otkrivanja zajedničkih obrazaca u iskustvima kroz pronalaženje zajedničkih značajki u slučajevima koji proizlaze iz heterogenog uzorka (Patton, 2002).

Proces kodiranja proveden je na tri razine, dodjelom deskriptivnih kodova, interpretativnih kodova te kodova obrasca (Miles, Huberman i Saldaña, 2014), uz pomoć računalnog programa za analizu kvalitativnih podataka Nvivo. Prema Milesu i Hubermanu (1994) deskriptivni kodovi predstavljaju prvi ciklus kodiranja koji se sastoji od dodjeljivanja klase fenomena odsječku teksta čime ne uključuju značajniju interpretaciju. Nadalje, dodjeljivanje interpretativnih kodova istim ili drugim odsječcima teksta predstavlja složeniju razinu analize koja slijedi nakon što istraživač/ica upozna lokalnu dinamiku istraživačkog terena. Konačno, autori ističu da je treća klasa kodova, koju nazivaju kodovima obrasca, najapstraktnije prirode, a odnose se na odsječke teksta koji ilustriraju obrazac u lokalnim pojavama i vezama. Kodovi obrasca supsumiraju i signaliziraju teme i tematske veze, odnosno djeluju poput statističkih faktora koji grupiraju različite podatke u značenjsku cjelinu (Miles i Huberman, 1994). Dodijeljeni kodovi, od deskriptivne razine preko interpretativne do razine obrazaca, grupiraju segmente podataka i povezuju ih s istraživačkim pitanjima ili temom te se na temelju njih izvode zaključci istraživanja (Miles i Huberman, 1994). Kodni obrazac, u kojem se navode kodovi svih triju razina kodiranja, nalazi se u Prilogu 5.

Pored kodiranja, analiza se provela i kroz vinjete sugovornica koje pronalaze i prikazuju koherentnost pojava u iskustvima sugovornica te povezuju pojedinca s društvenim kontekstom (Seidman, 2006). Vinjete uključuju ograničeni aspekt iskustva sugovornica (Seidman, 2006) i narativno prikazuju kronologiju, aktere/ice i prostore iskustva sugovornica (Miles i Huberman, 1994). Svaka vinjeta u ovome istraživanju obuhvaća kronologiju okolnosti i iskustava međunarodne kružne radne migracije sugovornica što se u analitičkom smislu odnosi na pronalaženje susljednosti (eng. *contiguity*) u narativu pojedine sugovornice. Identifikacija susljednosti temelji se na identifikaciji vremenskih i prostornih povezanosti između dijelova cjeline, odnosno u kontekstualiziranim podacima u narativu sugovornice o određenim aspektima iskustva (Maxwell i Miller, 2008).

Vinjete se posebno usredotočuju na ponavljanje ciklusa kružne radne migracije budući da se radi o značajki koja je inherentna samom obliku kružne radne migracije. U tom kontekstu se nadalje fokusira na situaciju nekarakterističnog prekida i ponovnog nastavka zaposlenja u inozemstvu, odnosno prestanka pa nastavka kružne radne migracije. Fokus na takvu situaciju prekida migracije omogućava gusti opis okolnosti koje dovode do prekida i ponovnog nastavka migracije kako bi se došlo do dubljeg razumijevanja ekstremnog oblika sukoba između plaćenog rada i života izvan rada, kao i elemenata koji imaju ulogu u povratku u plaćeni rad u

inozemstvu pa time i nastavku migracijskog kruženja. Sugovornice čije vinjete se prikazuju stoga su odabrane po kriteriju prekida i nastavka migracije, po jedna iz svakog sektora rada s obzirom na različita trajanja i intenzitet ciklusa odlaska i povratka u domicilnu regiju, kao i različitu ekstenzivnost migrantskih mreža sugovornica u svakom od sektora. Ove epizode prekida i nastavka migracije prikazuju se smještene unutar šireg konteksta radno-migracijskog puta sugovornica.

Zaključno treba razjasniti odnos između sirovih podataka, vinjeta i tema dobivenih kodiranjem. Odnos samog narativa sugovornice i vinjete sažeto opisuje Erickson (1986: 150, prema Miles i Huberman, 1994: 83) koji kaže: „Čak i vinjete koje su najbogatije detaljima su reducirani iskazi, jasniji od života... one ne predstavljaju originalnu pojavu jer je to nemoguće... Radi se o apstrakciji, o analitičkoj karikaturi (prijateljske vrste)... koja naglašava autorovu interpretativnu perspektivu“. S obzirom da dolazi do reduciranja i fokusiranja na određene aspekte iskustva, vinjete su napravljene u dogovoru sa sugovornicama. Taj je proces izgledao tako da je istraživačica napisala prijedlog vinjete, na temelju kojeg su sugovornice nadopunjavale ili pojašnjavale dijelove vinjete koje su se zatim prilagodile u skladu s tim uputama, te su sugovornice konačno odobravale tekst vinjete.⁶⁰

Druga stvar koju je potrebno istaknuti je da svrha provođenja dvaju metoda analize nije triangulacija podataka u smislu utvrđivanja istinitosti, nego gušći opis složenog fenomena i bogatija interpretacija koja je na nekoliko razina učvršćena u iskustvu sugovornica. Kodiranje kojim se otkrivaju teme i obrasci omogućava jasan pregled podataka unutar slučaja i usporedno kroz nekoliko slučajeva putem grupiranja relevantnih odsječaka intervjua (Miles i Huberman, 1994). U kompleksnim istraživačkim nacrtima, kodiranje može dovesti do gubitka detaljnosti informacija u kojima se neka tema ili obrazac javlja ili nesmotrenog podvođenja koda pod kategoriju u koju kontekstualno ne pripada, pa su sažetci slučajeva sačuvali taj širi kontekst za paradigmatički okvir podataka (Miles i Huberman, 1994). U riječima Maxwella i Miller (2008: 466), obrada podataka kodiranjem može stvoriti „analitičke naočnjake [i] spriječiti analitičara da vidi alternativne veze [...] u podacima“. Analize pomoću kodiranja i vinjete proširuju i produbljuju jedna drugu tako što kodiranje podatke dekontekstualizira, kategorizira i povezuje

⁶⁰ Jedna sugovornica nije željela intervenirati u prijedlog vinjete. Druge dvije imale su manje komentare: jedna sugovornica ispravila je redoslijed zapošljavanja na dva različita radna mjesta, dok je druga imala jezičnu intervenciju. Sugovornice su zapravo izrazile svoje zadovoljstvo oko prikazanog sadržaja u vinjetama i načina prikaza njihovog radno-migracijskog puta.

podatke na temelju sličnosti na višim razinama apstrakcije i općenitosti, dok vinjete prikazuju susljedne veze između odsječaka samih podataka i pružaju dubinu određenih aspekata iskustva (Maxwell i Miller, 2008). Epistemološki gledano, obje varijante analize i prikaza podataka vode do razumijevanja značenja i djelovanja, a ne do deduktivno-nomološkog modela objašnjenja (Miles i Huberman, 1994).

3.5. Vjerodostojnost istraživanja

Različite pretpostavke o prirodi društvene stvarnosti i načinu stvaranja znanja o toj društvenoj stvarnosti podrazumijevaju kako upotrebu primjerenih metoda empirijskog istraživanja tako i s njima usklađene kriterije za prosudbu znanstvene rigoroznosti, to jest vjerodostojnosti (eng. *trustworthiness*) istraživanja i zaključaka (Lincoln i Guba, 1986). Konvencionalni kriteriji za procjenu rigoroznosti kvantitativnog istraživanja, to jest unutarnja i vanjska valjanost, pouzdanost i objektivnost, mogu se preslikati na kvalitativna istraživanja samo do određene mjere s obzirom da obično ne dijele ista ontološka i epistemološka polazišta. S obzirom na brojne prijepore oko značenja kvalitetnog znanstvenog rada između kvantitativnih i kvalitativnih metodoloških zajednica, ali i unutar same kvalitativne zajednice, ovdje se koristi „srednji put“, preuzet od Milesa, Hubermana i Saldaña (2014). Autori navode sljedećih pet kriterija, pri čemu prvi pojam označava konvencionalni kvantitativni kriterij, a drugi odnosni kvalitativni kriterij: 1) objektivnost ili potvrdljivost, 2) pouzdanost⁶¹, 3) unutarnja valjanost ili uvjerljivost, 4) vanjska valjanost ili prenosivost i (5) iskoristivost ili primjenjivost.

Objektivnost ili potvrdljivost se odnosi na neutralnost (Lincoln i Guba, 1986), odnosno (ne)pristranost istraživača/ice. U praksi kvalitativnog istraživačkog procesa izražava se kroz opis metoda i postupaka prikupljanja, organizacije i analize podataka (Lincoln i Guba, 1986; Miles, Huberman i Saldaña, 2014). Da bi se zadovoljio kriterij potvrdljivosti, poglavlje „3. Metodologija istraživanja“ sistematično prikazuje korištene metode i postupke, a doktorskom radu se za te svrhe prilažu struktura sažetka slučaja (Prilog 4) i kodni obrazac (Prilog 5). Uz ove metodološke aspekte, treba istaknuti da struktura poglavlja „4. Rezultati istraživanja i

⁶¹ Miles, Huberman i Saldaña (2014) pouzdanost u kvalitativnoj verziji na engleskom jeziku nazivaju *dependability* kako bi taj pojam razlikovali od kvantitativnog pojma *reliability*.

rasprava“ nedvosmisleno odražava veze između razine empirijske stvarnosti i zaključaka istraživanja. Moguće pristranosti u smislu „osobnih pretpostavki, vrijednosti i pristranosti te emocionalnih stanja“ istraživačice (Miles, Huberman i Saldaña, 2014: 312), koje bi se mogle odraziti na neke aspekte istraživanja, razmatraju se u potpoglavlju „3.7. Refleksivnost i značenje pandemije bolesti COVID-19 za metodološke aspekte rada“.

Kriterij pouzdanosti se u kvalitativnom istraživanju odnosi na dimenziju konzistentnosti istraživačkog procesa. Ovaj kriterij prvenstveno zahtijeva da teorijski i pojmovni okvir, postavljena istraživačka pitanja te metode prikupljanja i analize podataka imaju logički slijed (Miles, Huberman i Saldaña, 2014). Zbog zadovoljenja ovog kriterija, struktura poglavlja teorijskog i pojmovnog uvoda te metodološkog okvira istraživanja jasno se nadovezuju jedan na drugi pri čemu se u poglavljima posebno ističu ključne točke njihovog povezivanja u koherentnu logičku cjelinu. Drugi aspekt zadovoljenja ovog kriterija je koherentnost prikaza rezultata dvaju analitičkih postupaka, vinjeta i kodiranja. Takvim postupcima nastojala se ukloniti moguća nestabilnost istraživačkog procesa (Lincoln i Guba, 1986).

Unutarnja valjanost ili uvjerljivost odnosi se na istinitost zaključaka istraživanja. S obzirom na pretpostavku o postojanju različitih perspektiva društvenog svijeta, za razliku od postojanja objektivnog svijeta i univerzalne istine, ovaj kriterij se u kvalitativnim radovima odnosi na istraživačev/icin smislen i uvjerljiv izvještaj te iznošenje jasnih teorijskih poveznica i gustih, značajnih i kontekstualiziranih opisa (Geertz, 1973, prema Miles, Huberman i Saldaña, 2014). U potpoglavlju „3.4.3. Analiza narativnih podataka“ potanko se pojašnjava da obrada podataka koristi dva postupka analize i prikaza podataka koji, iako nemaju za cilj triangulaciju, pridonose dubini opisa i interpretacije iskustava sugovornica na različitim razinama i s različitim svrhama. Također, u poglavlju „4. Rezultati istraživanja i rasprava“ vjerno se prikazuju vinjete koje su izrađene u komunikaciji sa sugovornicama, dok se potpoglavlja u kojima se prikazuju rezultati i interpretacija kodiranja jasno nadograđuju na kodove prikazane u kodnom obrascu. Dodatno, u poglavlju su jasne i interpretativne veze između vinjeta i nalaza dobivenih kodiranjem.

Šire značenje rezultata i domet zaključaka odražava se kroz kriterij vanjske valjanosti ili prenosivosti (Miles, Huberman i Saldaña, 2014). Za razliku od uopćavanja temeljem teorije vjerojatnosti kao što je slučaj u kvantitativnim istraživanjima, u kvalitativnim istraživanjima uopćavanje podataka počiva na teorijskoj uopćivosti (Miles, Huberman i Saldaña, 2014),

odnosno na konzistentnosti utvrđenih obrazaca unatoč varijacijama u uzorku (Blaikie, 2000). Ispunjenju ovoga kriterija pridonose temeljitost i transparentnost u prikazu teorijskog i pojmovnog okvira, regionalne ukotvljenosti istraživanja te značajnih metodoloških odluka budući da na temelju tih podataka drugi istraživači/ce procjenjuju mogućnost prenošenja zaključaka istraživanja u neke druge kontekste (Miles, Huberman i Saldaña, 2014).

Naposljetku, kriterij iskoristivosti ili primjenjivosti istraživanja odnosi se na utjecaj koji istraživanje ima na sudionike/ce. U konkretnijem smislu, kriterij podrazumijeva izravan utjecaj na živote sudionika/ica ili promjene u lokalnom kontekstu kada se provode istraživanja javnih politika, akcijska istraživanja ili participativna istraživanja zajednice (Miles, Huberman i Saldaña, 2014). Premda istraživanje radno-migracijskih iskustava žena iz Slavonije nema takve ciljeve, određeni zaključci istraživanja mogu imati posrednu praktičnu primjenjivost.⁶²

3.6. Etička dimenzija istraživanja

Etički standardi istraživanja prožimaju sve razine i faze istraživanja zbog intenzivnog kontakta istraživača/ice sa sugovornicama. Sugovornice u narativnim intervjuima dijele svoja intimna iskustva, stavove, vrijednosti i vjerovanja, pa se s posebnom pažnjom razmatraju etička pitanja u kontekstu odnosa istraživačice i sugovornice, te općenito, zaštite prava sugovornica. Etičnost u smislu odgovornosti i obveze koju istraživač/ica ima prema sudionicima/icama istraživanja najvidljivija je tijekom provođenja intervjua, no zapravo se odnosi i na doživotnu obvezu prema osobama uključenima u istraživanje (Curry i Davis, 1995; Duneier, 1999, prema Bogdan i Knopp Biklen, 2007). Standardne etičke smjernice u istraživanju tiču se elemenata „pristanka, povjerljivosti i povjerenja“ (Punch, 1994; Thorne, 1998; Hammersley, 1998, prema Ryen, 2007: 219).

⁶² Primjerice, pri kontaktu s Hrvatskim zavodom za zapošljavanje radi oglašavanja Poziva na sudjelovanje u istraživanju, EURES savjetnica je izrazila interes za dobivanjem sažetka nalaza istraživanja uz pojašnjenje: „Kako se EURES kao europska mreža za radnu mobilnost primarno bavi informiranjem, savjetovanjem i posredovanjem u zapošljavanju na europskom tržištu rada uključujući sve tipove mobilnosti, bili bismo zainteresirani vidjeti rezultate Vašeg istraživanja o kružnoj mobilnosti žena iz Slavonije, te se nadamo kako će Vam naš angažman u navedenom i doprinijeti“ (osobna korespondencija elektroničkom poštom s EURES savjetnicom, prosinac 2020. godine).

Tijekom samog intervjua, etička obveza prema sugovornicama formalizirana je kroz postupak dobivanja obaviještenog pristanka za sudjelovanje u istraživanju. Obaviješteni pristanak odnosi se na proces obavještavanja osobe da je sudionik/ica istraživanja, pružanja relevantnih informacija o temi i cilju istraživanja te navođenja prava na odustajanje od sudjelovanja u istraživanju u bilo kojem trenutku (Ryen, 2007). Bogdan i Knopp Biklen (2007) dodaju da sugovornicama/ama treba posebno istaknuti da se radi o anonimnoj i povjerljivoj prirodi intervjua, što se odnosi na zaštitu identiteta sugovornica, uključujući sve karakteristike koje bi ugrozile anonimnost njihovog sudjelovanja (Ryen, 2007). Tek nakon navođenja prava sugovornika/ica, oni/e pristaju ili odbijaju sudjelovati u istraživanju.

Obveza obaviještenog pristanka je u ovome istraživanju ispoštovana pisanim i usmenim putem.⁶³ U Prilozima 6 i 7 nalaze se obrasci „Obavijest o istraživanju za doktorski rad 'Međunarodne kružne radne migracije: iskustva žena iz Slavonije“ i „Suglasnost za sudjelovanje u istraživanju za doktorski rad 'Međunarodne kružne radne migracije: iskustva žena iz Slavonije“ u kojima su istaknuti spomenuti elementi etičkih standarda istraživanja, te su prošireni na način da uključuju i dopuštenje za snimanjem intervjua, garanciju primjerenog čuvanja tonskih zapisa i transkripata intervjua te kontakte istraživačice i mentorice. Sugovornice s kojima je intervju proveden telefonskim putem ili videovezom obaviještene su usmenim putem tijekom dogovora o terminu intervjua i, ponovno, prije samog početka intervjua, zbog važnosti komuniciranja i razumijevanja etičkih elemenata. Zbog toga se od svih sugovornica zatražio usmeni obaviješteni pristanak koji je zabilježen i na tonskim zapisima intervjua.

Treba istaknuti da su ispunjeni i zakonski zahtjevi koje propisuje Opća uredba o zaštiti podataka (GDPR).⁶⁴ Uredbom se zakonski štiti pojedinca u pogledu obrade i kretanja njegovih ili njezinih osobnih podataka u Europskoj Uniji, a primjenjuje se od 25. svibnja 2018. godine. Implementacija ove Uredbe imala je izravne implikacije za prikupljanje i obradu podataka te diseminaciju rezultata u društvenim znanostima⁶⁵ pa su elementi vezani za potrebu

⁶³ Četiri sugovornice dobile su pisane obrasce tijekom provođenja licem-u-lice intervjua, dok su ostale obaviještene usmenim putem, telefonski, zbog promjene načina provođenja intervjua (više o tome vidi u sljedećem potpoglavlju).

⁶⁴ Opća uredba o zaštiti podataka (2016), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=CELEX%3A32016R0679>, preuzeto 8. prosinca 2020.

⁶⁵ Zbog brojnih noviteta u aspektima obrade, pohrane i dijeljenja podataka skupa s nedostatkom jasnih tumačenja pojedinih dijelova Uredbe i njezine primjene u znanstvenim istraživanjima, neposredno prije stupanja na snagu, 16. svibnja 2018., na internetu se pojavio i tekst znakovitog naziva „Is anthropology still legal? Notes on the impact of GDPR?“ R. Humphris, Sveučilište u Birminghamu, UK (tekst je dostupan na poveznici:

transparentnosti o svrhama i načinima korištenja podataka, pristupa podacima, čuvanja podataka i oblika njihove diseminacije uključeni u okvirima i pisanog i usmenog obaviještenog pristanka.

Povjerenje, u smislu etičkog standarda koji prožima proces istraživanja, odnosi se na konkretan odnos istraživačice i sugovornice, od uspostavljanja interakcije do vjerodostojnog prenošenja iskustava iznesenih u intervjuu tijekom faze pisanja rezultata i interpretacije (Ryen, 2007). Potonje ukazuje na to da vjerodostojnost kvalitativnog istraživanja nije samo značajan dio kvalitete znanstvenog rada, nego i etička nužnost i obveza prema sugovornicama. Dok će o odnosu istraživačice i sugovornice tijekom same provedbe intervjua biti više riječi u sljedećem potpoglavlju, jer je taj odnos složeniji od same etičke odgovornosti, ovdje treba istaknuti da je sugovornicama ponuđena mogućnost slanja transkripta intervjua na provjeru vjerodostojnosti što je šest sugovornica i iskoristilo. Sugovornicama je dana uputa o određenom vremenskom roku u kojem je poželjno kontaktirati istraživačicu za primjedbe ili preinake transkripta, no do takvih intervencija nije došlo pa se može reći da je uspostavljen svojevrsan intersubjektivni sporazum između istraživačice i sugovornica o situacijama proizašlima u narativnim intervjuima (Maxwell, 1992). Također, jedna sugovornica zatražila je slanje sažetka slučaja, koji je i odobrila, a sugovornice čiji su radno-migracijski putevi prikazani kroz vinjete sudjelovale su u njihovom oblikovanju konkretnim komentarima i ponekim dodatnim pojašnjenjima, kao što je prikazano ranije u poglavlju.

<https://superdiversity.net/2018/05/16/is-anthropology-legal/>, zadnji puta pristupljeno 8. prosinca 2020.). Ovaj rad uključuje kratku bilješku o GDPR-u u kontekstu etičke dimenzije istraživanja upravo zbog širokog dometa i značenja GDPR uredbe.

3.7. Refleksivnost i značenje pandemije bolesti COVID-19 za metodološke aspekte rada

U veljači 2020. godine, na samom početku provedbe terenskog rada koji je započeo krajem siječnja 2020. godine, europskim kontinentom se proširio novi koronavirus SARS-CoV-2 i pandemija zarazne bolesti COVID-19.⁶⁶ Širenje ove zarazne bolesti je tijekom 2020. godine i 2021. godine u većini europskih zemalja dovelo do uvođenja radikalnih mjera karantene radi sprječavanja i smanjenja fizičkih kontakata ljudi. Takve protupandemijske mjere obuhvatile su i mogućnost kretanja unutar i preko granica nacionalnih teritorija. Pandemija bolesti COVID-19 je tako u razdoblju provođenja intervjua višestruko utjecala i na provođenje istraživanja, ali i na dostupnost zaposlenja kružnih radnih migrantkinja u sektorima njege, ugostiteljstva i hotelijerstva te poljoprivrede. Osim dodatnih provjera na granicama i povećanja troškova prelaska granice zbog obveze testiranja na zarazu, povećala se nestabilnost njihovog zaposlenja u inozemstvu pa time i neizvjesnost oko ostvarenja prihoda, kao i nesigurnost u samom radnom procesu.

Zbog proglašenja pandemije i uspostave epidemioloških mjera, prvo se razmotrila relevantnost i praktična mogućnost nastavka istraživanja ove teme uslijed promijenjenih okolnosti u svijetu rada, mogućnostima migracije i privatnim životima sugovornica. U tom smislu se razmatrala mogućnost ispunjenja cilja istraživanja, pružanja odgovora na istraživačka pitanja i ostvarenja planiranog znanstvenog doprinosa, održavanja kvalitete istraživanja, kao i etičnosti provođenja intervjua sa sugovornicama u (globalnoj) kriznoj situaciji. Teren je zbog toga dodatno obilježen procesom refleksije koja se u kvalitativnom istraživanju u najširem smislu odnosi na „istraživačevo kontinuirano ispitivanje i objašnjavanje načina na koji je utjecao na istraživački projekt“ (Dowling, 2008: 747). Drugim riječima, refleksivnost istraživačice se ne može razdvojiti od utjecaja pandemije i na metodološke aspekte rada i na život sugovornica stoga se ti elementi obrađuju zajedno u ovom poglavlju.

⁶⁶ Istraživački dio doktorskog rada započeo je u siječnju 2020., a završio u ožujku 2021. godine, odnosno gotovo u potpunosti je proveden u razdoblju trajanja pandemije koronavirusa. U trenutku predaje ovog doktorskog rada na ocjenjivanje, u srpnju 2021. godine, u Republici Hrvatskoj i ostatku Europske unije još uvijek je na snazi stanje pandemije.

3.7.1. Pristup sugovornicama i odnos istraživačice i sugovornica

Osim promjene načina prikupljanja podataka o čemu će biti više riječi u sljedećem potpoglavlju, glavni problem u kontekstu nacрта istraživanja bio je pristup i kontakt s potencijalnim sugovornicama. Naime, u užem smislu se reflektivnost ponajprije odnosi na odnos istraživačice i sugovornica, koji nije neutralan i jednak, nego ga je potrebno propitati da bi istraživačka situacija bila transparentna. Zbog toga je reflektivnost element koji je uvršten i u same kriterije vjerodostojnosti i u etiku kvalitativnog istraživanja. Odnos istraživačice i sugovornice dodatna je specifičnost narativnog intervjua zbog dubinskog pristupa proživljenim iskustvima sugovornica (Chase, 2005; Kim, 2016).

Različite uloge i pozicije istraživačice i sugovornica mogu utjecati na podatke, a odnos između njih na informacije koje sugovornice dijele (McGinn, 2008). Ako se razmotri asimetričnost odnosa istraživačice i sugovornica, u većem dijelu narativnih intervjua se ona prvenstveno očituje u obrazovnim i radnim kvalifikacijama te dobi i životnom ciklusu. Kako je uzorak sugovornica raspršen po navedenim karakteristikama, konstelacije takve asimetrije su se u intervjuima razlikovale. Priprema za svaki intervju je stoga obuhvatila i razmatranje elemenata životnog i radnog iskustva istraživačice i sugovornica, s ciljem prilagodbe i primjerenosti u odnosu sa sugovornicom tijekom provedbe intervjua.

Koristile su se razne strategije uspostave povjerenja u tom odnosu pogotovo zbog provođenja intervjua telefonskim putem pri čemu izostaje interakcija licem-u-lice. Istraživačica je nastojala uspostaviti povjerenje kroz znanstveni pristup, naglašavanjem elemenata istraživačke etike, poglavito dijelova o anonimnosti, povjerljivosti i dobrovoljnosti istraživanja. Također, povjerenje se razvijalo temeljem razgovora o zajedničkoj regionalnoj pripadnosti istraživačice te zajedničkom iskustvu radne migracije na nekvalificiranoj radnoj poziciji u inozemstvu. Cilj takvog približavanja bila je uspostava povjerenja radije nego bliskosti, jer bliskost u tom odnosu zapravo i ne mora nužno polučiti „bolje“ rezultate (McGinn, 2008). Čini se kako je kod starijih sugovornica presudni faktor bila zajednička regionalna pripadnost, a kod mlađih je to bilo zajedničko radno iskustvo u međunarodnoj migraciji. Nakon uvođenja tih informacija u razgovor, interakcija se ponekad osjetno promijenila, ponajviše kroz dubinu i detaljnost iskaza. Također, uspostavljena je svojevrsna povezanost, utemeljena na zajedničkoj

regionalnoj pripadnosti ili proživljenom iskustvu, koja je stvorila prostor međusobnog razumijevanja.

Narativni intervjui su se zbog pandemije bolesti COVID-19 provodili telefonski. Najveće primjedbe oko intervjuiranja na daljinu upravo su povezane s interakcijom istraživačice i sugovornice tijekom same provedbe intervjua. Prvo, intervjuiranje na daljinu onemogućuje bilježenje neverbalnih podataka koje omogućuje intervjuiranje uživo (Oltmann, 2016). No, provedeni intervjui obiluju podacima pa neverbalne geste nisu bile od presudne važnosti za razumijevanje narativa sugovornica. Drugi istraživači (npr. Holt, 2010, Vogl, 2013, prema Oltmann, 2016) zaključuju da je to zato što su sugovornici/e jednako tako svjesni da ih se u telefonskom razgovoru ne vidi stoga prilagođavaju svoje geste telefonskom razgovoru i verbaliziraju inače neverbalne geste. Drugim riječima, sugovornice bogatije artikuliraju svoje narative nego u razgovoru uživo.

Sugovornice nisu bile voljne posredovati daljnji kontakt za snježnu grudu, a kao razloge su navodile da im kolegice proživljavaju stresove, kako zbog okolnosti same pandemije i brige za vlastito zdravlje, tako i zbog bliskog tjelesnog kontakta sa svojim klijentima/icama ili gostima. Snježna gruda je uglavnom zastajala na drugom kontaktu jer su sugovornice odbijale sudjelovanje neposredno po kontaktu svoje kolegice ili bi odustale od prethodno dogovorenog sudjelovanja u istraživanju. Razlozi koje su navodile su vremensko trajanje intervjua (2 sugovornice), nedostatak vremena u danu (3 sugovornice), stresovi svakodnevice (2 sugovornice) ili nisu navodile konkretnije razloge (4 sugovornice). Osim pandemije, moguće je da je ulogu u odbijanju sudjelovanja⁶⁷ u istraživanju odigrala i nepovjerljivost, jer dio sugovornica radi na crno, međutim, kao važan razlog istaknuo se nedostatak vremena za sudjelovanje u intervjuu dužeg formata. Intervjui sa svim sugovornicama su provedeni tijekom boravka u Slavoniji kako se ne bi dodatno opteretile tijekom rada u inozemstvu.

⁶⁷ Ukupno je kontaktirano 44 potencijalnih sugovornica, od kojih je 25 sudjelovalo u intervjuima, 11 je odbilo sudjelovati, a 8 dobivenih kontakata zapravo nije ispunjavalo kriterije uzorka.

3.7.2. Telefonska provedba narativnog intervjua

Osim poteškoća s regrutacijom novih sugovornica, nemogućnost putovanja i preporuke o smanjenju fizičkog kontakta s drugima doveli su do odluke da se intervjui nastave provoditi telefonskim putem ili videovezom.⁶⁸ S obzirom na normu provođenja intervjua uživo, provođenje na daljinu, bilo telefonski ili internetskim alatima koji omogućavaju videovezu, u nacrtu istraživanja se planira samo iznimno i kao podređena zamjena za intervjuiranje licem-u-lice (Oltmann, 2016). Narativni intervjui gotovo se prešutno provode licem-u-lice pa je tako i prvotni nacrt istraživanja radno-migracijskih iskustava žena iz Slavonije predviđao provođenje narativnih intervjua uživo. Međutim, nakon provedenog pilot intervjua i dodatna tri intervjua, zbog proglašenja pandemije i uvođenja širokog raspona mjera za njezino suzbijanje, provođenje intervjua uživo više nije bilo sigurno za sudionice istraživanja. Četiri intervjua su tako provedena licem-u-lice, a svi ostali intervjui su iz epidemioloških predostrožnosti provedeni na daljinu.

Oltmann (2016) predstavlja okvir za procjenu prednosti intervjua licem-u-lice i telefonskih intervjua tijekom izrade nacrtu istraživanja, koji se sastoji od razmatranja konteksta sugovornika/ica i konteksta istraživača/ice. Pomoću tog okvira su procijenjene mogućnosti nastavka intervjuiranja telefonskim putem ili videovezom, odnosno uopće nastavka istraživanja s obzirom na pojavu pandemije.⁶⁹ U kontekstu potencijalnih utjecaja na istraživačicu s obzirom na provođenje istraživanja tijekom pandemije, komponenta sigurnosti tijekom provedbe istraživanja je najizraženiji element i glavni razlog uvođenja medijski posredovanog

⁶⁸ Za videovezu su se sugovornicama ponudile sve poznatije aplikacije poput Vibera, WhatsAppa, Facebook Messengera ili Skypea. Sugovornice su odlučivale o mediju intervjuiranja u skladu s vlastitim preferencijama, a većina ih je ipak birala telefonski intervju.

⁶⁹ S obzirom na barijere u provođenju istraživačkog dijela rada koji je stvorila pandemija bolesti COVID-19, kvalitativna istraživačka zajednica reagirala je promptnim promišljanjem dostupnih metoda istraživanja. Došlo je do sagledavanja svih aspekata kvalitativnih istraživanja kako bi se započeta istraživanja mogla provesti na alternativan način koji bi ujedno poštivao odredbe karantene i sličnih epidemioloških mjera, ali i metodoloških kriterija kvalitete i vjerodostojnosti istraživanja. Već do 8. lipnja 2020. sastavljen je dokument pod nazivom „Doing fieldwork in a pandemic“, čije je skupljanje organizirala i uredila D. Lupton, dostupan na: <https://docs.google.com/document/d/1clGjGABB2h2qbduTgfqribHmog9B6P0NvMgVuiHZCl8/edit?ts=5e88ae0a#>

Dokument sadrži reference na inovativne metode istraživanja te, u manjoj mjeri, savjete za provođenje određenih metoda, uključujući intervjuiranje na daljinu, etičku dimenziju provođenja intervjua u situacijama globalne krize te utjecaj GDPR-a na etičnost i zakonitost istraživanja.

intervjuiranja.⁷⁰ Sastanci uživo stvarali bi dodatnu zdravstvenu nesigurnost sugovornicama budući da se radi o kružnim migrantkinjama u njezi, koje su u doticaju sa starijim, pa time i zdravstveno ugroženijim primateljima/icama njege, ili sezonskim migrantkinjama koje su u suživotu s većim brojem sezonskih radnika/ca u poljoprivredi ili kolegama/icama i gostima u sektoru ugostiteljstva i hotelijerstva.

Ostale komponente konteksta istraživačice nisu u većoj mjeri pridonijele ovoj odluci, ali su se pojavile kao nezaobilazne posljedice. Prvenstveno se tu radi o tehnološkim problemima (Oltmann, 2016) koji su se manifestirali kroz kašnjenje video i zvučnog signala tijekom intervjuiranja videovezom preko aplikacije Viber, prekidanju telefonske veze nakon isteka sat vremena kao generičke postavke teleoperatera ili pražnjenja baterije mobitela sugovornice. Bez obzira na takve probleme, koji se ne bi javljali u intervjuima uživo, telefonski intervjui su se i nakon takvih pauza nastavili u istom tempu. Primjerice:

M: A recite mi, da neka Vaša prijateljica želi početi raditi kao Vi, što biste joj rekli i savjetovali?

S_17: Ako ne bi imala muža i obitelj i šta ja znam, da živi sama ja bi joj savjetovala da ide. I ako joj je egzistencija dovedena do nekog ruba, da nemoš uštediti ili nemoš preživiti...

Prekid telefonskog razgovora.

M: Halo? Nešto nas je prekinilo.

S_17: Aha, nešto nas je prekinulo. Tako da ja, m-m, bio čovjek sam ili ne, moraš se grijati. Kažem, dok su dvije mirovine još nekako, od jedne platiš režije, od druge se možeš prehraniti.

Nastavljanje razgovora kao da nije došlo do prekida može se objasniti njihovim migrantskim načinom života, koji je obilježen izbjavanjima iz domicilnog okruženja ili mjesta rada, zbog čega su sugovornice naviknule održavati kontakt na daljinu. Veći problem je

⁷⁰ Kontekst istraživača/ice se sastoji od sljedećih komponenti: vrijeme i financijski troškovi, prostorna rasprostranjenost sugovornika/ca, osjetljivost ili kontroverznost teme, tehnološki problemi, sigurnost istraživača/ice, bilježenje, učinci interakcije, neverbalna komunikacija i geste (Oltmann, 2016).

predstavljalo snimanje intervjua, što je zahtijevalo preuzimanje i upotrebu neautohtonih (eng. *non-native*) mobilnih aplikacija.⁷¹ Kakvoća zvučnog zapisa bila je zbog toga znatno smanjena, što je utjecalo na brzinu transkripcije i stvaralo nerazgovijetne momente na tonskim snimkama. Intervjui su se stoga u najvećoj mogućoj mjeri pratili bilješkama, što se pokazalo manje nametljivo nego u intervjuiima uživo.

Ako se sagleda kontekst sugovornice,⁷² u ovom istraživanju se posebno ističu komponente dogovaranja oko intervjua, anonimnosti i privatnosti. U pogledu dogovaranja telefonskih intervjua, istraživači/ce ističu praktičnost i vremensku ekonomičnost provedbe intervjua na daljinu. Telefonske intervjuje je lakše dogovoriti zbog toga što nema sastajanja uživo, ali ih zbog toga sugovornici/e lakše i otkazuju (Oltmann, 2016). Razlozi otkazivanja dogovorenih intervjua u ovom istraživanju nisu bili jasnije iskomunicirani jer su sugovornice, navodile, primjerice: „Sve moje prijateljice su promijenile mišljenje oko sudjelovanja“ (S_1) i „Ona [potencijalna sugovornica] mi je rekla da si ju zvala pa me sada nazvala pa je rekla da ipak sada ne bi“ (S_6). Nadalje, neki autori ističu da je percepcija anonimnosti, povjerljivosti i privatnosti u telefonskim intervjuiima viša nego kod intervjuiranja uživo (Glogowska i dr., 2011; Lechuga, 2012; Sweet, 2002, Wilson i dr., 1998, prema Oltmann, 2016). Prema njima, sugovornik/ca i istraživač/ca se ne vide stoga se javlja osjećaj sigurnosti budući da se ne dijeli toliko identificirajućih karakteristika kao u susretu uživo. Također, sugovornik/ica ima veću slobodu odabrati mjesto u kući na kojem se osjeća posebno ugodno i slobodno pričati (Novick, 2008; Trier-Bieniek, 2012 prema Oltmann, 2016).⁷³

Iz svega navedenog se može zaključiti da uspješan intervju ne ovisi nužno o tome da se istraživač/ica i sugovornik/ca vide (Lechuga, 2012, prema Oltmann, 2016). To se u nekoliko aspekata potvrdilo i ovim istraživanjem: vremensko trajanje telefonskih intervjua bilo je okvirno jednako kao i onih uživo; tehnološki problemi nisu uzorkovali zastoje ili promjenu razvijene dubine narativa sugovornica; detaljnost narativa u sažetcima slučajeva bila je

⁷¹ Prije snimanja, provjereni su Uvjeti poslovanja nekolicine neautohtonih aplikacija za snimanje radi provjere politike privatnosti i toga tko ima pristup snimljenim podacima, odnosno dijele li se ikakvi podatci vlasnicima aplikacije ili trećim stranama, a kako bi se zaštitila anonimnost intervjua i sugovornica.

⁷² Kontekst sugovornice obuhvaća dogovaranje intervjua, anonimnost sugovornika/ce, privatnost ili nametljivost, stigmatizaciju ili marginaliziranost grupe, osjetljivost ili kontroverznost teme i osnaživanje sugovornika/ce (Oltmann, 2016). Tu bi se mogla dodati i komponenta sigurnosti sugovornice, o čemu je više riječi bilo u kontekstu rasprave o sigurnosti istraživačice.

⁷³ Primjerice, u slučaju provedbe intervjua uživo sa sugovornicom S_2, intervju se proveo u kući trećih osoba, koje su zbog osiguranja privatnosti intervjua napustile kuću. Do ovakvog dogovora je došlo zbog manjka privatnosti sugovornice u vlastitom kućanstvu i kako ne bi morala objašnjavati suprugu o čemu je riječ.

opsežna; u konačnici je analiza narativa provedena jednako kao i s intervjuima uživo. Premda nije moguće izraziti čvrste tvrdnje o usporedbama provođenja narativnog intervjua uživo i telefonski na temelju ovog rada, iz navedenog je jasno da telefonski intervjui nisu jednoznačno manje uspješni ili kvalitetni od intervjua uživo, bilo u kontekstu procesa provedbe intervjua, bilo u kontekstu kvalitete podataka.

Također, treba spomenuti da, unatoč tomu što je radno-migracijski život sugovornica doživio promjene u 2020. godini, narativi nisu opterećeni pričama o pandemiji bolesti COVID-19 budući da sugovornice većinom rade u inozemstvu duži niz godina. Njihovi narativi obuhvaćaju opise različitih aspekata iskustva i organizacije plaćenog i neplaćenog rada kroz duži vremenski period stoga su sugovornice, u kontekstu takvog radno-migracijskog iskustva, o pandemiji zapravo veoma kratko govorile. Drugim riječima, narativni podatci iz intervjua nisu oslikani pričama o razdoblju pandemije bolesti COVID-19 premda svakako jesu važan dio koji se, kronološki gledano, javlja na kraju narativa kod nekih sugovornica.

3.8. Zaključak

Abduktivna strategija istraživanja pristupa istraživanju društvene stvarnosti iz perspektive sugovornika/ca, a rezultira interpretacijom uočenih obrazaca i rekonstrukcijom društvenog poretka važnog sugovornicima/ama (Blaikie, 2000; Reichertz, 2014). Abduktivna strategija zahtjeva kvalitativan pristup istraživanju, a s obzirom na deskriptivne i eksplanatorne svrhe istraživačkih pitanja, najprimjerenija je upotreba narativne metodologije istraživanja. Cilj istraživanja je opisati i razumjeti radno-migracijska iskustva međunarodnih kružnih radnih migrantkinja u kontekstu odnosa plaćenog rada u inozemstvu i neplaćenog rada u domicilnom kućanstvu i obitelji. Istraživanje je, dakle, usmjereno na razmatranje radnih i rodnih odnosa uključenih u organizaciju plaćenog i neplaćenog rada migrantkinja koje se u inozemstvu zapošljavaju u prekarnim i nestandardnim poslovima njege, te sezonskim poslovima poljoprivrede i ugostiteljstva i hotelijerstva. Njihove međunarodne kružne radne migracije sagledavaju se u širem obiteljskom i regionalnom kontekstu.

Protokol narativnog intervjua sastoji se od generativnog pitanja čija je svrha izazvati naraciju. Nakon prvotne naracije sugovornice, protokol dalje sadrži pitanja u formi

polustrukturiranog intervjua čija je namjera otvoriti pojmovno značajne teme, a konkretnije se tiču specifičnih radno-migracijskih iskustava u inozemstvu, iskustava zaposlenja u različitim tipovima poslova, svakodnevice i održavanja veza između dvaju lokacija, te refleksije i percepcije regije Slavonije. Ukupno je provedeno 25 intervjua s migrantkinjama iz Slavonije od kojih je 11 sugovornica zaposleno u njezi u privatnom kućanstvu, 8 sugovornica u poslovima u ugostiteljstvu i hotelijerstvu te 6 u poljoprivredi u Italiji, Austriji i Njemačkoj. Nakon provedbe i transkripcije intervjua, napisan je sažetak slučaja za svaku sugovornicu s ciljem organizacije veće količine dobivenih narativnih podataka i kao podrška analizi podataka.

Na podacima su provedene dvije metode analize: vinjete triju sugovornica (Miles i Huberman, 1994) koje narativno predstavljaju tri radno-migracijska puta s fokusom na kronologiju i uvid u uvjete, odluke, situacije te odnose uključene u ostvarenje međunarodne kružne radne migracije. U kontekstu radno-migracijskog puta sugovornica posebno se razmatra ključna situacija prekida kružne radne migracije te načina na koji se migracija nastavlja nakon takvog neuobičajenog prekida ciklusa kruženja. Druga korištena metoda analize je kodiranje podataka kroz dodjelu deskriptivnih kodova, interpretativnih kodova i kodova obrasca (Miles i Huberman, 1994).

Provedba istraživanja i analize podataka popraćene su kontinuiranim promišljanjem načina na koje se ispunjavaju kriteriji za utvrđivanje vjerodostojnosti istraživanja i etički standardi vezani za provedbu kvalitativnog istraživanja. U ta promišljanja uključena je i refleksivnost istraživačice, no i razmatranje mogućnosti provedbe istraživanja ove teme zbog izvanrednih okolnosti uzrokovanih pojavom pandemije bolesti COVID-19. Na temelju znanstveno-metodoloških i epidemioloških mogućnosti daljnje provedbe istraživanja, došlo je do izmjene načina prikupljanja podataka, pa su se umjesto intervjua licem-u-lice provodili telefonski intervjui. S obzirom na bogatstvo podataka dobivenih u narativima sugovornica i provedenim analizama, može se zaključiti da promjena u mediju prikupljanja podataka nije dovela do neočekivanih problema u ostvarenju cilja istraživanja.

4. REZULTATI ISTRAŽIVANJA I RASPRAVA

4.1. Opis situacije prekida i nastavka kružne migracije u kontekstu radno-migracijskog puta sugovornica

U ovom dijelu rada prikazuju se vinjete triju sugovornica. Svrha vinjeta je dublji opis kružnog radno-migracijskog puta utemeljenom na susljednosti događaja proživljenih iskustava sugovornice. Nakon izloženih vinjeta triju sugovornica slijedi njihovo tumačenje u pojmovnom okviru rada. Razlog odvojenog prikaza radno-migracijskih puteva migrantkinja kroz vinjete i njihovih interpretacija nalazi se u naravi vinjete da bude bliska riječima sugovornica, njihovoj zbilji i perspektivi, odnosno bliska razini empirijske stvarnosti. Interpretativno razmatranje situacije prekida i nastavka kružne radne migracije pruža slojevito razumijevanje načina na koji se ostvaruje migracijsko kruženje.

Sugovornice čiji su narativi korišteni za izradu vinjeta izabrane su na temelju nekoliko kriterija. Ponavljanje ciklusa odlaska u inozemstvo i povratka u domicilno okruženje specifična je dimenzija kružnog oblika radne migracije zbog čega se posebno razmatra kroz vinjetu. Da bi se upravo taj element postavio u središte analize, presuđujući kriterij u odabiru sugovornica bila je prisutnost ključne situacije prekida, a zatim i ponovnog nastavka kružne radne migracije.⁷⁴ Prekid obilježava situacija u kojoj se kružna radna migracija prekida na određeni vremenski period koji nije uobičajen za cikluse migracijskog kruženja sugovornice, nakon čega ponovno dolazi do nastavka rada u inozemstvu. Vinjete gustim opisom obuhvaćaju elemente iskustva koji dovode do prekida migracije, te način na koji sugovornice ponovno pristupaju inozemnom tržištu rada, što se odvija u značajno drugačijim okolnostima od onih u kojima migrantkinje odlaze na svoj prvi posao u inozemstvu.

Tri sektora koja se istražuju obilježavaju različiti uvjeti rada, različito trajanje ciklusa zaposlenja i povratka u Slavoniju, te s tim povezani različiti načini ponavljanja kružne radne

⁷⁴ Za razliku od sezonskih radnica u poljoprivredi i ugostiteljstvu i hotelijerstvu koje u slučaju prelaska na drugo radno mjesto ostaju u inozemstvu i zapravo vremenski značajnije ne prekidaju rad u sezoni, njegovateljice po promjeni radnog mjesta mnogo češće putuju kući i borave u Slavoniji dok ne pronađu novog poslodavca, odnosno obitelj kojoj su potrebne usluge njege starijih osoba. Takvi prekidi u zaposlenju su se događali kod većine njegovateljica, ali nisu se uzimali u obzir budući da ne predstavljaju ključnu situaciju u kojoj se dugotrajnije prekida kružna radna migracija s neizvjesnim nastavkom, nego označava eventualno skraćivanje ciklusa rada u inozemstvu ili ciklusa boravka u domicilnoj regiji.

migracije, pa je nužno prikazati po jedan radno-migracijski put sugovornice, zaposlene u svakom od sektora. Posljednji kriterij je ukupna duljina trajanja kružne radne migracije zbog toga što se dugotrajnost zaposlenja u inozemstvu izražava i kroz doživljaj promjena u radnom odnosu u pojedinim sektorima zaposlenja. Također, duljina migracije podrazumijeva i da su sugovornice radile u inozemstvu tijekom značajnih transformacija u telekomunikacijskim tehnologijama, prometnoj povezanosti, naznakama razvoja migrantske industrije kroz posrednike/ce u zapošljavanju i privatno-tržišnom prijevozu, kao i promjene u regulativama vezanima za radne dozvole, bilateralne ugovore i migracijske politike.

Od provedenih 25 intervjua, četiri sugovornice iz sektora poljoprivrede imale su dugogodišnje prekide u odlascima u sezonu. U sektoru njege u privatnom kućanstvu također su četiri sugovornice imale prekide od nekoliko mjeseci do višegodišnjeg prekida, s time da je prekid jedne od njih uzrokovan zatvaranjem međunarodnih granica za radnike/ce zbog pandemije bolesti COVID-19. Sugovornicu je zatvaranje granica zahvatilo u ciklusu boravka u Slavoniji zbog čega je bila primorana produžiti boravak u domicilnoj regiji. Dvije sugovornice u sektoru ugostiteljstva i hotelijerstva imale su takav prekid, međutim jedna od njih više nema namjeru povratka na sezonski rad u inozemstvo. Kriterijem ukupnog trajanja njihovog kruženja u svrhu plaćenog rada, odabrane su sugovornice koje su najdulji period vremena provele u takvom obliku migracije. Iz sektora poljoprivrede, odabrana je sugovornica koja radi u Njemačkoj 23 godine, tj. 27 godina uz četiri godine pauze; u sektoru njege u privatnom kućanstvu odabrana je sugovornica koja radi 20 godina u inozemstvu, tj. 21 godinu uz jednu značajniju pauzu od godinu dana; a u sektoru ugostiteljstva i hotelijerstva odabrana je sugovornica koja radi pet godina, tj. šest, uz pauzu od godinu dana. Treba pri tome istaknuti da su sugovornice koje rade sezonski izostale po četiri sezone u poljoprivredi i dvije sezone u ugostiteljstvu i hotelijerstvu, dok je sugovornica koja radi kao njegovateljica, zbog kratkotrajnih ciklusa zaposlenja i povratka od po mjesec dana, izostala šest puta u tih godinu dana.

4.1.1. Vinjeta sezonske migrantske radnice u poljoprivredi

Sugovornica 4 ima 66 godina i dolazi iz predgrađa slavonskog grada⁷⁵, a u Njemačkoj se zaposlila kao radnica u poljoprivredi kada je imala 40 godina. U Njemačku je kružno migrirala u dva navrata; radila je u branju, a zatim u hladnjači, te na sortiranju i pakiranju šparoga od 1994.-2003. godine. Nakon devet sezona je prestala raditi u Njemačkoj na četiri sezone, a da pri tome nije imala namjeru ponovnog zapošljavanja na sezonskom radu u inozemstvu. Nakon toga, ipak se ponovno zaposlila kod istog poslodavca, odnosno u njezinim riječima „gazde“. Sugovornica na sezonski rad u poljoprivredi odlazi ukupno 27 godina. Tako dugotrajnim odlascima je jedan dio svog radnog vijeka ostvarila uz pomoć usluga Hrvatskog zavoda za zapošljavanje i temeljem bilateralnog sporazuma s Njemačkom u vezi sezonskog rada u poljoprivredi, a djelomično je to bilo i nakon njezinog umirovljenja. Uvijek je svoju sezonsku migraciju odradila uz regulirani boravak. Sezone rada u poljoprivredi su trajale po dva do tri mjeseca godišnje, u razdoblju od travnja do lipnja svake godine.

Sugovornica je inače završila trogodišnju srednju strukovnu školu te je nakon Domovinskog rata dobila otkaz iz firme u kojoj je provela radni vijek i u kojoj je radila u struci. Njezin muž u to vrijeme isto tako nije radio, ali je on bio „na čekanju“ pa su neprestano bili u situaciji očekivanja njegovog povratka u zaposlenje. Međutim, njegovo čekanje se produljilo na godine čekanja što je za posljedicu imalo osiromašenje do neimaštine, nemogućnosti plaćanja hrane i režija, kao ni kupovine knjiga niti odjeće za svoje dvije kćeri koje su tijekom tog razdoblja bile u nižim razredima osnovne škole.

Poznanica iz gradskog kvarta u kojem sugovornica stanuje povezala ju je sa ženom koja radi kao posrednica za njemačkog poslodavca u poljoprivredi tako što prikuplja podatke žena i muškaraca koji su zainteresirani za branje šparoga. Sugovornica naglašava da su se tada većinom žene zapisivale za branje šparoga, iako su s njom na rad putovali i muškarci iz Slavonije. Odlučila se upisati kod posrednice jer se smatrala, a i danas se smatra, radoholičarkom i sportašicom koja je vješta i sposobna za brz i precizan rad. Zbog toga je očekivala i dobru zaradu jer je nadnica ovisila o kilaži dnevno ubranih šparoga. Izrada radne dozvole, koja je bila potrebna do ulaska Hrvatske u Europsku uniju, nije joj predstavljala

⁷⁵ Za lokaciju sugovornica se zbog očuvanja anonimnosti koristi samo ruralno-urbano određeno naselje u Slavoniji u kojem žive.

problem jer je, prema sugovornici, mnogo žena sredinom 1990-ih godina odlazilo „u šparoge“. Ona je osobno poznavala žene diljem Slavonije koje su išle u Njemačku preko takvih posrednika i posrednica pa su si međusobno, usmenim putem, prenosile informacije u vezi prikupljanja potrebne dokumentacije i potpisivanja ugovora za zakonit odlazak i zaposlenje u Njemačkoj.

Njemački jezik nije tada znala jer je u školi učila ruski jezik, a nije ga nikada ni aktivno učila, izuzev onih riječi koje su joj bile potrebne za ispravnu klasifikaciju i rad na mašineriji za sortiranje i pakiranje šparoga. Doduše, njemački jezik razumije na razini svakodnevne komunikacije. Njezin gazda i gazdina obitelj su naučili dovoljno hrvatskog jezika za radnu i svakodnevnu komunikaciju zbog velikog broja zaposlenika/ca iz Hrvatske. Nikada nije osjećala ni da s drugim stranim radnicama ima problem u komunikaciji jer su se naučili sporazumijevati na razne načine; kombinacijom njemačkog jezika, hrvatskog jezika, gestikulacijom ili internacionalnim riječima. Slobodno vrijeme je provodila sa ženama iz Poljske i Slovačke s kojima se moguće sporazumijevati samo na hrvatskom jeziku. Slobodnog vremena, međutim, nije imala puno. Radilo se 12 sati dnevno i to svaki dan. Nije nikada htjela promijeniti gazdu jer su, usprkos teškom i zahtjevnom fizičkom radu na polju, uvjeti smještaja i prehrana bili bolji od drugih mjesta za koje je čula. U smještaju nije bilo više od pet do osam žena, što je značajno manje nego kako je to bilo kod drugih gazda, a i smještalo ih se tako da bi se mogle međusobno sporazumijevati. Uz to, sobe imaju i kupatilo, mali hladnjak i kuhalo, dok se i rublje može oprati u vešeraju za 50 centi.

Zaradu od sezonskog rada raspodjeljuje na ostatak godine i troši na zadovoljenje svakodnevnih životnih potrepaština. Unatoč tomu što sugovornica živi u gradu, u Slavoniji je tijekom svih godina rada u inozemstvu održavala svoj, odnosno obiteljski, povrtnjak. Kada nije radila u sezoni, radila je sve što je potrebno u kućanstvu i brinula se o kćerkama. Iznova izražava da je ponosna na svoju kćer koja joj pomaže održavati povrtnjak tijekom njezinog boravka u Njemačkoj, ali se prisjeća da je to i zato jer je teret takvog rada ostajao na kćeri kada je sugovornica išla raditi u inozemstvo. Sugovornica je prije odlaska na sezonu svaki puta pripremila kućanstvo unaprijed, što znači da bi detaljno spremila i očistila kuću, te priredila povrtnjak. Njezin suprug, koji je bio u mirovini, kuhao je i održavao kućanstvo odrađivanjem najnužnijih poslova u njezinoj odsutnosti, ali je i naučio peći kolače za svoje kćerke. Kod njezinog rada na tako duga razdoblja joj je posebno teško bilo to što nije mogla zaštititi svoje kćeri od tereta kućanskog rada u razdoblju djetinjstva. Sugovornica kaže da osjeća krivnju jer

se razdvaja od djece i kaže: „To je teret na njima. Znaš, kuća... Da bar kuću imaš na sebi, ali ti si mama.“ Dok se jedna kćer ranih 2000-ih godina vjenčala i odselila iz obiteljskog doma, mlađa kćer se još bila školovala, odlazila na praksu, radila kućanske poslove, a zatim se brinula i o domaćim životinjama koje su imali.

Sugovornica kao najgore iskustvo navodi telefonski poziv svoje kćeri kada joj je suprug doživio srčani udar, poziv koji je u to vrijeme bio upućen na zemaljsku telefonsku liniju u gazdinom uredu, u kojem joj je kćer rekla: „Tata će umrijet“. Međutim, usprkos takvoj novosti od doma, istovremeno ističe zahvalnost gazdi i gazdarici koji su joj tada organizirali odlazak kući, od toga da su je vlastitim autom odvezli na autobusni kolodvor u Frankfurt, kupili joj kartu te smjestili na autobus za Slavoniju. Suprug joj je tada preživio, no ostala je iznenađena suosjećajnošću gazde, koji ju je kasnije i zvao kako bi doznao kako je ona i kako je njezin suprug. Sve je to završilo u redu i pred sljedeću sezonu, kako je sugovornica i sama imala zdravstvenih problema i nije se danima osjećala dobro, suprug joj nije dozvolio da ide opet raditi u Njemačku. To je bilo 2003. godine, nakon čega je imala pauzu od četiri godine. Ovdje treba istaknuti da je slušala svog supruga u toj odluci više nego što je i sama bila zabrinuta za svoje zdravlje. Suprug je bio zabrinut da će se dodatno razboljeti, a ona naglašava da je njegovu odluku bespogovorno poštivala te da nije više nikada mislila ići raditi. Njezin zdravstveni problem kasnije se ispostavio kao srčani udar koji je proživjela bez medicinske intervencije.

Međutim, suprug je preminuo, a nakon njegove smrti mirovina od 900 kuna nije bila dovoljna za njezino vlastito održavanje; sugovornica napominje da je znala ostati gladna i grijati se na termofor jer nije mogla priuštiti hranu, a kamoli kupovinu ogrjevnog drva ili plaćanje plinskog grijanja. Kćerkama, koje su do njezinog povratka na sezonski rad u Njemačku 2007. godine odrasle i imale vlastite obitelji, nije nikada govorila koliko je ozbiljna njezina financijska situacija jer „nisam sebi dozvolila da njima budem kredit. To je najveći problem bio, da ja ne opterećujem djecu sa sobom. Imali su svoju djecu...“ Međutim, prijateljica ju je napokon nagovorila da ponovno ide s njom kod istoga gazde kod kojeg je i prije radila, koji ju je rado primio jer se prethodno pokazala izuzetno kvalitetnom radnicom. Sugovornica smatra da je dobar odnos s gazdom ostvarila ne samo temeljem svojih vještina i odgovornosti prema poslu nego i zbog toga što točno prati upute i sluša što gazde nalažu jer smatra da gazde na temelju toga radnika/cu i cijene. O odluci o nastavku zaposlenja u inozemstvu prevagnuo je dogovor s kćerkom i zetovima da kćer preuzme brigu za domaće životinje, kućne ljubimce i povrtnjak, a zetovi da kose travu i dodatno dolaze pobrinuti se za domaće životinje.

Sugovornica se nije htjela odreći povrtnjaka jer joj to donosi, kako kaže, i zdravlje i zadovoljstvo, kao i uštedu.

Sugovornica je svoje kruženje nastavila 2007. godine. Međutim, gazda joj nije dodijelio branje jagoda, za što je potpisala radni ugovor, jer joj je rekao da taj rad smatra preteškim za nju. Premjestio ju je na mjesto pomoćne kuharice u menzi u kojoj oko 210 radnika i radnica dobiva ručak, na koji imaju pravo u sklopu radnog ugovora. Iako je bila zabrinuta oko promjene radne pozicije, bila je i zadovoljna jer je znala da su uvjeti obavljanja tog posla bolji od rada na polju. U vrijeme kada nema poslova vezanih za pripremu i posluživanje hrane ili čišćenje nakon obroka, sugovornica radi i razne druge poslove poput čišćenja dvorišnih prostora i odlaganja smeća, pregledavanja soba i smještanja novih dolaznih radnika/ca, pranja, slaganja i izdavanja posteljine, a ponekad, kada bi se radni intenzitet pojačao, išla je i kao ispomoć raditi na polje.

Radni uvjeti su se promijenili tijekom njezinog povratka u radnu migraciju te zbog zakonskih promjena više nisu smjeli raditi duže od osam sati. Sugovornica i drugi radnici su negodovali i znali moliti gazde da rade barem devet sati kako bi mogli zaraditi što više novaca dok su u sezoni. Međutim, poslodavac više ne organizira tri obroka dnevno kao što je to bilo kada je počela raditi kod gazde, nego samo ručak. Za druge obroke se opskrbljuju sami pa manje novca potroše na hranu nego kada su sve obroke morali plaćati poslodavcu. Zbog promjene u radnim satima, sugovornica ima više slobodnog vremena, a kako je vična korisnica mobitela i interneta, dok je istovremeno internet postao i dostupan na lokaciji rada i jeftin, svaki dan se dopisuje i razgovara sa svojom obitelji i unucima. No, glavninu slobodnog vremena, kaže, provede ležerno i gledajući sportske utakmice.

Zapaža da su se s vremenom izmijenile nacionalnosti i generacije kolega i kolegica s kojima radi; 1990-ih i ranih 2000-ih najviše je radila s Hrvatima i to sa ženama njezine generacije, dok od 2010-ih radi sa sve više žena iz Rumunjske, Poljske, Slovačke te iz Bosne i Hercegovine, koje imaju od 20 do 50 godina. Smjenu generacija na radu u Njemačkoj najviše zapaža zbog promjene radne i životne dinamike pa kaže da iako je ona sama starija, sve joj je lakše ići na rad jer ju mladi kolege i kolegice poštuju i cijene, te se često zabavljaju i pjevaju. Također, najzadovoljnija je zbog toga što više nema sukoba i prepirki između radnika/ca međusobno, za koje ona smatra da su bili utemeljeni u zavisti branja veće količine šparoga pa time i više zarade ili kada je gazda nekoga postavio u nadzor, a nekoga drugoga nije.

S obzirom da sada ima već 66 godina i pretrpljen srčani udar, bez obzira na osjećaj vitalnosti, odgovara joj rad u kuhinji jer je manje fizički zahtjevan, a rad u Njemačkoj je općenito ispunjava. Međutim, preseljenje u inozemstvo nikada nije bila opcija usprkos neizvjesnoj ekonomskoj situaciji na osobnoj, obiteljskoj i regionalnoj razini. Slavoniju, a pogotovo svoj gradski kvart, vidi kao svoj voljeni rodni kraj. Sugovornica izražava razočarenje statusom regije i sukobljava ga sa glavnim gradom: „Hrvatska je u Zagrebu? Ali, oprostite, molim te, mi jesmo Hrvatska!“, pri čemu ističe da su regiju osiromašili koruptivna politika i kriminal, te krađa iz industrijskih i poljoprivrednih poduzeća. Gradski kvart u kojem živi opisuje prljavijim i zapuštenijim od obližnjih sela i mjesto u kojem su ostali starci, dok su se mladi ljudi i djeca odselili. Bez obzira na sve to, sada se primarno vidi kao baka koja želi provoditi vrijeme s unucima, kćerima i zetovima, ali planira i nastaviti raditi u sezoni jer joj rad donosi uštedu na inače nisku mirovinu, samostalnost i neovisnost o kćerkama, ispunjava ju i donosi joj zadovoljstvo. Sugovornica smatra da će nastaviti kružiti na rad u Njemačku dok je gazda bude primao na rad ili dok je zdravstveno stanje ne onesposobi.

4.1.2. Vinjeta njegovateljice u privatnom kućanstvu u inozemstvu

Sugovornica 18 ima 76 godina, a dolazi iz slavonskog sela gdje trenutno živi sama. Završila je srednju ekonomsku školu i radni vijek je provela kao knjigovotkinja za firmu koja se nakon završetka Domovinskog rata zatvorila. Razdoblje nakon toga obilježeno je problemom pronalaska zaposlenja u Slavoniji, a kako je 1990-ih godina imala više od 50 godina, za sebe kaže da je bila starija radnica pred mirovinu, no ipak ne za mirovinu. Usprkos tome, odlučila se na prijevremenu mirovinu i smatra da ima „dobru mirovinu naspram drugih“. Do same odluke o radnoj migraciji doveli su je dugovi vezani za poslijeratnu obnovu kuće i za to nedostatna mirovina sugovornice i njezinog muža. U kružnu radnu migraciju krenula je 2000. godine uz pomoć kćerke koja joj je pronašla posao njegovateljice u Italiji. Njezina kćer je i sama već tada živjela i radila u Italiji, prvo kao njegovateljica, a potom kao medicinska sestra. Kada je sugovornica prvi puta otišla raditi u Italiju, imala je 55 godina, sin joj je tada imao svadbu pa im je dodatno trebao novac i za organizaciju svatova, a ona je tada još živjela s mužem.

Sugovornica je cijeli svoj radni vijek u inozemstvu radila u turnusima tijekom kojih je provodila po mjesec dana u Italiji, a zatim mjesec dana u Slavoniji. Isprva je radila „na crno“ jer je bojazan od gubitka prava na mirovinu u Hrvatskoj nadvladao strah da bi je netko mogao prijaviti kao ilegalnu migrantsku radnicu. Njezin početak u Italiji obilježen je radom na nekoliko različitih mjesta gdje radila kao zamjena po mjesec do dva dana, ponekad i kraće ako bi gospođe koje je njegovala preminule. Početak rada u njezi je bio težak zbog toga što odlazi i živi u „tuđoj“ kući, što ne poznaje jezik i što se mora moći prilagoditi gospođama koje njeguje. Sugovornica nije poznavala talijanski jezik pa joj je kćer pomagala tako što joj je napisala osnovne svakodnevne izraze na papir, a kasnije je postepeno naučila jezik pošto je dugi niz godina bila izložena okruženju u kojem se komuniciralo isključivo na talijanskom jeziku.

Putovanje i udaljenost samih radnih mjesta u Italiji bili su poseban problem zbog toga što posao počinje gotovo odmah po dolasku, nakon noći i polovice dana provedenog na putu. To je sugovornici bilo iznimno naporno i inače joj predstavlja veliko nezadovoljstvo u vezi samog posla u inozemstvu. Osim toga, osjećala se nesigurno putovati po noći javnim prijevozom pogotovo nakon što joj je nepoznati muškarac u vlaku pokušao ukrasti novac iz novčanika dok je ona spavala. Od prvih radnih iskustava njege navodi posebno izazovne momente pri njezi nepokretne gospođe, koja nije mogla ni pričati, zbog fizičkih zahtjeva pri dizanju osobe, ali i jedne druge gospođe koja je zbog moždanog udara zahtijevala cjelodnevnu njegu, pozornost, oprez i pažnju. No kao najgora iskustva ipak navodi neugodne momente nakon smrti dvaju gospođa, kada je morala boraviti još nekoliko dana u istom prostoru s umrlim osobama. Usprkos takvom početku, uvijek je osjetila pritisak da mora raditi jer se krediti jednostavno moraju platiti.

Nakon tih kraćih radnih mjesta i zamjena, koje je pronalazila preko svoje kćerke i njezine prijateljice socijalne radnice, u jednom talijanskom selu došla je na radno mjesto na kojem se najduže zadržala. Tu je bila zadužena za održavanje kućanstva i njegu gospođe samo nekoliko godina starije od sebe. Živjela je s njom sama u stanu, a posao u turnusima je radila s kolegicom s kojom se sprijateljila jer su 9 i pol godina dijelile posao njege kod te gospođe. Obje su bile prijavljene kao njegovateljice u Italiji na 4 sata dnevno što je sugovornici omogućilo to da nastavi primati mirovinu u Hrvatskoj, a da u Italiji ima reguliran radni i migrantski status.

U razdoblju od 2000. do 2004. godine sugovornica je još živjela sa suprugom koji je također bio u mirovini. Njihov odnos opisuje tako što ističe da je on bio taj koji je nju „pratio“

po pitanju inicijative oko posla, rada i obnove kuće koja im je uništena u ratu. Dok je suprug postepeno htio obnavljati dijelove kuće, sugovornica se radije odlučivala zadužiti majstorima da odrade sve na kući što mogu u jednom zahvatu. S obzirom da je sugovornica bila ta u njihovom partnerskom odnosu koja je radila i zarađivala za obnovu kuće, ona je zapravo donosila i konačne odluke.

Poslove u kućanstvu odrađivao je suprug dok je sugovornica bila u Italiji. Znakovito je i da ističe da nije morala unaprijed kuhati i zamrzavati jela suprugu kao neke njezine kolegice, ali kako kaže, turnusi od mjesec dana u Italiji i mjesec dana u Slavoniji nisu bili vremenski predugi da bi kuća bila previše uneređena do njezinog povratka. S obitelji se inače redovno dopisivala i čula mobitelom već od samog početka, iako je ponekad i izbjegavala taj kontakt da izbjegne ljubomoru i propitivanja primateljica njege.

Četiri godine nakon početka njezine radne migracije, njezin suprug se teško razbolio i tada je sugovornica napravila prekid u zaposlenju u inozemstvu kako bi bila uz njega i njegovala ga. Tijekom suprugove bolesti, u razdoblju oko 2003. i 2004. godine, bilo im je oboma jasno da je riječ samo o pauzi od rada u inozemstvu. Međutim, sugovorničin suprug nije se oporavio od bolesti i preminuo je, a razdoblje nezaposlenosti tijekom kojeg je njegovala bolesnog supruga ponovno ju je dovelo u financijsku situaciju u kojoj nije uspijevala redovno plaćati režije. Nakon godinu dana pauze, sugovornica je nastavila raditi kao njegovateljica u Italiji, i to kod iste gospođe kod koje je i bila. Održavanje kućanstva nakon suprugove smrti, u kojem otada živi sama, sugovornica je rješavala tako da plati susjedima radove održavanja okućnice poput košenja trave i korova, dok je sin nailazio provjeriti sigurnost kućanstva. No, to je bilo vrijeme kada je odustala od sadnje povrća i voća u vlastitom vrtu i počela ih kupovati budući da su turnusi od mjesec dana stvarali probleme održavanja vrta i povrtnjaka. U to vrijeme je sugovornica svoj zarađeni novac uglavnom trošila na redovne troškove režija te obnovu kuće, ali je i financijski pomagala obitelji svoga sina tako što je plaćala vrtić unučadi. Sugovornica kaže da je preuzela na sebe plaćanje vrtića zato što su i njezin sin i njegova supruga bili zaposleni, a sugovornica se, kao baka, osjećala odgovorno što ih zbog posla u Italiji nije mogla čuvati.

Po smrti gospođe koju je preko devet godina njegovala je na temelju radne prijave dobila otpremninu, ali samo pola iznosa od nekoliko tisuća eura koji su joj pripadali po radnom ugovoru. Kaže da ju je ta obitelj tada razočarala i naljutila budući da su se sin i kćer te gospođe,

s kojom je inače bila u vrlo dobrim odnosima, oslonili na njezino nedovoljno poznavanje talijanskog jezika kako bi ishodovali umanjenje iznosa otpremnine. Bez obzira na prijevaru vezanu za otpremninu, temeljem te prijave, sugovornica je kasnije ostvarila pravo na talijansku mirovinu koju danas dobiva uz onu ostvarenu u Hrvatskoj.

Nakon tog zaposlenja se sugovornica obratila agenciji za pronalazak posla, no objašnjava da to nije „prava agencija“, nego se tako nazivaju žene koje su prije bile njegovateljice, a sada zbog svojih ekstenzivnih mreža spajaju radnice i poslodavce. Međutim, nije se dugo oslanjala na agencije jer je odmah bila novčano prevarena. Platila je iznos za osiguravanje zaposlenja tijekom godine, a agencija joj je osigurala samo jedno kratkotrajno zaposlenje, i to na veoma zahtjevnom i izuzetno lokacijski izoliranom radnom mjestu.

Nadalje se nadovezuje na to i ističe da gotovo uvijek dolazi do raskoraka između toga kako potencijalni poslodavci ili agencije opisuju radno mjesto i stvarnog stanja bolesti osobe. Bolest primatelja/ica njege se obično djelomično prešućuje. Nejasnoće oko posla se odnose i na opseg poslova, pa se ponekad zahtjeva da se pegla odjeća osoba koje nisu primatelji/ce njege ili da se kuha za više ljudi. Ponekad se događalo da obitelj zahtjeva brigu i za drugu stariju osobu u kućanstvu, primjerice supruga gospođe koju njeguje, ali bez novčane naknade za to. Ugovaranje radnih uvjeta, plaće i slobodnih dana navodi i kao nešto što bi prenijela i savjetovala ženama koje se prvi puta zapošljavaju kao njegovateljice u inozemstvu jer je to nešto što sama nije znala raditi na početku svoje radne migracije. Kada uspoređi svoja radna iskustva, sugovornica smatra da je bolje uzastopno odlaziti na nova radna mjesta nego ostati dugo na jednom mjestu, zbog toga što obitelj u početku više cijeni nove radnice. No, ističe prilagodbu osobi koja se njeguje kao najvažniju, kao i da mora postojati želja da se tu osobu usreći, ako je to moguće. To uključuje, osim njege, i emocionalnu podršku kada njihova obitelj i djeca ne dolaze u posjetu, kao i zagrljaje i poljupce.

Tijekom sljedećeg razdoblja je sugovornica radila na mjestu gdje je njegovala „baku“, ali je i „djed“ živio s njima. I dok je njega bake bila rutinski posao, djed je neprestano iziskivao njezinu pažnju te konstantnu interakciju i komunikaciju zbog čega joj je posao bio psihički otežan. Sugovornica u nekoliko navrata uspoređuje svoje iskustvo s iskustvima rada koje čuje od svojih kolegica i to posebno oko prehrane i problema ostajanja gladnima. Iako je i sama doživjela prigovaranja oko toga koliko jede te propitivanja kuha li nešto bez prethodnog dopuštenja gospođe koju njeguje, iskustva svojih kolegica koje ili nisu imale što jesti ili im se

brojalo koliko čega jedu ili im se prigovaralo čak što kupuju hranu od svog novca, sugovornica doživljava kao ponižavanje i podcjenjivanje rada koji one obavljaju kroz njegu osobe i rada u njihovom kućanstvu. Takvo poniženje kaže da je doživjela i na sljedećem radnom mjestu, na kojem je gospođa koju je njegovala pretpostavila da se ona i druge njegovateljice radom u Italiji spašavaju od gladi. Zbog takvog stava, njezinoj obitelji je ponudila da ih ugosti u svojoj kući u Slavoniji te ističe da kada su vidjeli njezinu kuću, nazvali su je *villetom* zbog njezine veličine i uređenja. Nakon te posjete njezinom domu, osjetila je da se primateljica njege i njezina obitelj drugačije odnose prema njoj, s više poštovanja i uvažavanja.

Veliki problem u Slavoniji vidi u odlasku mladih, ali i u kulturi mladih koji žele zaraditi, ali ne i ozbiljno raditi i graditi svoj život. Kao primjer navodi i svog sina, umirovljenog branitelja, s kojim se ponekad sukobljava jer se on i njegova supruga zadovoljavaju iznosom njegove mirovine. No, preseljenje u Italiju nije bila opcija ni tijekom trajanja migracije ni po njezinom završetku. Usprkos tomu što njezina kćer sa svojom obitelji preko 20 godina živi u Italiji, Slavonija i njezina obnovljena kuća koju je gradila s pokojnim suprugom su njezino središte života. U Slavoniji su joj prijateljice i bivše kolegice njegovateljice, a sin s obitelji živi u blizini. Ušteđevinom koju je stekla radom u inozemstvu osigurala si je neovisnost u starosti koju planira iskoristiti samo u slučaju bolesti. Vrijednost svog odlaska na rad u Italiju vidi i u upoznavanju talijanske kulture, kroz učenje jezika, doživljaj života u drugoj državi i kroz posjećivanje raznih kulturnih središta i spomenika poput Julijinog balkona u Veroni. Sugovornica ističe da je sretna i zbog velikog broja poznanstava i druženja, što s drugim njegovateljicama iz Slavonije, što s ukrajinskim njegovateljicama koje su bile posebno brojne u talijanskoj pokrajini u kojoj je provela najduži period svog migrantskog radnog vijeka.

Kćer ju je u nekoliko navrata zadnjih godina nagovarala da prestane raditi zbog zdravlja, no svoj rad u inozemstvu finalno je završila tek kada su joj zdravstveni problemi počeli biti neizdrživi. Probavne zdravstvene probleme koje ima ističe kao izravnu posljedicu napornog rada i čestih promjena u prehrani koje su dovele i do potrebe za operativnim zahvatom. Iako više ne odlazi raditi u inozemstvo kao njegovateljica od kraja 2019. godine, još uvijek iznimno aktivno provodi svoju mirovinu šetajući, planinareći, putujući, štrikajući, slušajući glazbu, povrtlarstvom, ali i igrajući video igre na tabletu. Usprkos tomu, kaže da se ne osjeća ispunjenom kada ne radi pa bi u budućnosti, kada pandemija bolesti COVID-19 završi, željela volontirati i pomoći drugim starijim osobama u Slavoniji. No, nema planova povratka u plaćeni rad u Italiju, prvenstveno zbog dužine putovanja, starosti i zdravstvenog stanja.

4.1.3. Vinjeta sezonske migrantske radnice u ugostiteljstvu i hotelijerstvu

Sugovornica 25 ima 33 godine i živi u slavonskom selu sa suprugom i dva maloljetna sina. Završila je četverogodišnju strukovnu srednju školu te se ubrzo nakon izlaska iz sustava obrazovanja, a prije ulaska na tržište rada, vjenčala za svog sadašnjeg supruga. U sljedeće tri godine, ona i suprug dobili su dva sina koji danas imaju 14 i 12 godina, a zbog brige za njih su sugovornica i njezin suprug zajednički donijeli odluku da se ona ne zapošljava. Razlog tomu je što bi trošak vrtića i organizacija čuvanja djece bili veći od njezine plaće. Suprug sugovornice završio je visokoškolsko obrazovanje i radi kao nastavnik u obližnjem gradu. O njezinoj radnoj migraciji razmišljali su nekoliko godina prije same potrage za poslom u inozemstvu, no u konačnici su se odlučili na taj korak prvenstveno zbog toga što nisu imali dovoljno novaca da plate sve tekuće obveze kada su im djeca krenula u školu. Tomu je prethodila višegodišnja potraga sugovornice za bilo kakvim zaposlenjem u Slavoniji, ne samo onim u struci, no neposredni financijski troškovi počeli su im stvarati dugove prema roditeljima i na bankovnim karticama. Prema njezinim riječima je „otišla iz očaja da djeci, sebi i mužu stvori neku budućnost“, zato što je uvidjela da joj zaposlenje bilo gdje u Hrvatskoj više ne bi bilo dovoljno da ona i suprug dovrše i opreme svoje kućanstvo te da djeci, kada dođe vrijeme za to, omoguće visokoškolsko obrazovanje.

Odluku o njezinoj migraciji donijeli su zajednički, međutim uz dogovor sa suprugovim roditeljima na koje su se oslonili za pomoć u kući i brizi za djecu. U trenutku kada je prvi puta otišla, sugovornica i njezin muž imali su 27 i 29 godina, a njihova djeca 6 i 8 godina. Sezonski posao servirke u Austriji je pronašla preko prijateljice koja je već radila u hotelu koji je potraživao migrantske radnike/ce za nekoliko različitih pomoćnih radnih pozicija. Sugovornica je 2015. godine ostvarila kontakt s hotelskim menadžerom preko preporuke svoje prijateljice, a nakon telefonskog razgovora ponudio joj je posao servirke u zimskoj i ljetnoj sezoni.

Da se zaposli baš kao servirka, a ne kao sobarica, čistačica ili pomoćna radnica u kuhinji, bio je djelomično i njezin odabir jer smatra da joj zbog rada s ljudima vrijeme na poslu brže prolazi, te zato što je posao dinamičnijeg tempa, dok istovremeno nema veliku odgovornost. Pri tom prvom razgovoru s poslodavcem, sugovornica se pokušala informirati o mogućnostima skraćivanja i produženja trajanja radnog boravka u Austriji jer su njezina djeca bila tek u nižim razredima osnovne škole i do tada su bila naviknuta na njezinu stalnu prisutnost u kući.

Sugovornica je osjećala „ogroman strah, a opet sam znala da nemam druge jer inače neće imat šta obuč, a ne ići na faks“. Dogovorila je s poslodavcem rad u zimskoj sezoni, a rad u ljetnoj sezoni bio joj je ponuđen uvjetno, ukoliko zadovolji kriterije ostanka na toj radnoj poziciji.

Sugovornica je ostala na toj radnoj poziciji i kod tog poslodavca godinu dana da bi svoju treću sezonu u Austriji prešla u drugi, također veliki, hotel, na istu radnu poziciju servirke. Kao razloge promjene radnog mjesta navodi višu plaću i jednostavniju prometnu povezanost sa Slavonijom. Kraća udaljenost od slovenske, pa time i hrvatske granice činila je, u njezinim riječima, „psihološku granicu“ jer bi u nekom hitnom slučaju mnogo brže mogla organizirati prijevoz do Slavonije. S drugim se radnicama iz Slavonije povezala u Austriji te je upravo preko takve poznanice, koja je u njezinom novom hotelu radila kao nadglednica sobarica, zapravo i osigurala preporuku i prijelaz na drugo radno mjesto. Sugovornica ističe da je poslodavac uzeo usmenu preporuku poznanice, ali da je i obavila intervju tijekom kojeg je dobila dojam da se provjerava njezina razina poznavanja njemačkog jezika, ali ne i druge vještine vezane za radnu poziciju servirke.

U novom hotelu je radila četiri godine, gdje je kao posljednju sezonu radila zimsku sezonu 2019./2020. godinu. Za to vrijeme jedanput je prekidala svoju kružnu radnu migraciju na godinu dana, to jest nije radila zimsku sezonu 2017./2018. godine i ljetnu sezonu 2018. godine. Nakon dvije sezone nezaposlenosti, vratila se raditi na isto radno mjesto. U ljeto 2020. godine se zaposlila u trećem hotelu, na radnoj poziciji sobarice, dok sljedeću zimsku sezonu ponovno nije radila budući da nitko od radnika/ca nije bio pozvan zbog zatvaranja hotela uslijed pandemije bolesti COVID-19.

Sugovornici posao servirke odgovara jer je, ističe, istovremeno uzbudljiv zbog rada s gostima i usavršavanja njemačkog jezika, koji je učila u osnovnoj i srednjoj školi. Također, ističe i da joj je važno što su njezini radni zadatci jasni i predvidivi pa je posao naučila brzo iako nije imala prijašnjeg radnog iskustva. Pored toga, u usporedbi svog pristupa gostima s pristupom austrijskih radnika/ca u uslužnom sektoru, navodi da je „susretljivija“ od njih, zbog čega osjeća da bolje radi taj posao i da je zbog toga gosti hotela, pa onda i nadređeni, više cijene.

U sva tri hotela je bila smještena u hotelu u kojemu i radi, premda su i neki radnici bili smješteni u obližnjim apartmanima koje im ustupa poslodavac. U prvom hotelu je ispočetka sobu dijelila s kolegicom iz Slavonije koja joj je pronašla prvi posao, a otada je imala vlastitu sobu s kupaonicom. Sugovornica navodi da zbog toga što radi dvokratno, nema puno slobodnog

vremena na raspolaganju, vremena koje bi provela nekako drugačije osim odmaranja i spavanja. Ponekad slobodno vrijeme provodi u šetnji prirodom u naselju u kojem se nalazi hotel, a ističe da svaki slobodni trenutak provodi tako da se dopisuje ili razgovara s djecom, mužem i rodbinom u Slavoniji. Sugovornica kaže da ponekad ostaje na videovezi i razgovara s djecom o zadacima i školskim zadaćama ili šalje suprugu recepte za kuhanje brzih jela prije odlaska u školu. Iako ima osjećaj da je donekle uključena u njihov život dok je u sezoni, nedostaju joj svakodnevne aktivnosti kojih nema kada razgovaraju videovezom, pa tu navodi šale, škakljanje, razgovore o usputnim događajima, nevažne dnevne nervoze i svađe, pravljenje pizze sa svojim sinovima i, općenito, obiteljske obroke.

Pred odlazak u zimsku sezonu 2017./2018. godine, njezinoj svekrvi, to jest suprugovoj majci, dijagnosticirana je teška maligna bolest koja je zahtijevala hitni operativni zahvat s očekivanim dugotrajnim oporavkom. Sugovornica te godine nije išla raditi u Austriju budući da nisu mogli organizirati to da njezin suprug uz svoje zaposlenje u nastavi vodi brigu o sinovima, oboljeloj majci i da održava vlastito i roditeljsko kućanstvo. Tijekom njezinog razdoblja nezaposlenosti, suprug i ona su podijelili kućanski posao tako da on obavlja poslove vezane za čišćenje njihovog kućanstva, održavanje okućnice oba kućanstva, kupovine namirnica i odvođenja djece na izvannastavne aktivnosti, dok je sugovornica na sebe, osim njege suprugove oboljele majke, preuzela poslove kuhanja te pranja i peglanja rublja za oba kućanstva, čišćenje kućanstva svekrve i svekra te dječje zadaće. Sugovornica izričito napominje da je morala „napraviti sistem kao švicarski sat da sve funkcionira“, no da je usprkos takvoj podjeli kućanskih poslova, brige za djecu i njege ipak preuzimala i neke obveze za koje je njezin suprug bio zadužen budući da on „ne zna to kao ja“. Nadalje, opisuje to razdoblje kao teško svima, ali i izričito naglašava da smatra da je preuzela velik dio obveza na sebe kako bi „izbjegla razmišljati o svemu... Problemi su samo rasli“.

Pauza od rada u inozemstvu „unazadila ih je“ i onemogućila je ostvarenje plana kupovine auta, koji im je bio važan zbog suprugovog putovanja u obližnji grad na posao. Sugovornica smatra da je tih nekoliko mjeseci do oporavka njezine svekrve bilo i fizički i psihološki zahtjevnije od odlaska na rad u inozemstvo jer je i nju i supruga obuzela neizvjesnost oko financija koje su počeli smatrati stalnim izvorom. Osim toga, za razliku od rada servirke gdje je fokus na izvođenju predvidivih i rutinskih zadataka bez obzira na interaktivni uslužni, pa time i dinamični rad s gostima hotela, sugovornica ističe da joj je njega svekrve predstavljala

„velika[u] odgovornost u kojoj sam bila sama i usamljena“, a ostanak kod kuće zbog toga joj ionako nije omogućio provođenje više vremena sa sinovima.

Sugovornica se narednu zimsku sezonu, 2018./2019. godine vratila na svoju radnu poziciju u Austriji, a brigu o djeci i svakodnevici su podijelili međusobno njezin suprug, svekrva koja je bila pokretna i zdravstveno stabilno te svekar. Međutim, već tog narednog ljeta uvidjeli su da će takva organizacija biti problematična jer su suprugovi roditelji onemoćali i nisu bili u zdravstvenom stanju brinuti se za nikoga osim njih samih. Zbog toga je odlučila prestati raditi u inozemstvu te se zaposliti negdje u Slavoniji.

U proljeće 2020. godine, izbijanje pandemije COVID-19 ponukalo ju je da ne odustaje od rada u Austriji, na čemu je inzistirala kada je razgovarala o poslu s mužem, zbog straha od nove ekonomske krize i ponovne dugotrajne nezaposlenosti. Ljetnu sezonu 2020. godine se tako ponovno preko prijateljice zaposlila u Austriji, ali ovaj puta na radnoj poziciji hotelske sobarice. Taj posao nije željela nego je htjela ponovno pronaći posao servirke, koji joj je manje naporan, ali ga je prihvatila jer nije vjerovala da može pronaći drugo radno mjesto u kratkom razdoblju koje je imala do početka ljetne sezone. To je ujedno i zadnja sezona koju je odradila u inozemstvu jer su hoteli i ugostiteljski objekti u Austriji tijekom zimske sezone 2020./2021. godine zbog epidemiološke situacije bili zatvoreni za poslovanje.

Ovaj posljednji prekid smatra samo pauzom na koju je primorana zbog pandemije i u doglednoj budućnosti nema namjeru pokušavati se zaposliti u Slavoniji. Sugovornica se, međutim, nada da će ipak odraditi ljetnu sezonu kao sobarica, a potom pokušati pronaći posao servirke za još nekoliko sezona dok ne uštede novčani iznos koji su ona i suprug dogovorili kao dovoljan za „komotan“ život. Iako sugovornica nema sa suprugom planova za preseljenjem cijele obitelji u Austriju, kaže da ni odlazak u inozemstvo nije u potpunosti isključen ukoliko nakon pandemije Hrvatska i Slavonija ponovno uđu u ekonomsku krizu, ali bi radije željeli ostati živjeti i raditi „doma“.

4.2. Interpretacija prikazanih situacija prekida i nastavka kružnih radnih migracija sugovornica

Svrha vinjeta je gusti opis konkretnih odluka, događaja, motivacija i praksi koje su ključne za razumijevanje predmetnog fenomena.⁷⁶ Ovdje je riječ o nizu takvih iskustava koja su oblikovale radno-migracijske puteve sugovornica i (za)održavale ih u kružnom obliku radne migracije, odnosno zbog čega se, kako to Catarino i Morokvasic (2013: 251) nazivaju, „nastanjuju u mobilnosti“. Drugim riječima, situacija prekida i nastavka kružne radne migracije nije reprezentativna za uzorak niti se događa kod svih sugovornica koje su sudjelovale u istraživanju, ali je ekstremna situacija u životima nekih migrantkinja koja doprinosi razumijevanju održavanja baš u kružnom obliku međunarodne radne migracije.

Vinjete prvenstveno pokazuju da je prekid kružne radne migracije aberantna situacija u radno-migracijskom putu svih triju sugovornica. To se zapravo pokazuje i u intervjuima ostalih sugovornica koje su prekidale svoje kruženje, ali nisu ovdje prikazane kroz vinjete. Prekid zaposlenja u inozemstvu se, dakle, ne planira i ne kontrolira, te je posljedica iznenadnih promjena u obiteljskim uvjetima sugovornica. Ako se nakratko obuhvate razlozi prekida migracije ovih triju sugovornica skupa s ostalim sugovornicama koje nisu dubinski analizirane vinjetama, ti prekidi većinski su vezani za zdravstveno stanje člana/ice obitelji ili zdravstveno stanje same sugovornice. Valja istaknuti važnost udaljenosti između radnog mjesta i mjesta života obitelji za prekid zaposlenja sugovornice. Može se pretpostaviti da bolest članova/ica obitelji, barem na način na koji se to odvijalo u obiteljskim kontekstima sugovornica, ne bi inače bio razlog prekida zaposlenja kada bi ta udaljenost bila, primjerice, na regionalnoj razini. Međutim, ovu pretpostavku nije moguće poduprijeti nalazima ovog istraživanja.

Usprkos tomu što je zdravlje u podlozi prekida njihovih migracija, konkretne situacije prekida u vinjetama oslikavaju nekoliko važnih aspekata koje oblikuju njihov prestanak i povratak u migraciju. Kao prvo, rodni odnosi, ne samo u kontekstu obitelji sugovornica, nego i oni u široj obitelji, važni su za razumijevanje načina na koji su sugovornice donosile odluke o

⁷⁶ Kriteriji odabira sugovornica impliciraju da radna i migrantska iskustva ovih triju sugovornica nisu reprezentativna za populaciju međunarodnih kružnih radnih migrantkinja, niti reprezentiraju iskustva uzorka migrantkinja koje su sudjelovale u intervjuima ovog istraživanja. Nasuprot razmišljanju o vinjetama kao reprezentativnim iskustvima neke populacije, što slijedi kvantitativnu logiku zaključivanja od pojedinačnog prema općem, vinjete se usredotočuju na gusti prikaz pojedinosti slučajeva koji sadržavaju pojmovno relevantnu ekstremnu situaciju kako bi se fenomen slojevito istražio, prikazao i razumio.

radnoj migraciji. U tom smislu, u vinjetama na vidjelo izlazi važnost ne samo supružničkih odnosa nego i odnosa članica obitelji međusobno, kao i proširene obitelji. Ti odnosi posebno su važni u vezi s procesom donošenja odluke o migraciji sugovornice te rada vezanog za organizaciju života obiteljske svakodnevice i održavanja kućanstva. Međutim, treba naglasiti i to da dolazi do složenog ispreplitanja rodnih odnosa sa životnim ciklusima migrantkinja. Skupa gledano, rod i životni ciklus tvore neke od uvjeta koji omogućavaju pa onda isto tako onemogućavaju njihovu radnu migraciju ukoliko dođe do poremećaja. Vinjete tako jasno prikazuju da značajni događaji poput bolesti člana/ice obitelji remete ustaljeni, ili preciznije rečeno, dogovoreni i uspostavljeni raspored održavanja života kućanstva i obiteljske svakodnevice.

U sva tri odabrana primjera, bolest člana/ice obitelji bila je ključan događaj koji je uzrokovao reorganizaciju plaćenog i neplaćenog rada sugovornica. Sugovornica koja je prekinula zaposlenje na radnoj poziciji servirke u Austriji, učinila je to u dogovoru sa suprugom. Odluka o prekidu njezinog zaposlenja implicira nekoliko stvari: prvo, odlučeno je da nijedan drugi član ili članica obitelji ne može preuzeti brigu za suprugovu majku, čak ni supružnik oboljele; zatim, stalni posao supruga koji radi u javnoj službi u Hrvatskoj ima veću važnost od nestandardnog rada sugovornice u inozemstvu, čak i unatoč relativno višoj zaradi od rada u inozemstvu, i treće, bolest suprugove majke onemogućila je radnu migraciju sugovornice ne samo zato što je suprugova majka postala primateljica njege, nego i zato što svekrvin dio obiteljski podijeljenog rada nije mogao preuzeti nitko od ostalih članova/ica obitelji kako bi sugovornica mogla ostati u plaćenom radu. Životna dob sugovornice, odnosno faza životnog ciklusa obilježena je stoga brigom za maloljetnu djecu, prvim zaposlenjem na tržištu rada i to onom inozemnom, ali i brigom, to jest negom, ostarjelih suprugovih roditelja.

Kada je riječ o sugovornici koja sezonski radi u poljoprivredi, ona je u posljednjih 27 godina provela 23 godine u sezonskom radu dok je ostatak vremena bila, njezinim riječima izrečeno, „domaćica“, koja se brinula za djecu, kućanstvo i obrađivala povrtnjak. Kao što ističe vinjeta, njezin suprug je bio taj koji je konačno odlučivao o njezinoj migraciji pa joj je tako na temelju svojeg i njezinog zdravstvenog stanja i napornog fizičkog rada kakvog poljoprivredni poslovi iziskuju, nakon devet godina rada zabranio nastavak rada u Njemačkoj. Ta pauza je trajala četiri godine, tijekom kojih je njezin suprug preminuo, a tek nakon njegove smrti je osjećala da može donijeti vlastitu odluku o ponovnom odlasku. Ta je odluka bila pod utjecajem

teške financijske situacije u kojoj se našla nakon smrti supruga i osjećajem odgovornosti za financijskom neovisnošću od svoje djece.

Njezino iskustvo radne migracije je podijeljeno na vrijeme prije prekida i vrijeme poslije prekida jer je tijekom tog razdoblja doživjela odrastanje, vjenčanje i odlazak svojih kćeri iz obiteljskog doma. Kada se nakon prekida vratila u migraciju, njezine kćeri su imale vlastite obitelji, s kojima je organizirala brigu oko održavanja kućanstva i povrtnjaka tijekom ciklusa rada u Njemačkoj. Dok je rad u Njemačkoj prije prekida doživljavala kao teret suprugu, ali najviše kćerkama, nakon prekida više ne doživljava to kao teret nego izražava ponos na svoju kćer koja uz muža i brigu za djecu održava i njezin povrtnjak. Iako u starijoj životnoj dobi, sugovornica je zbog izostanka neposrednih obiteljskih obveza u toj životnoj dobi, u smislu rada koji podrazumijeva brigu za obitelj, ponovno krenula u migraciju i s ciljem daljnje financijske neovisnosti, kako ne bi opteretila svoje kćeri svojom financijskom situacijom.

Situacija njegovateljice je doista specifična jer je sugovornica od samog početka radne migracije u mirovini, a u radnoj migraciji je provela 21 godinu. Zbog toga se doista može reći da je imala dvije radne karijere, jednu kao računovotkinja s čime je ostvarila pravo na mirovinu, a zatim i kao njegovateljica. Kao i u prethodnom slučaju, u trenutku prvog zaposlenja u Italiji njezina su djeca bila odrasla te u obiteljskom kontekstu nije imala obveze brige za njih. Dapače, kćer je bila ta koja se prva odselila u Italiju i radila kao njegovateljica, da bi se nakon nekog vremena u Italiju odselio i njezin muž s djecom, a potom je i majci pronašla posao njegovateljice. Sugovornica je odluku o zaposlenju u inozemstvu donijela skupa sa suprugom, iako kao što se opisuje u vinjeti, ona je bila ta koja je u njihovom odnosu donosila odluke financijske naravi. Presudna točka zbog koje se zaposlila nije bilo preživljavanje kao kod prethodne sugovornice nego izgradnja i obnova kuće koja je pretrpjela veća oštećenja tijekom Domovinskog rata. Ulaganja u kuću bila su motivirana osiguranjem životnog prostora, kroz izgradnju i popravke razrušenih dijelova stambenog prostora i zamjenu dotrajalih kućanskih uređaja. Prekid njezine migracije dogodio se kada joj je suprug teže obolio te je ostala u Slavoniji bez daljnjih planova rada u inozemstvu. Tijekom tih godinu dana pauze, njezin suprug je preminuo, a ona je odlučila nastaviti raditi u inozemstvu, viđati kćer i njezinu obitelj u Italiji dok je na radu, a sina i njegovu obitelj dok boravi u Slavoniji.

Drugi aspekt prekida kružne radne migracije koji se oslikava u vinjetama tiče se elemenata vezanih za sam radni odnos i ukazuje na važnost konkretnog odnosa s poslodavcem.

Kada se obiteljska situacija stabilizirala, odnos s poslodavcem bio je presudan u primjeru ponovnog zapošljavanja poljoprivrednice kod „gazde“, kao i kod povratka njegovateljice na radno mjesto u istoj obitelji u kojoj je radila prije prekida kruže migracije. Njihovi prekidi migracijskog kruženja su bili doista dugotrajni u odnosu na uobičajeno trajanje njihovih kružnih ciklusa. Sugovornica koja je radila u poljoprivredi prekinula je svoje zaposlenje na četiri godine tj. četiri sezone pri čemu je nakon povratka u Njemačku već počela zamjećivati promjenu u radnim ugovorima oko smanjenja maksimalnog broja radnih sati koje mogu ostvariti što se odrazilo na iznos zarade. Prekid zaposlenja u slučaju njegovateljice trajao je godinu dana, ali njezin uobičajeni ciklus rada traje mjesec dana. Kada se događaju, zamjene se odrađuju kroz mnogo kraće cikluse od trajanja njezinog prekida. Primateljica njege i njezina obitelj kao poslodavci su imali veliku ulogu u nastavku radne migracije sugovornice jer su je primili na isto radno mjesto, čak i unatoč tomu što im tijekom prekida nije mogla reći hoće li se moći vratiti i kada bi to moglo biti. Sezonska radnica u ugostiteljstvu i hotelijerstvu je prije prekida kružne radne migracije jednom promijenila radno mjesto, ali pri tome nije pauzirala svoj rad nego je novi posao pronašla tijekom ciklusa boravka u Slavoniji. Kao što opisuje vinjeta, njezin prekid se dogodio na drugom radnom mjestu na kojem je i dala otkaz zbog potrebe njege suprugove majke. Čak i usprkos takvoj službenoj odjavi iz zaposlenja, poslodavac ju je ponovno zaposlio nakon što se njezina obiteljska situacija stabilizirala.

Vinjete dodatno pokazuju da hitne i nepredviđene situacije koje prekidaju migraciju sugovornica nisu jedini element koji odražavaju njihovu „prisutnu odsutnost“ (Haidinger, 2008: 127) u kućanstvu i široj obitelji. Ciklusi odlaska na rad u inozemstvo i povratka u domicilno okruženje različitog su trajanja i intenziteta između ovih tipova zaposlenja, no bez obzira na to, ponavljanje tih ciklusa je razlikovna značajka kružnih migracija u usporedbi s drugim transnacionalnim migracijama. Važan aspekt kružne migracije je održavanje transnacionalnih veza s obitelji. Značajke tih veza mogu se razumjeti samo ako se sagledaju istovremeno u kontekstu njihovog životnog ciklusa i kontekstu dužine trajanja njihove migracije. Nadalje, održavanje veza s obitelji i općenito s osobama u domicilnom okruženju u kružnim radnim migracijama višestruko je intenzivniji i u samom fizičkom smislu putovanja i boravka doma, za razliku od drugih oblika međunarodnih migracija koje sadrže eksplicitnije elemente transnacionalnosti.

U kontekstu dugotrajnosti njihovog radnog migrantskog statusa, napredak u razvoju telekomunikacijske tehnologije već je vidljiv kroz opis održavanja kontakata s obitelji između

sezonske radnice u poljoprivredi, koja se prvi puta zaposlila u Njemačkoj 1994. godine i njegovateljice u privatnom kućanstvu, koja je prvi puta u Italiju s ciljem rada otišla 2000. godine. Dok je poljoprivrednica do prekida svoje migracije 2003. godine mogla komunicirati sa suprugom i kćerima koristeći telefonsku govornicu, što je predstavljalo značajan novčani izdatak, njegovateljica od samog početka svoje migracije 2000. godine već koristi mobitel koji joj je u znak podrške poklonila kćer. Kako su godine prolazile pa tako i nastupale promjene u telekomunikacijskim tehnologijama i njihovoj pristupačnosti, što geografskoj, što cjenovnoj, obje sugovornice su zbog potrebe održavanja transnacionalnih veza učile koristiti nove tehnologije. Također, njihovi transnacionalni kontakti su isprva bili usmjereni na veze sa suprugom i djecom, međutim, krug održavanja njihovih veza se proširio na širu obitelj i rodbinu, prijatelje/ice u Slavoniji i inozemstvu, a posebno na kolegice koje su dio njihove migrantske mreže. Kao što se ističe u vinjetama, obje starije sugovornice zbog potrebe komunikacije u migraciji danas svakodnevno koriste mobitel, internet i druge nove tehnologije.

Za razliku od njih, sugovornica koja radi kao servirka u austrijskim hotelima nije doživjela ovako značajne promjene jer je na svoje prvo inozemno zaposlenje otišla 2015. godine. Međutim, transnacionalne veze koje održava su gotovo isključivo usmjerene na obiteljske kontakte i to sa suprugom, posebno često s djecom, te sa svekrvom koja je uključena u svakodnevni život sugovorničine obitelji. Osim što su kontakti česti, njima gotovo u potpunosti ispunjava svoje slobodno vrijeme te se ti kontakti ostvaruju videovezom, poglavito kada komunicira sa sinovima. Takva česta i kvalitativno drugačija uključenost u svakodnevicu svoje transnacionalne obitelji u usporedbi s radnicom u poljoprivredi i njegovateljicom nije odraz promjena u tehnologiji ili razinama njihove informatičke pismenosti, nego njihovih različitih životnih ciklusa. Dok je njegovateljica u trenutku zaposlenja u inozemstvu već imala odraslu i financijski neovisnu djecu, radnica u poljoprivredi je imala dvije kćeri u nižim razredima osnovne škole, kao što radnica u ugostiteljstvu i hotelijerstvu danas ima dva sina.

Dugotrajnost njihovih radnih migracija odražava se i u promjenama migrantske mreže kroz vrijeme što se pokazuje kao sektorski specifična značajka. Njihova poznanstva i dostupnost kontakata s informacijama o zaposlenju u inozemstvu se mijenjaju jer mreže rastu ili opadaju u broju regionalnih ili nacionalnih poznanica koje još uvijek aktivno odlaze na rad. Posebno je to uočljivo kod radnice u poljoprivredi jer se njezina ekstenzivna mreža žena iz Slavonije i općenito Hrvatske, smanjila na svega jednu poznanicu koja ju je, na kraju krajeva, ponovno spojila s poslodavcem u Njemačkoj. Iako se može reći da se na regionalnoj i

nacionalnoj razini njezina migrantska mreža kružnih radnica u poljoprivredi uvelike smanjila, kroz ponovno zaposlenje u Njemačkoj rastao je broj poznanstava, ali ne više s radnicama iz Hrvatske nego s mlađim radnicima i radnicama iz drugih zemalja njemačkog susjedstva. Važnost smanjenja migrantske mreže koju čine osobe iz Hrvatske za posljedicu je imalo sužen pristup kontaktima za zaposlenje, koje sugovornica ne bi drugačije bila tražila. Drugim riječima, ta preostala poznanica bila je presudni element ponovnog nastavka njezinog rada u poljoprivredi u Njemačkoj.

4.3. Prikaz i interpretacija rezultata kodiranja

Prethodno poglavlje pruža holistički, ali uglavnom opisni uvid u tri radno-migracijska puta sugovornica te u načine na koji se migracijsko kruženje s ciljem rada u inozemstvu nastavlja nakon neplaniranog i neočekivanog prekida. U ovom poglavlju slijedi predstavljanje i interpretacija rezultata dobivenih usporednom analizom slučajeva, odnosno kodiranjem na deskriptivnoj razini, interpretativnoj i razini obrazaca (Miles i Huberman, 1994). Dok vinjete predstavljaju elemente ponavljanja i ostvarenja *kružnosti* migracije fokusom na ekstremne primjere njihovog prekida, većina sudionica u istraživanju ipak nije na ovaj način prekidala svoju migraciju pa se važna dimenzija ponavljanja migracijskih ciklusa i elementi repetitivnosti sustavno predstavljaju u interpretaciji rezultata kodiranja.

Nacrt istraživanja predviđa dvije metode analize jer na različit način pristupaju reorganizaciji podataka pa stoga pružaju drugačije uvide u fenomen: vinjete se fokusiraju na odnos između elemenata susljednosti koji se odnose na identifikaciju vremenskih i prostornih veza između dijelova cjeline narativa dok kodiranje dekontekstualizira podatke i kategorizira ih na temelju sličnosti koja se odvija na višim razinama apstrakcije i općenitosti, odnosno, kodove povezuje na apstraktnijoj razini (Maxwell i Miller, 2008). Iako se rezultati i interpretacija dvaju varijanti analize prikazuju odvojeno, oni se međusobno nadopunjuju; vinjete pružaju širinu i dubinu opisa migrantskih života sugovornica na dvije lokacije, interpretacija obrazaca dobivenih kodiranjem to čini općenitošću i apstraktnošću, no oboje se uzajamno interpretativno isprepliću pa se tako ispod prikazani nalazi kodiranja već nagovještavaju i u interpretaciji vinjeta.

Prikaz rezultata analize i interpretacija utvrđenih kodova podijeljeni su tematski u četiri glavne cjeline. Prva cjelina obuhvaća početak radne migracije uključujući kontekst i iskustva prvog zaposlenja u inozemstvu. Druga cjelina u užem smislu obuhvaća iskustva plaćenog rada u inozemstvu i neplaćenog rada u kućanstvu i unutar obitelji. Također, u tom dijelu se detaljnije prikazuje odnos plaćenog i neplaćenog rada tijekom samog ciklusa boravka u inozemstvu, zatim kroz uvid u transnacionalne veze, te u ciklusu boravka u domicilnoj regiji. Treća cjelina obuhvaća elemente koji podržavaju nastavak zaposlenja u inozemstvu pa time i kružne radne migracije te elemente sigurnosti i nesigurnosti uključene u održavanje takvog nestandardnog zaposlenja. U posljednjoj cjelini se prikazuju aspekti života u ishodišnoj regiji koji doprinose nastavku migracije nasuprot eventualnom konačnom preseljenju u inozemstvo ili konačnom povratku u Slavoniju.

4.4. Početak rada u inozemstvu

4.4.1. Kontekst i razlozi potrage za poslom u inozemstvu

S obzirom da su kružne radne migracije ekonomski tip migracija, ne iznenađuje činjenica da sve sugovornice započinju svoju kružnu radnu migraciju iz financijske potrebe i ekonomskih razloga. Usprkos tomu, odlazak na rad u inozemstvo nema samo ekonomsko uporište nego se razlozi zaposlenja (baš) u inozemstvu i (baš) u određenom zanimanju pronalaze u nizu osobnih, obiteljskih i regionalnih razloga i uvjeta koji potiču i omogućavaju početak radne migracije ili ju onemogućavaju.

Zapošljavanje intervjuiranih žena na međunarodnom tržištu rada njihova je ekonomska potreba, ali početna točka narativa sugovornica je upravo regija ishodišta, Slavonija. Ulazak u rad u inozemstvu kod sugovornica je uvelike potaknuto radnim i životnim nesigurnostima uzorkovanim generacijski proživljenim strukturnim događajima kao što su Domovinski rat, niska razina ekonomske aktivnosti u poslijeratnom razdoblju te posljednjom ekonomskom krizom, koja je u Hrvatskoj započela 2008. godine i prema ekonomskim pokazateljima i rastu BDP-a u Hrvatskoj trajala do 2015. godine (Hrvatska gospodarska komora, 2017).

Ratna razaranja, koja su posebno bila izražena u nekim područjima Slavonije tijekom Domovinskog rata, kao i porast nezaposlenosti tijekom razdoblja tranzicije, predstavljaju početnu točku narativa brojnih sugovornica, posebno onih starijih od 60 godina.⁷⁷ Bez obzira na trenutak u kojem one pronalaze posao u inozemstvu, početak njihovih narativa o migraciji seže do trenutka kada su tijekom rata izgubile imovinu ili nakon rata posao. Konkretnije rečeno, razlozi njihovog zaposlenja u inozemstvu bila su otpuštanja kao tehnološki višak te propadanje privatnog poslovanja sugovornica koje su imale privatne obrte:

Poslije rata, znači, na čekanju jedno i drugo, muž i ja. Znači, nikakva primanja. On, dobro ja sam ostala bez posla, firma se zatvorila. On je bio na čekanju i nikad počeo raditi. (S_4)

Kako je firma nam, pretvorba, otišla, dobili sam otkaz s 40 i nešto godina, na skrb. Invalid sam bila rada zbog očiju tako da sam uspjela ostvarit mirovinu, koja je iznosila, Račan nam je dao 2000-e tisuću kuna. Negdje 2005. kad sam otišla u Italiju sam imala 1200 s tim da sam imala 400 kuna kredit još za ovu kuću. S 800 kuna smo ja i sin živili. S tim da muž je bio ljut na mene i nije mi, od moje rastave nikad nije nijednu alimentaciju platio zato što je radio na crno. Tražila sam ovdje posao svakakav, znači to se potrošilo za kuću, sin je došao, tu smo živjeli, 8. razred i krenuo u srednju u [obližnji grad]. Nitko me nije htio zaposlit s 40. Kad si nekom rekao da imaš 40 godina su rekli: „Četrdeset?!“ Kod nekog Šiptara sam prodavala kruh, išla spremat po kućama. To nije bilo dostatno za ništa, nit platit režije, a kamoli sad za mene i njega živit. (S_1)

Pa, ovaj, izgubila sam posao. Radila sam u [firmi] i onda jedan gazda, drugi gazda i onda je zatvoreno. Prodana je trgovina ta i onda sam ostala bez posla jedan period, sad ne znam koliko. I imam mlađeg sina. Ženili smo kćer i sina i ostao mi je mlađi sin. I onda je on htio ići na fakultet i onda sam odlučila da moram ić radit, plaćat fakultet. (S_7)

⁷⁷ Ovdje se misli na njihovu starosnu dob danas, ali u trenutku početka svoje migracije tijekom 1990-ih i 2000-ih godina, imale su od 20-55 godina (vidi Sliku 1).

Pa to je počelo jer sam ja imala obrt 11 godina i taj obrt je išao dobro. [...] Dok je bio porez na promet 10 posto, kad je ono postao 23, pa poslije 25, to je bilo strašno jer unaprijed smo morali plaćati PDV dok nam sud, policija koji je meni bio kao poslodavac, nisu plaćali na vrijeme. [...] I to je bilo strašno. Po šest mjeseci ja nisam dobivala dinara. (S_3)

Nakon rata i gubitka posla slijedio je duži vremenski period osiromašenja zbog niske mirovine i prijevremenog umirovljenja ili pak dugotrajne nezaposlenosti. Ovi strukturni događaji rezultirali su nemogućnošću zaposlenja zbog godina starosti sugovornica i njihovog životnog ciklusa, odnosno razdoblja pred umirovljenje. Tako su neke sugovornice bile prestare za zaposlenje ili potaknute da se umirove:

I onda kad najednom pogledate poslije rata da te sve firme, mi smo imali ogroman presing. Od '95. je svake godine bilo viška ljudi, viška ljudi. To je strašan presing. Ne mora se raditi direktno o Vama, ali Vam je žao i teško svake ljudske sudbine. Mene je to jako pogađalo. I onda kad sam ja došla na red, ja sam dobro i prošla jer sam imala uvjet za prijevremenu mirovinu. [...] Ja sam radila u jednoj firmi 35 godina i onda su rekli da svi koji imaju uvjet za mirovinu da čekaju na birou uvjet za starosnu, da idu na biro. Tako smo onda raskinuli radni ugovor. I onda sam ja bila na birou i muž je radio i sve ok. Međutim, dvije godine kasnije moj muž se utopio i ja sam onda ostala sama. Onda sam prihvatila obiteljsku mirovinu, prvo rješenje sam dobila na 1647 kuna. I onda tako sam ja s tim, naravno ne možeš preživjeti. Ja sam s tim tako živjela i trošila to malo što je bilo zaliha. [...] I čovjek se osjeća jako teško, jako povrijeđeno, kad ste toliko radili. Ja sam recimo jedan cijeli radni vijek provela u jednoj firmi. 35 godina, to nije malo. I sad su te mirovine takve da vi dobijete rješenje i jednostavno ostanete bez zraka. I u velikom ste problemu. I onda se pitate: „Pa za čega sam ja to radio cijeli život?“ To je jako premalo, i ja razumijem sve te žene koje u mirovini idu raditi. (S_17)

Pa ja sam radila i inače sam po struci građevinar, arhitektonski inženjer, i radila sam u svojoj struci 40 godina, znači skoro puno radno vrijeme. Eventualno mislim da sam godinu dana nešto prije otišla u mirovinu jer je bila takva teška situacija u građevini.

[...] Za vrijeme rata ostali smo bez kuće u [selu], sve porušeno, uništeno, imali smo sve do rata, otplatili kredite i sve. Desilo se to, kad je došao taj rat, u jednom smo danu ostali bez ičega osim što smo imali život. I onda, mirovina je bila jako mala u odnosu koliko sam ja zarađivala dok sam radila. Uzdržavala sam cijelu obitelj. U međuvremenu, je li, smo ostali bez ičega. [...] Imala sam kredit u švicarcima, podigla za ovu kuću na 10 godina. Ja sam radila redovito normalno otplaćivala, kamate su divljale kao što je dokazano i ovo, ono, ali uspijevala sam sve to sanirati. Onda sam ja, kako sam otišla u mirovinu, nastao je problem isplate tog kredita. Imala sam auto, prodala sam i auto da mogu to riješiti. Suprug mi je radio u robnoj kući, nije dobio nikakva, što je bio i u ratu, nije tražio niti dobio ništa. Uglavnom, postali smo odjednom siromašni. Drastično. *Igrom slučaja, 2010. bila je jako teška godina, morali smo kako da kažem, ja sam na moje... Nisam imala ništa i od mirovine što sam imala uplaćivala kredit i još 60 eura sam morala doplatiti.* (S_2)

Čuj mi smo tu kuću napravili [obnovili nakon rata] i ostali su krediti. Dugovi su ostali, a sve je ostalo na jednoj mirovini. Nije bilo lagano. Kad se ja tog svega sjetim, cijeli život je bila borba za opstanak. [...] I normalno čuj, zadužiš se na Diners, na ovo, na ono. Pa na American. Pa znaš kako je, digneš s Americana da pokriješ Diners. (S_18)

S druge strane, mlađe sugovornice, također bez obzira na točan trenutak zaposlenja u radnoj migraciji, mahom uporište svojih narativa stavljaju na nemogućnost zaposlenja u Slavoniji uslijed ekonomske stagnacije regije i inače visoke stope nezaposlenosti tijekom i nakon razdoblja ekonomske krize koja je započela 2008. godine. Osim toga, sugovornice navode nezadovoljstvo radnim uvjetima i visinom plaće u prethodnim zaposlenjima u Slavoniji. Niske stope zaposlenosti značile su visoku konkurenciju čak i za nekvalificirane poslove bez obzira na životni ciklus i stručnu spremu ovih sugovornica, što one i jasno ističu:

Pa čujte, tu u Hrvatskoj ne radim. Gdje da se zaposlim? Znači, najobičnija čistačica, traže znanje, poznavanje kompjutera, te tehnologije. Ja to... A ja to ne znam [smijeh]. Nit želim da se učim. Jednostavno ne volim tu tehnologiju i ne znam. Znam zvati, poslat

poruku i to je to. A kompjuter, ništa to. Vozačku nemam, auto ne vozim, tako da... Teško se zaposliti u Slavoniji. (S_11)

A nema tu posla. Probala sam, čekala sam, mučila sam se, uvijek neka nada da će se otvoriti neko mjesto tu ili tamo i sve to zalud izađe. Pola života mi je ošlo na čekanje nekog života, eto. Prijavim se za čistačicu i spremačicu pa čujem da se prijavilo još 30 žena, pa daj zamisli. A u struci neću ni spominjat, to sam prekrížila otkad sam završila školu. (S_24)

Ja nisam, doduše, htjela ić radit, ali kako se to sve spojilo, morala sam. Ono, otišla sam, jednostavno mi se malo nakupilo i otišla sam ić probat van iako sam rekla da nikad ne bih išla van, ali eto. (S_5)

Takva socioekonomska degradacija na razini obitelji, nemogućnost osamostaljenja od roditelja mladih sugovornica ili ostvarenja vlastite zarade vjenčanih žena, parafrazirajući Millsa (2000 [1959]), nisu bili samo njihovi osobni problemi, nego javni, posebno istaknuti na razini regije u kojoj žive. Međutim, kao što se vidi iz narativa ovih sugovornica i iz usporedbe s godinom početka migracije sa Slike 1, migracije ovih žena nisu bila izravna, odnosno neposredna reakcija na pojavu ovih širih događaja i procesa. Umjesto toga, oni su se u životima sugovornica odrazili kroz dugotrajnost razdoblja njihove nezaposlenosti, pokušajima pronalaženja bilo kakvog zaposlenja u Slavoniji, pa i preseljenjem u Zagreb (S_5) ili sezonskim radom na obali (S_19).

Izostanak osobnog primanja sugovornica koje su bez partnera ili uz zaposlenje samo njihovih partnera i supružnika, pa čak i kada su oboje primali mirovinu, stvorio je uvjete u kojima se razvila njihova financijska ovisnost o drugima; dok su neke ovisile o svojim roditeljima, neke su ovisile o primanjima svojih supruža, a neke su se zadužile bankovnim kreditima. Mogućnost radne migracije u inozemstvo bila je krajnja mjera, odgođena dokle god je to bilo moguće. To je pogotovo vidljivo kod sugovornice koja u migraciju započinje 2019. godine, a svoj narativ započinje s Domovinskim ratom i obiteljskom ekonomskom situacijom tijekom poslijeratnog razdoblja, koje vidi kao začetak svoje radne biografije:

Kad je prošlo vreme, onda je došao taj nesretni rat. I onda je kasnije sve bila borba za opstanak. Znači da zaradiš, da platiš podstanarski stan, da deci daš da jedu. Da im daš za školu, eto tako su prolazile godine i godine. I na kraju ti dođe starost. Da mi je neko nekad rekao... Ne podcjenjujem ja nikoga, svaki posao koji radiš pošten je, nema veze, mislim, radiš u kuhinji, da izvineš, pereš guzice babama i dedama u Austriji. Ali hoću Vam reći da nikada nisam mislila da ću raditi kao pomoćni radnik u kuhinji i da ću čuvati neku staru baku. (S_19)

Dapače, da bi se zaposlile u inozemstvu, neke migrantkinje, posebno one koje su pred mirovinom ili umirovljene, posuđuju novac od kolegica i poznanica kako bi platile troškove prijevoza do prvog radnog mjesta.

Posudila sam za put. [...] Nekako posudiš od kolegice ono za put pa čim se vratiš odmah njoj vratiš pa opet kad ideš, treba i za cigarete i za kartu. (S_1)

Žena mi je posudila novce, 200 eura. Tako sam ja za par dana otišla za Njemačku. (S_2)

A ja dužna, 350 eura sam ja posudila, 350 eura za [neslužbenu agenciju], 200 sam si ponijela, treba za vlak i da imam koji dinar, to je već 550. (S_3)

Morala sam posuditi. Nije bilo druge, nije ni karta jeftina. Sad je, ali kad nemaš, onda nemaš, ne možeš izmisliti novac. (S_12)

4.4.2. Pronalazak prvog zaposlenja

Pri prvom zaposlenju, upravo regija u kojoj migrantkinje žive ima ključnu ulogu. Naime, svoja prva zaposlenja u inozemstvu pronalaze uz pomoć poznanstava žena koje već rade u kružnim migracijama i to u istom sektoru rada, bilo da je riječ o poznanicama, prijateljicama ili rodbini. Migrantkinje se tako za prvo zaposlenje obraćaju ženama koje su dio postojeće migrantske mreže specifične za sektor rada, ali čine to lokacijski, odnosno kontakt ostvaruju sa ženama koje poznaju u svom mjestu stanovanja ili regiji. Drugim riječima, ne uspostavljaju taj kontakt zbog želje za radom u određenom zaposlenju u inozemstvu, nego zbog bilo kakvog zaposlenja u inozemstvu. Primjerice, nekoliko sugovornica ima iskustvo rada barem jedne sezone u poljoprivredi jer je zaposlenje u poljoprivredi bilo jedino moguće preko poznanstva koje su u tom trenutku imale (S_9, S_12, S_13 i S_4⁷⁸). No, nisu nikada uspostavile *kružnu* radnu migraciju jer im je taj rad bio fizički prenaporan, a uvjeti smještaja neprihvatljivi. Te sugovornice su se kasnije zaposlile u njezi te ugostiteljstvu i hotelijerstvu i kroz taj rad ostvarile migrantsko kruženje.

Razlika između sugovornica koje pronalaze prvi posao uz pomoć kolegice i onih koje prvi posao pronalaze izravnim kontaktom agencija za zapošljavanje ili slanjem životopisa poslodavcima preko interneta može se sažeti u riječima „povukla me“ i „pronašla sam“.

M: A kako ste pronašli taj prvi posao?

Preko kolegice. Kolegica je išla prije mene pa je povukla i mene. (S_10)

Moja prija tu iz sela je radila već par puta pa me povukla. I spasilo me. (S_15)

Kad je naučila jezik, ona se borila, uvijek je nešto radila. Da bi onda ona povukla mene. (S_18)

⁷⁸ Sugovornica 4, čiji je radno-migracijski put prikazan i u vinjeti, ostala je u sektoru poljoprivredne proizvodnje, ali ju je poslodavac premjestio iz radnih pozicija vezanih za poljoprivrednu djelatnost na radnu poziciju pomoćne kuharice na farmi. Dakle, sugovornica radi u sektoru poljoprivrede, ali u uslužnom zanimanju povezanom s tim sektorom.

Premda su ovdje ilustrativno navedeni samo citati s *in vivo* kodom „povlačenja“ u migraciju, sve osim šest sudionica u istraživanju je onih „povučenih“ naspram onih koje su prvi posao tražile i našle preko agencije ili poslodavca. Osiguranje prvog posla u inozemstvu preko poznanice s iskustvom rada u inozemstvu ima nekoliko prednosti pred traženjem posla drugim, neosobnim kanalima od čega je najbitnije smanjenje financijskog i sigurnosnog rizika odlaska na neviđeno i u nepoznato, pogotovo kada se sugovornice ne mogu sporazumijevati na stranim jezicima. Također, prednosti odlaska uz pomoć poznanice odnose se i na pripremu sugovornice na ono što može očekivati oko samog posla, savjeta o radu i o preseljenju i (više o migrantskoj mreži kao resursu i mreži podrške vidi potpoglavlje „4.7.1. Dostupnost zaposlenja“).

Ništa, nisam nešto previše se spremala, šta ja znam. Nisam znala ni kak taj posao izgleda ni šta je to ni ništa. Onda sam malo [kolegicu] propitala, u biti ona mi je sve rekla i uz nju sam sve, ovaj, naučila naravno. (S_11)

Ona je prva došla, pošto je ona godinu dana prije mene, godinu i pol se zaposlila, ona je već i sa njemačkim bolje baratala. I onda je ona mene uputila u sve to, ovaj, što mi je puno olakšalo. I sad smo nas dvije, pa sad će u drugom mjesecu dvije godine kako smo mi na tom platzu. Kod jedne bake smo, ona ima 90 godina, dementna je, ali je pokretna. Jer da nije pokretna, ja ne bi mogla radit, jer, znači, imam problema sa kičmom. To mi je sad ta zadnja peta dijagnoza. Kažem, baš mi je zdravlje narušeno u tim sezonama. (S_19)⁷⁹

Ja kad sam pošla prvi put u Njemačku ja sam pošla ko u bezdan. Znači, idem, nemam pojma, ko u provaliju da ću upasti i hoću li se znat izvuć. Ne znam, nelagodno sam se osjećala skroz dok nisam krenula radit, evo. Sad je to druga pjesma. (S_4)

⁷⁹ Sugovornica 19 je posao njegovateljice u inozemstvu našla zbog narušenog zdravlja uzrokovanom sezonskim radom na radnoj poziciji pomoćne radnice u kuhinji u Istri, gdje je radila prethodnih 14 godina.

Susret s agencijama i korištenje usluga posredovanja pri pronalasku zaposlenja alternativa je pronalasku posla preko poznanica i migrantske mreže. Agencija za posredništvo je danas na internetu mnogo, posebno na društvenoj mreži Facebook, gdje djeluju i oglašavaju i službene agencije, ali i one neslužbene (više o agencijama vidi potpoglavlje „4.7.1. Dostupnost zaposlenja“). Migrantkinja koje posao prvi puta pronalaze preko službenog kontakta poslodavca ili agencije na internetu malo je u uzorku i zadovoljne su tim posredništvom. Iako tek nekolicina radnica u njezi i ugostiteljstvu i hotelijerstvu tako pronalazi *prvo* zaposlenje, agencije i drugim sugovornicama postaju važnije tek nakon nekog vremena provedenog u kružnoj radnoj migraciji. Također, treba istaknuti da su preko agencije prvi posao pronašle sugovornice koje su svoju migraciju započele u razdoblju od 2015. godine do 2018. godine, uz izuzetak jedne njegovateljice (S_6, citati ispod) koja je posao našla preko društvene mreže Facebook čak 2006. godine.

I jedno jutro sjedim i piše na mobitelu, ono, na Fejsu „hitno tražim njegovateljicu“. Ja klik i za pet minuta: „Dobro jutro“, moš mislit, pola 6. „Kako vam možemo pomoći?“ [...] I ništa, za nekih sat vremena zove: „Kad možete krenuti?“ Ja kažem: „Što se mene tiče mogu odmah“. I ja, 50 i nešto godina, ne znam ni s kim ćeš na vlak i ništa i ja nazovem opet i kažem: „Ja sam se malo zaletila, kako ću ja? Kaže „ništa se Vi ne brinite, vozilo dolazi po Vas i vraća Vas, od točke A do točke B, i vraća Vas kući, 14 dana, 24 sata“. I drugi dan sam navečer ja već krenula. (S_6)

Ja sam išla preko agencije, meni je sve to agencija sredila. I super sam se snašla, završila sam u [ime naselja] koji je dosta jak, koji je poznat po hotelima. (S_23)

Našla sam si posao u ugostiteljstvu u jednom pivskom vrtu, velikom ugostiteljskom objektu, na sezonu. Tad smo mi već bili u EU i nije bilo problema zaposlit se. [...] Onda sam ja opet već slijedeće godine radila i Oktoberfest, ali sam ja tu dobila malo samopouzdanja i tu sam ja odlučila uopće ne tražiti posao u struci [u Hrvatskoj]. (S_20)

Poslali smo, onako, na sve te hotele zamolbe. Masa njih uopće nije odgovorila i onda početkom, krajem 11. mjeseca smo išli u razgovor u [ime naselja] u taj jedan hotel, na sezonu, i eto, da su me primili od 12. mjeseca. (S_5)

4.4.3. (De)kvalifikacija, učenje posla i jezika

Kod sugovornica starije životne dobi koje su veći dio radnog vijeka radile u Hrvatskoj, neke su bile vlasnice privatnog poduzeća ili obrta, radile su kao inženjerke, nekoliko ih je bilo glavnih računovotkinja u firmama, pa se radom na ovim pozicijama vrlo jasno vidi proces dekvifikacije, kao i kod visokoobrazovanih sugovornica koje rade pomoćne poslove u ugostiteljstvu. Prethodne kvalifikacije i radno iskustvo nisu važni za zaposlenje u ova tri migrantska tipa zaposlenja.

Pa počelo je tako, imala sam trgovinu i onda je ostalo velikih dugova i morala sam nešto odlučiti jer nisam više mogla ovdje naći tako posao koji je dobro plaćen. Iako sam sve znala, znači i izračunati i raditi i knjige i sve to, neću da radim za mal novac i tako da sam bila pozvana da odem, da mijenjam jednu kolegicu. Normalno da sam vidjela da se tu može zaraditi jer sam radila od ujutro do navečer i taj momenat možda ja nisam razmišljala koliko radim, važno je da ja zaradim, da ja mogu kući i platiti jer sve ištekano, od struje, od svega, morala sam nešto radit kad sam zatvorila svoju trgovinu, ja sam trgovinu imala. (S_14)

Prvo i osnovno što sam, osnovno, zaboravila sam moju struku, moju profesiju, moje sve. (S_2)

Završila sam školu da sjedim i da šijem, a ja sam išla i sve fizički radila. (S_21)

Eto. Školovana žena i sposobna ide radit njegu. Al to nije isto sramota, nje ništa sramota. [...] Pa šta da radiš, kad ne moš od tog živit, srce! Aj mi reci. (S_3)

Također, zaposlenje migrantkinja u specifičnom zanimanju povezano je s onim što im je dostupno kroz poznanstva i migrantsku mrežu, ali se istovremeno oslanjanju na poznavanje nekih aspekata posla koji već rade unutar vlastitog kućanstva, na prešutno i implicirano poznavanje orodnjenog rada brige i njege drugih, čišćenja i sličnih kućanskih poslova, ali i rada u poljoprivredi ili održavanju povrtnjaka. U narativima se to potvrđuje i u pitanjima vezanima za razloge odabira baš takvog zaposlenja u inozemstvu, no i u opisu poželjnih karakteristika radnika/ca u određenom zanimanju:

Pa ne znam, nije mi to bilo uopće tako teško. Možda zato. Ja sam se isto nekad tako pitala: „Zašto ja to radim tako dobro?“ Hoću Vam reć, radim to sa srcem. Ja iza sebe imam četiri brata i sestru i kad sam bila možda 10-11 godina, ne znam ni ja, jer ovaj najmlađi brat, ja sam završila osnovnu školu, znači eto 15 godina, on se rodio. I kažem: „Mama, de ti lezi, ja ću njega njihat“. Tako da mi to nikad nije bilo teško. (S_14)

Ovako, mama, moja mama je imala 50 godina kad je imala moždani i 66 je imala, kao ja sad, kad je umrla. [...] 17 godina sam mamu služila jer mama je bila ovako, ruka desna je bila, nije mogla otvorit, išla je po kupkama 20 puta, po banjama, termama, svejedno, nije bitno. I ja sam jako puno s mamom imala, ja sam u dve kuće, ja nisam muža imala, ja sam vredna bila, i u [ime firme] radila, em privatno, em svašta i još sam preko godišnjeg znala ić van radit. [...] Znači, ja sam prije počela njegu nego što opće ovo [zaposlenje u njezi]. I plus, što sam kao dijete kod prambake odrasla koja je imala 69 godina kad sam se ja rodila. [...] Ja sam odrasla sa prambakom i živila sam s njom, [...] a ja sam bila stalno uz babu. (S_3)

Kao i kod kuće, daj ovo, daj ono. (S_2)

Nije to ništa drugačije nego kao kad radiš kod sebe. Jedino si na vrijeme. Što brže i više, to bolje. Al biljka je ista tu i u Njemačkoj, samo mi tamo plate, a ovdje je za mene. (S_24)

Ja imam po 24 sobe na radni dan, to je udarni tempo, ali čišćenje je čišćenje. Znaš krpu držati i ako si pedantan, još bolje. (S_13)

Zbog jasnih i repetitivnih radnih zadataka sezonskog rada u poljoprivredi te obučavanja na sezonskim pomoćnim poslovima u ugostiteljstvu i hotelijerstvu, radni zadatci se brzo savladavaju.

Nemam ja nikakvog iskustva što se tiče ugostiteljskog rada, ja sam turistički vodič, jel. I ja njega pitam: „Jel nije njima bed?“ Jer nisam se nikad bavila tim. I on kaže: „Ne, ne, njima je to ok“. I u biti smo mi tako na neviđeno otišli, i u biti mi je prvih jedno dva tjedna bilo grozno jer sam ja to zamišljala kao bit će pomoćni rad, a hotel je 5 zvjezdica da stvar bude zanimljivija, i kao večera počinje i sad ćemo mi tu kao ne znam spremat salate, međutim, baš je bilo bed, jer to je hotel s 5 zvjezdica, nisam nikad ni bila u hotelu s 5 zvjezdica. Al mi je stvarno sve fino i lijepo polako pokazao, tako da mi je baš bilo ok. (S_22)

Imali smo na početku nekakvu edukaciju, to se zove nekakva akademija. Što se tiče postupanja [...] treba neki period privikavanja na poslu kad počnete radit. Kad ste u sezoni, ako Vam je nepoznato, onda tu treba puno vremena da se priviknete na sve. Da zapamtite svoje radne zadatke, jer stres je samo veći i umorniji postajete i manje vremena imate. (S_20)

Nisam znala ni dobro njemački, sva sreća prvu sezonu sam radila u ofisu, pa sam se malo ufuravala. Ali taj način rada i je njihov princip, kad dođe nova osoba, dođe radit u ofis da bi se znala sa svime snalazit. Da zna gdje stoje koje stvari, tanjuri, beštek, ovo

ono. [...] Na početku sam bila u ofisu dok se nisam uhodala. Na bifeu sam radila, pripremala hranu na bifeu, tako da, sve slično što sam radila i kod nas. I evo snašla sam se tude. (S_23)

Međutim, taj posao nisam nikad radila, naravno, prva godina mi je bila. Šta ja znam, prošlo je, ono, sve ok. Pa nije, da je ne znam kakav čovjek glup, mora shvatiti. To je poljoprivreda, raščupavanje, sadnja, znači, cvijeće, bundeve i tako. Živim na selu, Bože moj, pa nešto znam, nije baš toliko da ne znam [smijeh]. Tak da mi to nije bio nikakvi problem. Nije baš nešto prelagano, da je lagan posao. Čujte, ko i svaka poljoprivreda, sve je to teško. (S_11)

No situacija je nešto drugačija kod njegovateljica, gdje se uz implicitno znanje brige za druge poslu obučavaju druge njegovateljice, no više u aspektima organizacije rada i života primatelja/ica njege nego samih radnih zadataka:

Svaka žena koja dolazi, ja jedan dan ostanem s njom i pokažem. Reću Vam, samo jedna iz [grada u zapadnoj Slavoniji] što mi je bila prošli puta, žena je došla, ono dođe prijepodne i ja kažem: „Nemoj ništa ti sada, ja ću. Nemoj ništa“, reko „kradi očima, gledaj ono šta ja radim i probaj ako možeš upit to što ja radim, da. I kasnije pitaj i ja ću ti to reć“. (S_14)

Pa evo ja prvo na početku moram reći da ja nisam školovana njegovateljica [...] Ja sam u privatnu kuću došla, došla sam dobro zato što mi je šogorica bilo tamo. Normalno, bilo me toga užasno strah jer nisam nikad radila. Ali šogorica je bila i pokazivala mi. (S_8)

U interaktivnom uslužnom radu poput njege i poslova u ugostiteljstvu i hotelijerstvu, jezik je važan za sporazumijevanje s primateljima/icama njege i za razvijanje odnosa s poslodavcima i kolegama/icama. Sugovornice u ovim zanimanjima su, osim posla, učile i jezik,

koji im je bio neophodan za rad. Njihove razine predznanja stranih jezika su raznolike, međutim, poznavanje jezika je na ovim poslovima nužnost pa neke sugovornice, posebno u njezi, ističu drugačiji položaj radnica koje ne pričaju jezik prihvatnog društva:

Ja sam, na primjer, francuski učila u osnovnoj školi. Mogla sam na francuskom, oni nisu znali francuski. Razumjela sam nešto talijanski i engleski, ali njemački nisam znala ni jednu jedinu riječ. [...] Snašla sam se na taj način, slušala, upijala, slušala televiziju, filmove, bilježnicu pisala, one titlove što je bilo prijevod [...] Ali sam ja u međuvremenu, kada sam se vratila, lijepo sebi kupila literaturu, knjige znači, njemački, gramatiku, rječnik, i onda normalno učenje kao i svaki drugi jezik, školski sam počela. A to znači, učenje sam počela od abecede. (S_2)

Jer mi je ta naša žena [snaja od primateljice njege], prvo bi rekla na hrvatskom pa na njemačkom. Tako, dosta se trudila ona. I tu je meni bilo dobro i dobre smo ostale i još se dopisujemo. (S_17)

Pa ja sam u biti njemački znala iz osnovne i srednje škole i sa faksa, ali ovako ništa, nisam imala nekog doticaja s njemačkim. I ja sam skroz zaboravila. I onda kad sam doslovno upala među njih tamo, morao si rukama i nogama se snalaziti da se sporazumiš s njima. I još oni su imali taj naglasak zbog kojeg onda, ne bi se razumilo ništa. Jezik što puno bolje sad razumijem. (S_5)

Ove žene koje ne znaju jezik, ona mora trpiti sve, ja ne moram. (S_3)

Poljoprivrednicama poznavanje stranog jezika, odnosno njemačkog jezika, nije nužno. Zbog većeg broja radnika/ca iz Hrvatske koji su prije dolazili raditi u Njemačku u poljoprivredi, čini se da su poslodavci ti koji su se jezično prilagodili radnicima/ama pa nekoliko sugovornica ističe da se s „gazdama“ sporazumijevaju na hrvatskom jeziku. S kolegama/icama i poslodavcima se sporazumijevaju na mješavini hrvatskog i njemačkog jezika te gestikulacijom

i upotrebom internacionalizama. Kada posao sortiranja zahtjeva poznavanje određenih izraza radi ispravne klasifikacije proizvoda, sugovornice uče samo nužne izraze.

On [„gazda“] će pričati njemački i hrvatski, onda malo njemački, malo na hrvatski priča. Ja ga razumijem, ali ne sve njemački. Njemački znam one riječi koje on meni možda upućuje, ja njih znam i razumijem, ali da ja sad pričam tečno rečenicu, nema teorije, ne bih... Uvijek kad se pričao njemački, ja sam se isključila. (S_4)

Nema problema. Hrvatski obadvoje pričaju, nema problema. (S_10)

Nešto na hrvatskom, nešto na engleskom, nešto na njemačkom. Ne znam baš puno, ali ponekad i rukama i nogama. Zna i Google raditi kad navečer sjednem s tim ženama, ali nisu to neke duboke priče i s gazdama znaš otprilike što će te pitati. (S_24)

4.5. Koncentrirani rad

Plaćeni rad migrantkinja u inozemstvu obilježen je koncentriranim radom, koji se očituje kroz prostornu i vremensku dimenziju. U prostornom smislu, dolazi do svojevrsnog stapanja radnog mjesta sa smještajem koji je središte njihovog života izvan posla, ali je istovremeno višestruko povezan s radom i poslom. Također, radno mjesto se zbog ispreplitanja elemenata rada i života izvan rada u prostornom smislu izjednačuje s naseljem ili državom u kojoj su zaposleni. „Idem raditi“ u narativima sugovornica označava nešto drugo od uobičajenog odlaska na posao u mjestu stanovanja. Naime, kružne migrantkinje ne idu samo na posao, nego je njihov život u inozemstvu koncentrirani rad koji prožima cijeli ciklus boravka u inozemstvu. Prostorni aspekti u sinergiji s vremenskom dimenzijom koja se očituje u intenzitetu i zgušnjavanju rada, dodatno podcrtavaju takav koncentrirani rad.

Kada je riječ o prostornoj dimenziji, u sva tri zanimanja poslodavci su ujedno i pružatelji smještaja i, djelomično, prehrane. U radu njege u privatnom kućanstvu, smještaj njegovateljice

nalazi se u samom kućanstvu primatelja/ice njege. Obično je riječ o sobi s krevetom i ormarom iako raspon smještaja varira od smještaja u sobi s novim krevetom i posteljnom, vlastitom televizijom i kupaonicom do smještaja u svakodnevno korištenom predsoblju na razvučenom kauču ili spavanja u istoj prostoriji kao i primatelj/ica njege. Specifično za njegu je da se prostor smještaja, to jest soba, dijeli sukcesivno s radnom kolegicom, pa je i čišćenje i priređivanje zajedničkog prostora izvor pregovora i sukoba s kolegicom.

Onda baba neće spavati, pa gleda navečer do 12 [sati] televizor. U tom predsoblju je bio televizor i njena fotelja i meni kauč. Pa možeš mislit koliko su smrdili ti zidovi di je ona cijeli dan pušila. I ti moraš spavat u onom dimu. To je tu bilo jednom. Ali drugdje ti daju ili dnevni boravak ili spavaću sobu ako ih imaju više. (S_18)

I unutra je bio samo jedan mali krevet kao u bolnicama nekada, onako željezni. I mali prozor i mali ormar i onda sam morala ići kroz njegovu sobu da opće odem u WC. Znači kad se to desilo ja sam, ma kakvi, cijelu noć sam znala trpiti da uopće se ne dižem da idem pišat jer me zvao kad god je čuo [...] Ovo drugo su sve bili čangrizavi, bolesni, bezobrazni, škrti. Znači da imaš zemičku na dan jesti, da imaš fetu sira i fetu šunke, ne pretjerujem. (S_1)

Dosad nisam bila zadovoljna s ničim, nisam mogla izać, nisam mogla si kupit ništa što bi... bila sam i gladna, nit sam mogla kupit ništa, razumiješ? A ne mogu, bilo mi neugodno reć njima da sam gladna. Pa znaju oni sami da sam gladna ako nema ništa u frižideru, mislim, i te stvari. (S_3)

Smještaj poljoprivrednica nalazi se u okviru kampa neposredno do (barem jedne od) farmi poslodavca, a sastoji se od vlastitog kreveta u kontejneru ili montažnoj kućici u kojima su radnici/e podijeljeni po spolu. I kod njih raspon kvalitete smještaja uvelike varira, no sve one dijele životni prostor s radnim kolegicama. Ponekad ih je sedam u prostoru koji je predviđen za ukupno pet osoba, a neke su bile smještene u većim prostorima, s 20-ak radnica.

Za spavanje uvjeti su nikakvi i to je ona tanka, tanka spužva i oni željezni kreveti što imaš, ono željezo, kao oni federi. To se spavalo u krevetima na kat, u jednoj prostoriji je nas bilo sedam žena. Onda, spavalo se u kontejnerima gdje su bile četiri žene, dvije gore, dvije dole. A možete zamislit kad sunce zapekne u tim kontejnerima. Kupanje je isto tako u kontejneru i tako iz kontejnera u kontejner izlaziš vani. Bilo sunce, bila kiša, bio vjetar. Ideš u svom ogrtaču do kontejnera za tuširanje i onda se opet vraćaš u kontejner gdje spavaš. [...] Spavanje je bilo nekad u kontejnerima, a većinom sam, pošto sam bila redovna i išla sam iz godine u godinu radit, imala sam svoje mjesto. Na primjer, imala sam taj svoj krevet, svoj madrac, svoj željezni ormar. Tu mi je nekad ostala garderoba da ne nosim kući, jer sam se ja obavezno vraćala. I tako. Puno ih se izmijenjalo i ja sam uvijek ostala tu. Ja kažem: „Budala ostaje, pametan ode“. (S_21)

Ma dobro je to sve, bude nas sedam, osam žena, ali ti si tamo došao radit i spavat. Tako da sam si to tako zacrtala i onda mi je to sve ok. S tim ženama malo popričaš, stavim slušalice na uši i zaspem odma. Umoriš se jako na polju, vrućini, pa mekan krevet ti je dovoljan. Mislim, stvarno onako zvuči grubo, al kad se tako naradiš svaki dan, svaki dan, svaki dan, nakon tjedan dana ti je sve isto i jedva čekaš kući tako da i taj smještaj ti nije bitan. (S_24)

Pa, mi recimo, čistimo u našoj sobi. Mi imamo sobu i kupatilo. U toj sobi imamo znači hladnjak, imamo šporet [...] Imamo tu kupatilo i bilo nas je prošle godine, znači inače je soba od osam osoba, soba, maksimum je šest. Osam nas je stavilo i, kak da kažem, prošle godine nas je bilo pet, ove godine će nas izgleda bit sedam. Malo će teže biti. (S_4)

Zbog velikog broja radnika/ca, od 200-tinjak do 600-tinjak zaposlenih, te fizičkog rada, problem higijene se ističe u narativima poljoprivrednica kao važan element u opisu života na farmi. Radi se o osnovnim (ne)mogućnostima pranja robe u perilici za rublje, što se dodatno naplaćuje, ili čak pranja robe na ruke jer u kampu nema perilica za rublje, ali se radi i o (ne)čistoći zajedničkih tuševa i zajedničkih životnih prostorija. Što se tiče prehrane, radnici/e imaju pravo na jedan topli obrok, koji se dodatno naplaćuje, dok se za ostale obroke organizira

odlazak u obližnje naselje u kupovinu konzervi i drugih trajnih prehrambenih proizvoda, uglavnom onih koji ne zahtijevaju korištenje hladnjaka.

I zamjerila sam to što do dan danas mi nikada nismo imali mašinu za prat veš. Mašinu su imali samo šefovi i neki koji su bili do njih, oni su imali. [...] Bilo je tu jedno veliko kupatilo i tu su se svi dolazili kupat, to je bilo katastrofa, tu sam bila pokupila na nogama gljivice, jedva sam ih se riješila. Jer ulazi jedna se tušira pa druga ulazi. Pa smo si mi tako napravile raspored da svaka iza sebe mora oprati tuš kabinu da bi bilo makar malo uredno. [...] Tako je i danas. Sve na ruke. Imaš onaj škaf i u njemu naspeš vodu, kupiš sebi prašak. To je što sam rekla, moraš sebi kupit rukavice, prašak, sve smo morali sami kupit za oprat, svako svoje. Onda kad naiđe komisija, kad naiđe ta inspekcija, kontrola, e onda oni nama metnu nama kao za ruke tekućeg sapuna pa wc papira, pa su nas tjerali da onda malo više moramo vodit računa o higijeni pa su nam napravili raspored, kad ne vode oni računa, nitko ni ne pere. (S_21)

Bude prljavo, to zna bit grozno. Ljudi su svakakvi, onda od te prašine i zemlje i znoja, mislim, ne paze ljudi na sebe. (S_24)

Uvjeti smještaja su značajno drugačiji kada je riječ o sezonskim radnicama u ugostiteljstvu i hotelijerstvu. Ove radnice su smještene u hotelske sobe koje se nalaze u zgradi hotela u kojem rade ili u apartmane nedaleko hotela. U sobama borave same ili rjeđe s kolegicom ili partnerom u slučaju da su oboje zaposleni u hotelu. Hoteli u kojima su sugovornice zaposlene u ovom sektoru nalaze se u seoskim naseljima koja su orijentirana na pružanje smještaja te prateće turističke djelatnosti tijekom zimske i ljetne sezone. Slično kao i kampovi poljoprivrednica, hoteli i naselja u kojima sugovornice rade su prostorno izolirani, okruženi prirodom koja je temelj njihove turističke ponude, ali ne i većim naseljima u kojima bi sugovornice mogle doći u kontakt s društvom primitka. Kada su povremeno u mogućnosti izaći, onda to iziskuje posebnu organizaciju poput prijevoza do većeg grada. I u ovom sektoru rada radnice imaju pravo na obroke ukoliko rade sezonski posao, a ti obroci su istovjetni onima koji su u ponudi gostima hotela.

Smještaj mi je uvijek bio odličan. Sad u Münchenu sam imala svoju sobu. Problem je bio što toalet nije bio ni na istom katu, ali sam isto bila zadovoljna jer bilo je novo, čisto. Imala sam ono, pola minute do posla. [...] U Austriji je smještaj bio, ja sam živjela u hotelskoj sobi, jednosobnoj, mala je bila jedna soba, smještena na istom katu... Mogla sam koristiti poslije radnog vremena i saunu, bazen. Imali smo hranu, tri obroka na dan. [...] Pa sad kad sam bila u Münchenu, bilo mi je najgore, bilo mi je to da sam dobila radne kolege koji su živjeli sa mnom, i njima nadređeni nisu imali ili volje ili znanja ili hrabrosti objasniti ako išta, osnovna pravila suživota i rada. To su ljudi koji su glasno telefonirali po dva sata, koji su cugali, pušili i derali se da ne možete spavati. Koji bi zauzeli kuhinju sa nekakvim hrenovkama i kuhali tri sata, svađali se. (S_20)

Oni imaju smještaj za radnike koji je super smještaj. Ja spavam sama u sobi, imam svoju sobu, svoj krevet, svoje kupatilo, svoj TV. Ima i zgrada u kojoj su naši radnici, koja nije daleko od hotela. Tamo su isto jako lijepo smješteni. Imaju svatko svoju sobu, kuhinja, kupatilo. Imaju terasu. Uvjeti koji se nude ovdje kod nas, ma kakvi. To sam ti pričala da mi je pred vratima bila zmija, štakori su skakali. Ma kakvi, to je druga priča. (S_23)

Osim što je radno mjesto povezano sa smještajem, kako prostorno tako i zato što ga osigurava poslodavac, kod sugovornica zaposlenih u sva tri zanimanja zajedničko je to da su radna mjesta relativno izolirana. Radi se ili o prostornoj udaljenosti od drugih većih naselja ili simboličkoj udaljenosti u slučaju rada u privatnom kućanstvu. Njegovateljice izjavljuju da nemaju vremena izaći iz kućanstva, da ne smiju napustiti kućanstvo zbog karakteristika bolesti primatelja/ice njege, a ponekima poslodavac nije dopuštao izlazak jer nisu imale reguliran radni status. U oba slučaja udaljenosti, prostorne ili simboličke, sugovornicama je otežano uključivanje i sudjelovanje u društveno-kulturnom životu prihvatnog društva u kojem zapravo provode značajne vremenske periode.

I onda malo, tako šetamo se, šetamo, pojedemo malo usput ili sjednemo malo u prirodu onako. Ta moja grupica, nas žena. Evo, nema šta, poslije si u sobi ako hoćeš, ne moraš, možeš izać van, možeš ići do grada, al kud, šta, ne razumijem. (S_4)

E sad, u to slobodno vrijeme, ako imaš auto to ti puno znači. Jer možeš ići kud hoćeš, i vratiš se kad hoćeš. (S_23)

Evo sad je ta korona, pa si mislim, bože, ko nekad kad si vani, ne moš se baš družiti, ne moš baš nigdje. Eto tako se osjećate kad ste tamo, vani. Ograničeno. Tako je, ograničeno. Iako nisam ja nikada doživjela recimo, prijepodne ako je nešto na akciji i ja bi to trebala otić kupiti, da oni kažu ne. To nisam nikad doživjela da moram čekati pauzu. Da oni kažu ne. Ali opet je to drukčije, jer ti moraš pitati. (S_17)

Imaju i bazen, samo što se ja i moja kolegica ne kupamo. Iako oni nama kažu da ponese mo kupaće, ali mi pored bake moramo biti stalno. Mislim, baš bi bilo nezgodno da uđemo u bazen, da se kupamo, a baka mora u toalet ili tako nešto. Mi smo s njom u prirodi, imamo naše stolice, imamo sve, ali ne kupamo se. Krasan je vrt, pun je borova, zelenila, travnjak je kao tepih, ma prekrasno. Eto, to nam je nešto što kolegica kaže, eto taj vrt koliko nam znači. Jer provedemo čitavo ljeto i pola proljeća i pola jeseni u tom vrtu. (S_19)

Kada sugovornice pričaju o najljepšim iskustvima koja su doživjele tijekom radnog boravka u inozemstvu, ona su vezana za situacije koje su u pozitivnom smislu *drugačije* od radne svakodnevnice poput večere u restoranu, šetnje uz jezero, posjete trgovačkom centru ili kave s prijateljicom:

Aha, a kad sam bila tu u Veroni, tu mi je nekako jako bilo lijepo jer su me kćerke primile kao svoje. Mislim, nikad me nisu tretirale kao da sam ja neka služavka ili nešto. Subotom je bilo u tom mjestu pijaca popodne, kao tržnica, ali tekstilna, znate. Normalno, uvijek sam volila da vidim. Ako nešto ovako hoću da kupim posebno, onda jedna kćerka koja je imala stan u tom dijelu Verone, ona me je odvela. (S_14)

Znači, svaki drugi tjedan, one se nađu četvrtkom i onda se ode u jedan restoran u određeno vrijeme, navečer, i one se druže. Svatko naruči sebi večeru ili šta već želi. Pa bude ih negdje oko 14-16-18, zavisi koliko osoba, i ja sam, mene je moja gospođa dovela u to društvo. One su mene jako lijepo primile. Ja sam se tako osjećala i sad kad se družimo kao da dođem kući među neke prijateljice. (S_2)

Zatim, svim trima zanimanjima zajedničko je to da su obilježeni specifičnim načinima suživota s radnim kolegama/icama ili primateljima/icama njege što na poseban način osnažuje koncentraciju rada. Naime, tijekom slobodnog vremena uronjeni su u radno okruženje i druženje s radnim kolegama/icama, često komentirajući događaje koji su se dogodili tijekom radnog vremena, ili u druženju s kolegicama koje rade takve poslove na drugim radnim mjestima.

U uskoj vezi s ovim prostornim aspektima je vremenski aspekt boravka u inozemstvu, koji uključuje radno vrijeme i vrijeme provedeno izvan posla, obilježen intenzitetom i izdržavanjem rada. Intenzitet rada značajka je uvjeta rada u ovim tipovima zaposlenja, a odražava se u duljini radnog vremena i tempu rada. Slobodni dani su nestabilni, često ih nemaju, a zbog tipova zaposlenja nisu pod kontrolom sugovornica niti predmetom pregovora.

Fizički jako teško. Jako. Zato što smo mi puno vremena na nogama i to je, kad je najveća sezona, taj period kad ima najviše gostiju, tamo poslije Božića do, ne znam, do sredine 3. mjeseca, tad je često i izvan kapaciteta puno sve. Jer puno dođe roditelja s malom djecom i onda se broj obroka i smještaja, sve se povećava. I onda, onda se stvarno jako fizički umorim od tog trčanja. Jednostavno, ne stigneš sve odraditi. Svatko ima svoj dio, svoj dio stolova, ali opet odeš i drugom upadneš pa mu pomogneš. To je baš bilo fizički... I onda naravno čišćenje, poslije doručka ide čišćenje, nakon večere opet. Tako da, puno tih stvari se... Za žensko je dosta naporno. (S_5)

Tako da, radili smo od 8 pa negdje do 12, pol 1. Onda smo imali pauzu, onda popodne krećeš negdje od pola 6. Priprema za večeru, večera, i to ti traje pa tako negdje do

ponoći. Nekad malo ranije, nekad kasnije. Najčešće je bilo od 8 do pola 1. Pa od pol 6 do pol 12 recimo. (S_22)

Naporno je, ali barem ne psihički. Bude tempo jak kad je udarna sezona i hotel je pun, ali svatko zna što radi, pomognemo si, crknemo, ali nekako nisi pod pritiskom jer znaš da će ti i šefica pomoć. Glavno je da se posao obavi, a ako se ti trudiš da ga na vrijeme obaviš, to im je dovoljno. Al zato bome stalno spavam tamo, stalno je taj neki umor prisutan, nema to, ti cijeli dan radiš na nogama i još s ljudima, i da si najbolji i najdruželjubiviji, pred kraj sezone mi više sve ide na živce. (S_25)

Strašno je nekad. Sobe budu jako prljave i onda ne stižeš sredit svoje sobe. A i drugima je isto. Nije uvijek tako, ali kad je, onda je. A onda kada se nakupi takvih dana, ne možeš ni zaspat jer se mišići upale, onda se vrtiš u tom nekom krugu spremanja soba i spavanja. (S_12)

Znači, to nema veze danas kakav je dan. Ako je kiša radiš, ako je sunce radiš, ako je vjetar radiš. Tu se mora korijen izvadit. Nema sad, ako je kiša pa nećemo danas radit, ne. Stalno se radi. I ako sezona ima više korijena te špargle, tako više sati i radiš. Kad idemo nazad kući, prosjek je 17 sati, 17 sati je prosjek sati. [...] To sam cijelu noć radila i ujutro u 5 se to priredi, u 6 to ide na pijac. I opet još onda moram radit do 12 i onda tek idem spavat. Znači, cijelu noć i onda sutradan još do 1 radim. [...] Znači nije bilo slobodnog dana, sad imaju, to je uveo sin. On je uveo kao jedan dan slobodan. Onda su nagodinu to opet ukinuli da nema jedan dan slobodan. Oni sad isto tako puno rade i nekad ti daju dan slobodno, a nekad ne. Jer to je sezonski posao i kada ta biljka naraste i kada je ima jako puno, ona se mora uradit i završit. (S_21)

Ispunjavanje slobodnog vremena, kao što je nagoviješteno iznad, uključuje osobe s kojima se susreću na samom radnom mjestu, međutim, izvan takvih interakcija, slobodno vrijeme koristi se za fizički odmor te odmaranje s ciljem nastavka rada. Drugim riječima, koristi

se za izdržavanje ciklusa rada, u smislu zadovoljenja osnovnih potreba, posebno fizičkog odmora, opuštanja i prehrane.

Pa u principu nemaš ga [slobodnog vremena] baš. Ovo kad radiš dvokratno dosta je grozno, jer ti kad završiš navečer u pola 12-12, ne moš ti odmah zaspat. Dok mi izađemo, dok zapalimo, dok popiješ jedno pivo. To ti začas bude 2 sata. Onda zaspeš u 2, pola 3, alarm ti zvoni u 6. I onda kad imaš tu pauzu popodnevnu, onda ti se u biti spava, a glupo ti je spavat jer je tolko lijepo kužiš tamo. Onak je lijepo sunčano. I onda nekad, kad si preumoran, legneš spavat, a nekad se natjeraš da izađeš van čisto da udahneš zraka. A to je baš za mlađe ljude. Ja gledam, recimo, mi smo bili tamo među starijima. Ja imam 44 godine. I točno vidiš razliku koju klinici od 20 godina, oni šibaju ko ludi, navečer idu van, loču, ponapijaju se, ujutro u 6 ko novi. A ovo, kad imaš slobodno, a to ti je selo. Nemaš ti tamo šta radit. Malo prošećeš, odeš na kavicu neku, malo žičarom. Imaš te kafiće na otvorenom i to ti je to. Spavaš, pereš veš, malo udahneš zraka. (S_22)

Mi bukvalno s bakom provodimo 24 sata. Mi nemamo pauzu. Druge njegovateljice u našoj agenciji imaju pauzu dva sata, prošetaju, odu u svoju sobu i sve. Mi nemamo. Ja i moja kolegica. Jer baku nema tko da čuva ta dva sata. Kada bi Vi mogli otići malo u sobu, pročitati neku knjigu, ili nešto, znate. A pored toga što nemamo pauzu, mi... baka ima veliki krevet u svojoj sobi, mi spavamo pored bake. Da ne spavamo pored bake, mi sigurno ne bi ni spavali, ona se diže, onda ona šeta po kući. Ne bi mogli, nemirna je. I ona kao mala curica, ona kad osjeti da smo kolegica i ja pored nje, ona može da spava i mir. Ona kad se probudi, mi nju potapšemo po leđima i kažemo: „U redu je, svi spavaju. I ona nastavi spavat“. (S_19)

Nema slobodnog vremena, slobodno vrijeme ti je kad dođeš kući. Svake dvije nedjelje se digneš, odeš, dobiješ tih sat vremena, sat i po što imaš ručka, odručaš, brzo otrčiš, pokupuješ što ti treba namirnica. (S_21)

Sjedimo tako, odmaramo. Uglavnom, kad dođemo sa njive, odmaramo. A ujutro, ono, ustaneš se, popiješ kavu, tko pije, tko ne pije. Šefovi onda dođu, raspored se napravi, tko gdje ide i radi se. Onda opet na ručak, odmaramo ta dva sata i onda ponovno. To je uglavnom jedan dan [smijeh]. Svaki dan je isti. (S_11)

Ili se možemo služiti hotelskim bazenom ili ići na fitness. I tako. Malo šetnjica. Uvijek nešto. Uvijek neko društvo, uvijek nekog upoznaš. Ima tih ljudi koji dolaze par sezona tamo isto. I tako, lijepo je. (S_23)

Zbog organizacije prostora radnog mjesta i smještaja, uz opisani intenzitet rada, sugovornice radno mjesto poistovjećuju s državom rada. Zapravo, točnije je obrnuto: država u kojoj su sugovornice zaposlene je na razini svakodnevice sužena na samo radno mjesto, što znači na kućanstvo kod njegovateljica, farmu ili kamp kod poljoprivrednica te hotel kod radnica koje rade u ugostiteljstvu i hotelijerstvu. Migrantkinje vide svoj život u inozemstvu samo kao radno mjesto bez obzira na tip zaposlenja i izdržavaju koncentrirani rad kako bi imale dostojanstven život u Slavoniji:

Onda kad ti bude teško, onda razmišljaš: „Joj, sad će doć kraj, dobit ću 400 eura“. [...] I onako si sretan jer si sad možeš kupit, kupit ovo unuku, ovo kupit sinu, ovu kupit za svoju mamu, isto za snaju. I onda nekako te to održava. Aha, onda ćeš opet dobit 400 eura. Mislim, to je žalosno, ali ja Vam sad kažem iskreno. (S_17)

Pretrpiš sve jer moraš. Kako da ti kažem, kad si suočen s time da ne možeš ništa kupit, da nemaš za ništa što ti je potrebno za život, onda izdržiš. I uvijek zapamtiš kako ti je bilo na početku i to te isto drži, taj osjećaj neimaštine i da ti život izgleda kao što nikada nisi zamišljala. I onda me muž bodrio, ali i njemu je bilo teško zbog mene i govorio mi je da se vratim kad mi je bilo teško, da mi je tu dom, ali kad, ono, ja znam da mi nećemo imat ništa. I onda, prođe te ta kriza pa opet ideš dalje. (S_12)

4.6. (Dis)kontinuitet i obnavljanje rada i života

Ciklusi boravka u domicilnoj regiji su veoma različitog trajanja, kao i trajanje ciklusa rada. No, iako je svaki ciklus zaposlenja obilježen koncentriranim radom, duljina vremena provedenog u Slavoniji ipak značajno drugačije strukturira njihove svakodnevice. Raspon ciklusa boravka doma kod njegovateljica je od tri tjedna do tri mjeseca, kod ugostiteljki i hotelijerki mjesec i pol do dva mjeseca ukoliko su zaposlene i u ljetnoj i u zimskoj sezoni, a kod poljoprivrednica su ti ciklusi po devet do deset mjeseci.

Bez obzira na to, zajednički elementi su zamjetni kada se usporede prakse i aktivnosti vezane za neposredno ponavljanje ciklusa, što uključuje pripremni rad i aktivnosti prije samog odlaska u inozemstvo te rad i aktivnosti koje sugovornice obavljaju po povratku iz inozemstva. Za razliku od koncentriranog rada koji obilježava ciklus plaćenog rada u inozemstvu, ciklus boravka u Slavoniji obilježen je obnavljanjem života izvan rada i povratkom u rutinu neplaćenog rada. Iz narativa sugovornica jasno je da se u okviru obitelji uspostavljaju određene pripremne prakse pred ciklus odlaska migrantkinje iz domicilnog okruženja, od kojih se neki elementi kućanskog rada podupiru transnacionalnim vezama i tijekom njezinog boravka u inozemstvu.

Kružnom radnom migracijom migrantkinja uočljiva je njihova odsutnost i događa se diskontinuitet u životu kućanstva bez obzira žive li same u kućanstvu ili u suživotu s partnerom, odnosno suprugom i djecom. U najširem smislu se to odnosi na njihov doživljaj izbivanja i propuštanja značajnih momenata u obiteljskom životu:

A ja sam morala radit, ja nisam bila mojoj djeci ni na pričesti ni na krizmi, teško je to.
(S_21)

Djecu [unučad] nisam mogla njihovu čuvat, ali sam onda znala platit vrtić, pa snaja nije dugo radila nego je samo bila kod kuće. Pa kad se zaposlila, onda sam ja vrtić platila. Osjećala sam se nesposobno što ne mogu tu djecu čuvat, ali morala sam zaraditi.
(S_18)

Ili kad mene nema, nema ih tko čuvat. Onda ih je [kćer] dala u vrtić, nema ih tko čuvat. Ovako plaćaju i vrtić i ono, ja, tu sam, a nisam tu. (S_4)

Zato što kad si tamo godinama, mislim godinama, dvije godine, ali to je toliko dugačko vrijeme, svašta se izdogađa ovdje. Mi mislimo ovdje kad smo u Hrvatskoj da se ništa ne događa, a svašta se dogodi. Pogotovo kad si tamo negdje, ne možeš utjecat na neke stvari. I kad vidiš da, ljudi umiru koji su ti blizu, da se novi rađaju, da neke stvari propuštaš, da jednostavno staneš, tamo si, a nisi ovdje di bi trebao bit, onda ti je ovo nekako, dođe misao u glavu, barem meni: „Ma ima ovdje posla, šta za 3000kn, bar meni je to super. Ja ću nać takav posao, to mi je dovoljno“. I onda jednostavno se zasitiš toga svega i tamo i njih. [...] I onda tko nije to iskusio, onda mu je teško, ne znam, kažu: „Odradiš nekoliko sezona, možeš kupit auto“. Možeš, ali šta će ti auto, ono, jel, ako nemaš ga s čim tenkirat? I tako neke stvari. Bolje ti je da si tu među svojimima, ne znam, je, glupo je. Stvarno je glupa situacija, da si tu među svojimima, a da nemaš novaca, da ne moš im pomoć. Jednostavno da se osjećaš bespomoćno. Ali ne znam, i bit tamo, udaljen od svih, propustiti tako neke stvari, jedan je život. (S_5)

U užem smislu se taj diskontinuitet vidi u stanju čistoće kućanstva po povratku iz inozemstva i nagomilanog kućanskog rada, bez obzira na strukturu kućanstva. U razdoblju neposredno nakon povratka odvija se nadoknađivanje kućanskih poslova. Migrantkinje tada preuzimaju natrag sve uobičajene poslove u kućanstvu koje ne mogu obavljati tijekom ciklusa plaćenog rada u inozemstvu.

Evo ja, sad sam došla sad će biti osam dana kod kuće, ja sam, dakle, cijelu kuću i dvorište sredila, ovo-ono, obavljam u gradu poslove i ja sam već spremna da ja mogu ići. Kad ja odem tamo da se ja ne moram sekirati joj ostalo mi je ovo. (S_6)

M: Recite, tko se brine za kuću kad Vas nema?

Muž i sin. Kćerka nekad skuha, nekad i donese. Muž opere suđe, a sin skuha i tako. Onda i ja, prije nego što ću otići, možda zadnjih desetak dana, uvijek kad pravim nešto,

napravim malo više i onda stavim u duboki. Da oni imaju za početak, onda kasnije malo se snađu. Uglavnom, sin voli kuhati, a muž opere suđe i tako nekako se prilagode. Uglavnom, sin radi većinom. On pere veš, pali mašinu, zna te mašine. Muž, on peć, otvori sobe i tako. Narede se. [...] E sad, normalno da čekaju kad ja dođem, onda ne znate u koji čošak da krenete, kad dođete, radit. Ja volim se smijati inače, kažem ja mojoj kolegici: „Ja kad dođem kući kod mene, mrvice ne padaju na zemlju, to sve ostane u zraku“. Kaže: „Kako?“ Reko: „Od paučine“ [smijeh]. I tako, pa u frižideru samo žica, reko, ništa drugo. Onda ja to napunim, onda opet vidite. Tako da, lijepo se živi. [...] A prije, kćerka je bila, čekajte, mislim da je bila osmi razred ili je završavala. Znae kako je bilo? Kćerka je jadna više propatila. Morala je napraviti, muž je još uvijek radio, nije kod kuće bio. (S_14)

Sugovornice, dakle, obnavljaju kućanstvo nadoknađivanjem onoga što nije urađeno tijekom njihovog ciklusa rada i nastavkom obavljanja svojih uobičajenih kućanskih poslova. Neovisni članovi/ce obitelji, primjerice odraslo dijete koje živi u kućanstvu ili suprug, zapravo ponovno postaju ovisni kada se sugovornice vrata u Slavoniju. Čini se da je razlog tomu privremenost njihove migracije, u smislu pojedinog ciklusa, zbog čega se fizički izostanak nadoknađuje privremenom „predajom“ kućanskog rada drugima. Kada partner samostalno ili skupa s djecom odrađuje dio kućanskih poslova tijekom ciklusa boravka migrantkinja u inozemstvu, to se odvija na razini održavanja ponekih aktivnosti i usmjereni su više na osobu nego na kućanstvo.

Ja imam svoga supruga kod kuće, a u blizini žive njegovi roditelji. On s vremena na vrijeme ode kući na ručak. Svekrva je još, ono, u snazi, kuha, sprema. Starija je, ali je zdrava, i ono, funkcionira. Tako da on nekad, mislim, zna on sebi napraviti, mislim, ja ne zamrzavam i ne pravim hranu, on sam sebi napravi, nekad si naruči, nekad ode kod roditelja, i tako. Nije to dugo, to je 14 dana. [...] Meni je prije svakog pakovanja garderobe i toga što mi treba, ja najprije stavim vrećicu sa tabletama. To mi je prioritet. E kad to stavim u kofer, onda sve ostalo mogu. Jer bez toga ne mogu funkcionirati. (S_19)

Ništa, muž kuha, on voli kuhati. Sin stavi suđe prati, stavlja veš jednom tjedno, pokazala sam mu kako se pere uniforma njegova. Sve ovo ostalo sam mu pokazala. Bijelo ne peru, jer ima bijelog, imaju kuhinjske krpe pa ne peru. Rekla sam im: „Imate dovoljno za tri tjedna, ručnika ima jako puno, tamo raširite da se osuše i kad se osuši, stavite u korpu“. Međutim, imam tu prijateljicu koja dođe, ona gurne u mašinu, iz mašine u sušilicu i evo, milina. Ali posebno neke pripreme, ne, ne, ništa, ništa. (S_6)

U kontekstu obnavljanja života same sugovornice, dio toga se odnosi na obnavljanje života kućanstva, no koncentrirani rad tijekom vremena u inozemstvu uparen s ograničenim slobodnim vremenom za posljedicu ima i obnavljanje života sugovornica u jednom širem smislu. Prvenstveno se tu misli na obnavljanje u zdravstvenom smislu, prvenstveno fizičkim odmorom te psihološkim odmakom od rada i svih aspekata posla u inozemstvu, te obavljanjem zdravstvenih pregleda.

Znate šta, ja kad sam doma, ja se tako opustim. Zato što kod bake... ja, iako se baka ne budi... ona se nekad budi 2-3 puta noću, ide u toalet, zato što ona ne zna di je toalet. Ja joj moram upaliti svjetlo, odvest je bukvalno, bukvalno je postaviti na toalet. Jer to ništa ona ne zna. Ne zna ni po danu, samo što po danu joj samo kažem di su vrata, ostalo zna. Ali po noći, bukvalno ništa ne zna. Znači ja svaku noć kod bake, iako legnem s njom, u 8, normalno ne mogu spavati do 11-12, ali nema veze. Ja sam stalno napeta, kao kad imate malu bebu i mislite si: „Aha, probudit će se, tražit će bočicu“. I onda sam ja stalno u grču da će se ona probuditi, pa da je ja neću čuti. Ja više ne mogu da se opustim, da spavam onako opušteno, kako bi Vam rekla, kao kad dođem kući. I normalno, željna sam da gledam naše filmove i serije na hrvatskom, da imam titl na hrvatskom, tamo nemam, tamo je sve na njemačkom. Ništa da bi mogla gledati na našem. Nešto razumem, nešto ne, i normalno da mi je tih 14 dana naporno da nemam da pogledam film na hrvatskom, da imam titl. I kad dođem kući, onda ja do neko doba gledam filmove, do 2 ujutro, do 3. (S_19)

A dobro, u startu bude, morate prebaciti zdravstveno pa mirovinsko, prijaviti se možda i na biro. I onda, konkretno je bilo da sam se ja morala za mamu brinuti koja je bila

bolesna. Pokušavate se odmoriti jer je sezona, pogotovo austrijska, bila je naporna, baš je bila naporna. Šest dana u tjednu konstantne smjene, konstantno zahtjevno. Ljudi dođu na skijanje na odmor [...] I onda se Vi odmarate prva dva, tri tjedna i spavate. Bole Vas i koljena, premoreni ste jednostavno. Tamo ste radili, kad niste radili pokušali ste se odmoriti i opustiti, ali to je. Išla sam ja i u Austriji i šetati i na brdo i skijati, ali ne možeš to ni svaki put. Ne znam iskreno kako bi Vam opisala. Idete onda posjetiti sve moguće i nemoguće, idete u kafić, vozite se biciklom, idete na kupanje, zujite. Neko vrijeme barem. (S_20)

Važna tema koja se provlači kroz narative sugovornica je značenje duljine kružne radne migracije u ova tri zaposlenja, koja otkriva značajne zdravstvene probleme koji se razvijaju zbog tako koncentriranog rada.

Mi kad idemo kući ili žene mlade glavom ili piju tablete za živce, sve piju tablete za živce. Ili ova moja kolegica što je sad radila sa mnom, dobila je rak debelog crijeva. Ova što sam isto radila s njom sad ide na operaciju štitnjače. Znači, žene funkcioniraju da piju tablete ako rade dulje od 10 godina. To je posao koji, ako nikad nisi radila, to oni kažu da je 10 godina ti je rok trajanja, da samo taj posao radiš. A ne ako si još prije nešto radila i zaradila si. Tako da, ja sam se razbolila na kičmu, na primer. [...] Međutim nisam ja tu mogla nikog vidjeti prva dva-tri dana. Ja sam si to morala onako... prljavo sam se osjećala, nije to kao prekidač pali-gasi-gotovo. Još sam bila pod dojmom. Onda sam se znala povlačit u sobu i otići ću u sobu. [Sin] je to teško proživljavao, znaš? I tamo nisi smjela popiti tablete za spavanje i ovako, ali tu da. I onda je tu meni po dva-tri-četiri dana sam znala biti u sobi da ne vidim i ne čujem nikoga, njemu skuhati i sve, samo me pusti u sobu da budem sama. (S_1)

Pijem one neke tablete za opuštanje mišića jer nešto imam problem da mi se grče mišići od stajanja i hodanja. A to je takav posao, nema stanke. A nije ni stanaka bitna, ne bi to pomoglo, nego valjda su kosti i stopala ošla pa se onda to sve prebacuje i na ostatak tijela. Teško je i bolno, pa me sve boli. Onda se znojim dok radim. To sve zna bit od

bolova pa se osjećam onako još jasnije [smijeh]. Nekad falim Boga što me nitko ne vidi.
(S_12)

Imala sam problema zbog putovanja sa probavom. Dođeš tamo treba ti par dana da se ti aklimatiziraš, dok uđeš u tu kolotečinu, normalno da se ti moraš prema njima prilagođavati. Ne možeš ti svoje navike. Onda mi je trebalo par dana opet da dođem sebi. E onda opet ideš doma, onda opet se tu navikavat. I onda imam problema sa želucem. Dok sam bila mlada nisam toliko primjećivala, nego sad kad sam starija. Imam problema sa probavom. (S_18)

Stres zna biti jer je radiš sve u šesnaest pa zna biti presing. Ako je netko novi došao, onda me to zna ometati kad još ne zna posao, a tebi su doslovno pune ruke svega. Tako da ima tog grča i kad se vratim, valjda dok se organizam ne oporavi. I to je bio hotel od pet zvjezdica i mora bit sve na mjestu i kako treba. (S_25)

Usprkos dugotrajnosti ukupnog trajanja njihovih migracija i uspostavljenih praksi održavanja kućanstva i podjele poslova s ciljem organizacije života kućanstva u ciklusu rada migrantkinja, odlazak na rad se kontinuirano tretira kao nešto što je privremeno. Privremena raspodjela poslova ne mijenja uobičajenu raspodjelu kućanskih poslova ukoliko migrantkinja živi s obitelji ili očekivanja od nje kao majke ili bake u pogledu brige za djecu, ali i starijih roditelja. I dok se na razini ciklusa doista radi o privremenom trajanju migracije, u kontekstu ponavljanja ciklusa kruženja, ta privremenost doprinosi *statusu quo* u pogledu uobičajene podjele poslova u kućanstvu. To ipak ne znači da do nikakvih promjena u podjeli poslova ne dolazi; poput supruga koji uči praviti kolače da bi nastavio tradiciju nedjeljnog kolača u obitelji dok supruge nema, međutim nije uobičajen element iskustva sugovornica. Ili, primjerice, učenje sina da opere rublje sebi i svom ocu, ali ne i bijelo rublje poput plahti i ručnika što ipak radi sugovorničina prijateljica koja povremeno dolazi u kuću i sprema im takve stvari.

Razdoblje pred sami ciklus odlaska u inozemstvo obilježeno je različitim pripremnim aktivnostima poput kupovine potrepština (higijenskih, prehrambenih i lijekova), radnim aktivnostima pripreme kućanstva i dogovora oko preuzimanja i obavljanja radnih obveza

vezanih za održavanje kućanstva. Dio radnih obveza se dogovara iznova i odnosi se na tekuće obveze, no dio tih obveza postane dio praksi koje su etablirane tijekom prvotnih ciklusa migracije.

Znači administrativne pripreme, ne znam, ako imate dopunsko, stopirate ili gledate da poštu, ja sam bila na majku stavila punomoć. Da može primat poštu na moje ime, da može potpisati ako dođe rješenje iz porezne ili bilo šta. Jednom godišnje radim i sistematski, moram raditi, imam problema sa štitnjačom. Moram ultrazvuk, imam neku cistu na dojci. To sve moram kontrolirati, dvije, tri pretrage godišnje, preventivno ipak.
(S_20)

Osim što po povratku dolazi do nadoknađivanja kućanskog rada, pred odlazak se uspostavljaju prakse koje uključuju i pripremu kućanstva za ciklus u kojem je migrantkinja u inozemstvu. Organizacija života doma se odvija kada su sugovornice doma i ona omogućava i olakšava migraciju. Ne prate samo starije sugovornice ovaj obrazac nego i one bez partnera i s partnerima.

Pa, očistim, operem kuću, sve što mogu, od zavjesa, podova, pospremim ono generalno, što kažu. Ja nikad ne vršim generalno, ovo, ono, nego sve je u hodu, to, to, to, to. Bitno da kad odem, da ostavim sve čisto. Znači, nema me dva mjeseca, kad se vratim nakon dva mjeseca, onda opet sve ispočetka. Nije to kao kad sam ja kući, ali sve skupa, znači, posteljину čistu pripremim njemu, to, to, to, jela ta skuham, nekoliko vrsta i stavim po tri, četiri posudice tako manje, da on sebi ima obroke. Bitno da ima kuhano iako on ne ide u nikakve restorane, ne naručuje jela da možeš naručiti šta hoće pa da ti dovezu doma, on to neće. Napravim mu neke kolače, ovo, ono [smijeh], ono što mu traje ili tako. Uglavnom, sve mora biti čisto, oprano, zavjese, prozore, sve i on, on... Kad dođem tamo moram isto radit tamo, moram i ovdje. (S_2)

Uglavnom, kruh se pekao domaći. Što se više stigne napraviti od ovih svakodnevnih mojih poslova, al dobro to su... ostatak moje obitelji, to su oni radili kad sam ja otišla.

M: A što Vam je predstavljalo najveći problem kad ste išli?

Pa malo me je bilo strah kako će oni, jer tri su muška. A i onda, malo me je to bilo... Nisam baš bila sigurna hoće se snaći u tom svemu, ali bilo je to sve u redu. Pa bilo je malo ispočetka dok oni isto nisu uhvatili štimung i onda je kasnije, pa čuli smo se, svaki dan sam ja njih zvala i tako, da pitam kako su, šta rade i kak šta ide i tako. Čuli smo se svaki dan, stvarno. (S_11)

Jaaj teško, to su stresovi i nervoza. Prvo cijelu zimu odmaraš, onda dolazi proljeće. Kod kuće nešto posadiš u bašči. Ostavljaš ovdje jedan dio života i odlaziš raditi u drugi dio, koji je daleko, daleko i isto tako, teško. (S_21)

Međutim, takav specifičan diskontinuitet između razdoblja plaćenog rada i života izvan rada ipak ima svoje prednosti: sugovornicama odgovara sama organizacija rada kada su dio vremena u koncentriranom radu, a onda imaju duži vremenski period izvan plaćenog rada, te im odgovara kada veći iznos novca dobivaju odjednom.

Kako sam ja to radila i dobro je bilo plaćeno, znala sam donijet kući, pa unazad 10 godina, 4000 eura. [...] To znači tri mjeseca odradim, a onda kad dođem kući, znači svekrva mi je pazila na djecu. I onda dođem kući i opet smo bili poljoprivrednici. I moj muž je danas poljoprivrednik. Imamo svinje, mi radimo zemlju. A onda mi je to tako pasalo, jer ostale mjesece sam bila slobodna. Malo sam radila s njim, pa kuhala, oprala, spremila. I jednostavno sam se na to naviknula tako. I onda mi je to bilo kad se to odradi ta tri mjeseca, kad se to podijeli na 12 mjeseci, to mi je bilo kao da imam jedan minimalac mjesečno. Nisam to trošila, većinom smo, kako bih rekla, kad nešto zaradiš, onda gledaš da kupiš u kući nešto. [...] On [suprug] je bio kod kuće. Djecu je odrađivala više svekrva. Svekrva je bila s nama zajedno u kući. Nismo se dijelili, imali smo zajedničko kućanstvo. Pa bilo mu je lakše. Ona se brinula i za kućanstvo, oprala, očistila, i pazila na djecu. Muž je radio tu zemlju, poljoprivredu, puno mu je bilo lakše nego meni. (S_21)

Onda sam otišla u Austriju, radila tamo. I onda mi je bilo nezgodno, morala sam puno ostajati, po tri mjeseca. I malo doći i to, to mi je bilo nezgodno zbog sina. Onda sam čula u Italiji, služimo osobe i tako i to mi je bilo bolje. Mogla sam jedno četiri tjedna raditi i onda sam tako radila četiri tjedna i dolazila kući, njemu [sinu] davala novac za stan i sve što mu treba i to mi je odgovaralo. [...] Meni je to dobro, što stigneš i kući sve napraviti. Meni je tad sin išao na fakultet, i ono, ipak imaš kontrolu. I razgovaraš i kontrolu i doneseš da ima za stan da ima s čime platiti da jede, to mi je bilo dobro. (S_7)

I nisam mogla sina ostavljati na tri tjedna. Čula sam da se žene u Trstu mijenjaju dva tjedna, dva tjedna i to mi je baš zbog njega više odgovaralo. (S_1)

Naposlijetku, sugovornice obnavljanju i svoje obiteljske, rodbinske i prijateljske odnose kroz nadoknađivanje druženja, odnosno provođenja vremena s njima.

4.6.1. Transnacionalne veze

Transnacionalne veze ovih migrantkinja usmjerene su na komunikaciju prvenstveno s obitelji i rodbinom, zatim prijateljima/icama i potom drugim osobama koje su uključene u održavanje kućanstva tijekom njihovog boravka u inozemstvu, najčešće susjeda. Održavanje veza s članovima/cama obitelji, bez obzira jesu li oni istovremeno članovi/ce kućanstva ili se radi o odrasloj djeci ili starijim roditeljima s kojima više ne dijele kućanstvo, najvažniji su transnacionalni element njihove migracije, kao što su utvrdila i prijašnja istraživanja kružnih radnih migracija žena.

Transnacionalne aktivnosti i veze migrantkinja s domicilnim socijalnim okruženjem posebno su važan dio kružne radne migracije, ali intenzitet i obujam takvih aktivnosti obilježeni su elementom privremenosti boravka u inozemstvu. Kontaktiranje osoba u Slavoniji se zbog intenziteta rada odvija tijekom slobodnog vremena sugovornica i, kod njegovateljica koje nemaju određen period slobodnog vremena, tijekom vremena odmora primateljica/ice njege. Transnacionalne veze održavaju se razgovorima i dopisivanjima preko mobilnih uređaja o

svakodnevicu života u Slavoniji poput dobrobiti članova/ica obitelji ili o događajima koji se odvijaju. Dapače, sugovornice o temama razgovora i učestalosti komunikacije sa Slavonijom govore s određenom dozom podrazumijevanja, odnosno s izražavanjem toga da je pitanje o tome neobično.

S roditeljima. Pričamo tako, kako su oni, šta ima kod kuće. Šta ima u Hrvatskoj na vijestima. Šta oni rade, kako je brat. Tako uglavnom. (S_23)

Pa ja sa svojim tu, ništa spektakularno, mama, brat. Preko Fejsa sa svojim, kolegama, tu, koji jesu. A nisam ti ja tip koji nešto ode van pa plače. Kad ja i živim tako, meni je to normalno. Nisam ja sad tužni Slavonac koji ode pa roni suze. (S_22)

Pa, održavala sam kontakt, naravno, sa roditeljima. Sa možda još dvoje ljudi iz Osijeka i dvoje iz Zagreba. Tako negdje, troje, četvero prijatelja.

M: O čemu ste se čuli, o čemu ste pričali?

A nemam pojma, ja sam njima pričala o svojoj svakodnevicu i radu, a oni su meni pričali o svom. (S_20)

A sa ćerkama, sa mužem, ono, kako je stanje kući, mislim, ono, neke normalne, neke planove koje imamo. Šta ćemo kupiti, šta ćemo raditi u kući. A sa ćerkama kako su unuci, i tako, kakve imaju planove, nekakav kredit za stan dižu. (S_19)

Pa s mamom i tatom, sestrama. Znači, imam sestru, ona ima dvije kćerke i dečkom. A dobro, dok su bile i bake, onda s bakama pa onda nekad ako imam vremena i s prijateljima i tako. Trudili smo se stalno biti u toku što se ovdje događa jer nije nam bilo mogućnosti da se vratimo, da napravimo neku pauzu ili nešto.

M: A o čem ste najviše pričali?

Pa da, onako tko šta radi [smijeh]. Ima li šta novo kod nas i tako. (S_5)

Promjene u tehnologiji se svakako odražavaju u učestalosti i temama koje su im važne. No, ovakvi učestali i gotovo trivijalni kontakti o kojima danas govore sugovornice nisu bili mogući prije razvoja pametnih telefona i sniženja cijena mobilnog interneta ili *roaminga*. Starije sugovornice koje su u migraciji od 1990-ih i ranijih 2000-ih ipak uspoređuju današnju komunikaciju s onom „prije“, tijekom njihovih početaka međunarodne migracije. Najveći kontrast u pogledu održavanja transnacionalnih veza je u učestalosti i vremenu provedenom u komunikaciji, obliku kontakta pa onda i uključenosti u život ukućana u Slavoniji, što je bilo posebno emocionalno teško migrantkinjama koje su u to vrijeme imale mlađu djecu.

Promjena u održavanju transnacionalnih veza koja se odvila razvojem telekomunikacijske tehnologije najvidljivija je u narativima sugovornica koje su „prije“ imale maloljetnu djecu u usporedbi s onima koje „danas“ imaju maloljetnu djecu. Sugovornice koje su preko petnaest godina u kružnoj radnoj migraciji opisuju da je kontakt s obitelji bio sporadičan i kratak, tijekom kojeg su se razmijenile informacije o najvažnijim događajima u Slavoniji. Primjerice, u vinjeti sezonske radnice u ugostiteljstvu i hotelijerstvu se opisuje njezina stalna uključenost u razgovor s djecom dopisivanjem, razgovorima ili videovezom, dok citat sugovornice koja je svoju kružnu migraciju započela 1990-ih opisuje uključenost u život djece i domicilnog kućanstva veoma drugačije:

Da, bile su one vanjske, kako se kaže, govornice. To je bilo teško, s tim da smo imali te kartice, kupimo te kartice u dvorištu, oni nam nabavu, i onda smo trebali čekat red. E sad, moja su djeca bila iz početka, dok smo imali te govornice, dok još nije došo mobitel... jao, kad je došo mobitel, ja sam se za svaku tehnologiju zahvaljivala Bogu. Mi sve što imamo možemo iskoristit za svako dobro, a možemo iskoristit i za svako loše. Ja sam blagoslivljala tko je stvorio mobitel. Nismo ga smjeli na poslu imat, ali smo ga imali kad bi došli u stan, u krevet, onda tu je poruka, tu su razgovori i tako. A onda sam bila sretna. Al znala sam po mjesec dana čekat da se čujem s djecom. Jer ja ne stignem. Oni odu spavat, ja mogu u pol 11 tek doći na red. Jer ja kad završim smjenu, onda tek mogu ići na telefon. A recimo vikendom i nedjeljom kad nekad imamo malo manje, onda stignem po danu koliko mogu, ali budem toliko umorna da ne mogu izdržat noć. Jer kad idem ručat, odručam i brže idem da mogu dolje spavat, da mogu izdržat noć. I eto tako, znala sam bit po mjesec dana da ne čujem djecu. Kadgod nazovem ili je muž ili svekar

ili svekrva i oni kažu da su oni spavaju. Pa onda ja kažem: „Dižite mi djecu da ih čujem!“ Pa onda kako čeka cijeli krug žena, deset na primjer, pa onda ja opet moram napraviti krug, čekat po 5-10 žena da ispriča se, onda da mogu doći na red, da mogu s djecom pričati. A onda oni nekad ili opet zaspu ili me jadni čekaju. Čekaju me i čekaju me, kažu: „Mama će zvati“, pa čekaju. U po noći. To je bilo jako teško, jako, jako teško. To je bilo dok je bila marka, dok nije došao euro i dok se nisu mobiteli pojavili. Onda su se pojavili novi mobiteli i sjećam se da sam imala Nokiu 3310. Onda je ona bila 500 maraka. Onda kad sam došla u [selo], onda sam bila uf... Onda je bilo: „Ona ima Nokiu 3310, ono nova novcata“ [smijeh]. Al onda nije bilo interneta, mobitel je bio skup. (S_21)

Bliskost koju tehnologija i njezina dostupnost danas omogućava zapravo donekle mijenja organizaciju neplaćenog rada tijekom ciklusa rada migrantkinja u inozemstvu. Kao što je već ustanovljeno u europskim istraživanjima rada njege u privatnom kućanstvu (Lutz, 2018), javlja se transnacionalno kruženje brige koje se najviše očituje u dvosmjernoj emocionalnoj podršci, od migrantkinje prema doma, ali i od doma prema migrantkinji. Briga doista cirkulira tijekom njihovog ciklusa boravka u inozemstvu, odnosno donekle se mogu osloniti na članove/ice obitelji za podršku, no jasno su vidljive i asimetrije.

Kada je riječ o članovima/cama obitelji, narativi sugovornica ukazuju na to je da je komunikacija s obitelji, djecom ili roditeljima takva da migrantkinje umanjuju negativne aspekte rada i života kada su u inozemstvu. To se, primjerice, odnosi na intenzitet i uvjete rada ili pojavu eventualnih zdravstvenih problema, koji se onda umanjuju ili prešućuju članovima/cama obitelji. Tijekom ciklusa rada u inozemstvu, narativi sugovornica pokazuju da dolazi do nastavka njihove brige za kućanstvo i članove/ice obitelji, dok na povratnoj liniji od obitelji dobivaju samo dio takve brige. Međutim, emocionalnu podršku od članova/ica obitelji ne mogu ni dobiti jer sugovornice izbjegavaju teme povezane s njihovim plaćenim radom, koje bi mogle zabrinuti i opteretiti obitelj, ili u nekim slučajevima i ugroziti nastavak rada u inozemstvu.

Pa oko kuće bi razgovarali, o čemu, šta, kako je. Ja sam pazila, nisam s njima mogla govoriti kako mi je tamo teško, je li? A on je govorio šta mu se dogodilo u školi, znači

kako život kad je bez novaca, stresne situacije sa tatom, s ovim, s onim. [...] I onda smo imale tako, ispušni ventil za takve, ženu koja radi u Italiji i s kojom se čuješ, onda njoj si se žalio, i ona tebi i ti njoj, i to ti je bilo jedna vrsta kao, uh... koliko smo znali psovati da im ovako i onako i materina i svašta, svašta [smijeh]. [...] Znači od toga šta nam rade, kako ovako, kako onako, koliko imaš za potrošiti, šta kuhaš, šta si jeo za ručak. Kad to sve ispričaš kao bude lakše. Ali kažem, to si mogao samo sa ženom koja tamo radi. Sa djecom ne, ne, ne. Ali sa takvom ženom da, i ona tebi i ti njoj. (S_1)

Migrantkinje skrivaju svoje emocije od svojih supružnika i djece, umanjuju svoju iscrpljenost, probleme i ozljede kako ih ne bi opteretili te im javljaju svoje probleme na razini obavijesti, npr. slomljene ruke, ali ne radi svakodnevne podrške.

Bilo mi je bolno, prebolno mi je bilo. Sinu sam slala te fotografije i onda je on htio doći po mene i tako. Ja kažem, ne, ne, ja ću to izdržati. I onda poslije dva mjeseca, ja sam ostala još mjesec i pol dana i zaradila novaca i došla kući. To mi je bilo strašno, to kad sam izdržala. Ali to je dobra škola, znači, bila sam prepuštena sama sebi i dobro sam se snašla. (S_2)

S obzirom na orijentaciju ovih kružnih migrantkinja prema domu, iznenađujuće je da kada je riječ o tome tko brine za njih dok su u inozemstvu, odgovor se pronalazi više u drugim radnicama i kolegicama nego članovima/cama obitelji. Briga i svakodnevna podrška, dakle, više cirkulira među prijateljicama i kolegicama tako što se uzajamno „koriste“ za „ispuhavanje“, dok se to u mnogo manjoj mjeri čini s obitelji.

Pa ja sve držim na distanci i imam tri kolegice s kojima dobro komuniciram. Odnos sa svakom kolegicom kojoj vidim da joj je teško, jer ja sam sve to prošla, pružim joj podršku, jer mi tako u grupi, ono. A znaš, rasplače se, ovo, ono, onda joj dam podršku. I onda tako pričamo, nazovem je. Pa znaš, trebaš. I nazoveš je i ona tebe. Pa daj, pomoz mi, pa reci mi, pošaljite mi. (S_6)

Ponekad s tim mojim prijateljicama koje su na drugim platzevima. S njima se, doduše, više dopisujem, jer nikad ne znam u kakvim su oni obavezama. I onda pošaljem poruku, pa kad ta prijateljica stigne, odgovori i ona meni. Ne možeš ti sad s nekim razgovarati, a imaš obavezu oko bake, da ju presvučeš, da ju počešljaš, da joj daš hranu. (S_19)

Istovremeno, o tome se povjeravaju drugim radnicama jer ih one razumiju. Zbog zajedničkog iskustva radne migracije mnogo toga se između kolegica podrazumijeva pa ne moraju dodatno objašnjavati kako se osjećaju ili kako se nešto dogodilo kao što to moraju činiti obitelji zbog čega su sigurnije da će biti shvaćene.

Imao si osjećaj da prijateljice [kod kuće] to ne mogu razumjeti kako je tamo. Možeš shvatiti, a i ne trebaš osjetiti, ali ne možeš zato što to posve drugi život, ne možeš ga opisati, možeš jedino ženi koja isto to tamo radi. [...] [Sin] me jednom pitao, kad mi se to kičma ovo, ono, da li me neko tukao i slomio tamo pa možda me zato kičma boli. Ja sam rekla nije nitko, oni su čuli tako kad sam znala pričati, ali nisam ja njima htjela loše stvari, loše su se osjećali. (S_1)

Aha, pa najviše sa kćerkom, sa unukama, s mužem. Dobro, s mužem, sin, to su muški, oni ne znaju baš tako puno razgovarati, pričat kao ja i kćerke i moje unuke. Imam dvije unuke. Tako da, pa tako: „Šta vam treba, šta će vam baka donijet, kad ćeš ti doći?“ i tako. Ali više se s kolegicama čujem. Jer znate zašto? Zato što, onaj koji nije to radio, on ne može toliko razumjet kao one kolegice koje radimo to, taj posao. (S_14)

Međutim, „lakoća“ koju tehnologija pruža u održavanju transnacionalnih veza tijekom slobodnog vremena sugovornica zapravo ih istovremeno uvlači u aspekte neplaćenog rada koji se obavlja u kućanstvu kada su sugovornice u inozemstvu, što nije bilo moguće kada ta tehnologija nije postojala ili je bila preskupa. Pored kruženja brige, neke sugovornice odrađuju kućanski rad tijekom svog boravka u inozemstvu, makar nije riječ o fizičkim aspektima i odrađivanju uobičajenih aktivnosti, nego je riječ o onim nematerijalnim i organizacijskim aspektima. Po potrebi, one u slobodno vrijeme suprugu i djeci pomažu u organizaciji života

kućanstva kada nisu fizički prisutne, primjerice, tako da ih podsjetite kada treba nešto kupiti, oprati, kako nešto skuhati i slično. Sugovornice koje žive same u kućanstvu nisu uključene u život kućanstva, ali redovno dogovaraju i plaćaju usluge održavanja vrta ili kućanstva susjedima, kontaktiraju s članovima/cama obitelji oko stanja i sigurnosti kućanstva.

S obzirom da živim sama imam, bračni par [prezime], koje sam zamolila već godinama, oni sad 5 godina sad rade za mene. Ona meni sve očisti, ja sve sredim prije nego što idem. Malo mi počiste, kose, drva kad dođu isto cijepaju, unesu, srede. Dočekaju me, ja kad dođem, oni su sad pet dana ili koliko, ložili vatru da mi cijevi ne smrznju. Organizirana sam. Ja mislim, ja nisam ni škrtka, ja pitam i uvijek dam ono malo više jer mislim nije ni fer, ni red. (S_3)

Karakter „prisutne odsutnosti“ (Haidinger, 2008: 127) je element transnacionalnog kućanstva koji ne jenjava tijekom vremenskog trajanja kružne migracije jer dolazi do eventualnih promjena u orijentaciji života kružnih radnih migrantkinja, orijentaciji koja bi se pomicala od Slavonije prema državi rada. Nasuprot tomu, do promjena dolazi uspostavom praksi za cikluse odlaska, promjenama vezanima za životni ciklus poput odrastanja djece te dostupnosti telekomunikacijske tehnologije. Transnacionalnost kružne radne migracije je izraženija značajka kroz transnacionalne veze koje se ostvaruju i održavaju dok su sugovornice u ciklusu plaćenog rada u inozemstvu što naglašava njihovu orijentaciju prema Slavoniji kao domu i uporištu njihovog primarnog socijalnog konteksta. Tijekom ciklusa koncentriranog rada sugovornice se ne odvajaju u potpunosti od doma, ne samo u emocionalnom smislu nego i kroz aspekte nematerijalnog rada brige i kućanskih poslova.

S druge strane, transnacionalne veze koje migrantkinje održavaju dok su u Slavoniji u kontekstu plaćenog rada nisu snažnije izražene. Tu se uglavnom radi o ostvarenju komunikacije s poslodavcem ili radnom kolegicom radi dogovora oko preuzimanja posla ili eventualnog prijevoza do mjesta rada. Kada su odnosi na poslu između poslodavca i radnice privatizirani, onda njihove transnacionalne veze izlaze iz okvira radnih dogovora te se nastavljaju nakon prekida radnog odnosa (značenje odnosa s poslodavcem vidi u sljedećem potpoglavlju).

4.7. Elementi sigurnosti i nesigurnosti kružne radne migracije

4.7.1. Dostupnost zaposlenja

Dostupnost zaposlenja u inozemstvu je nakon početka kružne radne migracije trajna odlika tog oblika migracije, koja značajno umanjuje prekarnost njihovih zaposlenja, a očituje se kroz nekoliko različitih elemenata: migrantsku mrežu, posrednike u zapošljavanju i odnos sa nadređenima ili poslodavcima.

Prvi pristup poslu odvija se kroz kontakt migrantkinja koje već rade u inozemstvu, a nakon što i same započnu svoju kružnu radnu migraciju, šire krug poznanica i kolegica u skladu sa sektorom u kojem rade. Upoznavanje i širenje migrantske mreže se odvija kroz posredništvo drugih kružnih radnika/ca, iako primarno radnica, u inozemstvu ili pak u prijevozu na putu do radnog mjesta u inozemstvu. U slučaju nekih njegovateljica, čak i obitelji u kojima rade posreduju upoznavanju ako znaju da druge radnice iz Hrvatske rade u istom mjestu kao njegovateljice, a u poljoprivredi se sve malobrojnije radnice iz Hrvatske također upoznaju preko nadređenih. Međutim, tijekom boravka u naselju u kojemu rade, susret s drugim radnicama zapravo je etnički pluralan.

Migrantska mreža koju opisuju sugovornice je, dakle, lokacijski i sektorski, ali i rodno određena. Sugovornice imaju ekstenzivne migrantske mreže, premda su one u poljoprivredi u značajnom procesu opadanja. Njihove mreže su uglavnom ženske i pretežno regionalno određene, pružaju potporu i stabilnost te tako predstavljaju sigurnosnu mrežu pomoću koje se nose sa nesigurnim aspektima zaposlenja, nestandardnim radnim ugovorima i uvjetima rada. Migrantska mreža pruža informacije o posrednicima u zapošljavanju, o prijevozu i prijevoznicima, resursima za učenje jezika i različite druge informacije poput rada s „teškim“ kolegicama, a također je izvor emocionalne potpore, savjetovanja i dijeljenja znanja o samom poslu njege, načinima bijega u situaciji ozbiljnih sukoba na radnom mjestu ili zlostavljanja.

I onda već kad je gospođa bila pred kraj te svoje smrti, onda jedna me nazvala i rekla, kaže: „[ime sugovornice], bi li htjela uskočiti u jedan posao, treba jedna, jedan gospodin kod [grad u Njemačkoj] treba jednu ženu za zamjenu?“ On je plaćao nešto više, 1200 eura i put. I ja kažem, već je ova žena skoro umrla, ostala je ova kolegica

koja je mijenjala i ja kažem: „Hoću“. I tako sam ja sebi promijenila drugi posao, drugu kuću. E, tu mi je bilo lijepo. (S_2)

Kod njih je sve po špagi, nema se šta požalit. Ja idem kod njih već sad 11 godina. Nas 3, kuma moja, jedna kolegica i ja. Njih dvije su odustale, ja sam ostala. Ali sam povukla jedne godine drugu kolegicu, ona je išla tri godine sa mnom. Ali je onda njena mama nastradala pa je ona prestala ići. Prošle godine sam isto jednu drugu kolegicu povukla sa sobom. I ako ove godine budem mogla, opet ću ići. (S_10)

To da je migrantska mreža ženska, određeno je dvojakim razlozima: prvi pristup zaposlenju kroz kružnu migraciju odvija se uz pomoć žene koja već radi taj posao u mjestu prebivanja, a nadalje se mreža gradi upoznavanjem kolegica dok su na radnom mjestu, upoznavanjem tijekom zajedničkog prijevoza, bilo da se radi o javno ili privatno-tržišno organiziranom prijevozu kombijima, ili upoznavanjem u mjestu rada. Njihova poznanstva i migrantska mreža koja se razvija kružnom migracijom nije kasnije toliko etnički određena kao na početku radne migracije. No, može se reći da njihove migrantske mreže odražavaju orodnjenost zanimanja pošto je riječ o kolegicama radnicama, što je dodatno poduprto i segregacijom u smještaju u kontekstu poljoprivrednog rada.

Tamo su većinom sve išle žene. Znači, žene, rijetko koja žena da je imala školu, 4 ili 8 razreda. A odmah prvu sezonu kad sam došla, odmah su svi znali da sam završila srednju školu i da znam lijepo šit. I onda me šefica odmah unaprijedila. Jer sam jedina ja, onako, malo žena je bilo sa školom. Jer su te žene, eto, 4 i 8 razreda škole. Iz sela više nego iz grada. Samo žene iz sela, žene koje hoće radit. (S_21)

Drugi važan element koji kružnim migrantkinjama omogućava kontinuiranu dostupnost zaposlenja u inozemstvu je brojnost posrednika/ca u zapošljavanju. No, treba istaknuti da je manji broj njih zapravo zakonski regulirani posrednik u zapošljavanju. Agencije, i zakonite i one u sivoj ekonomiji, zapravo postaju migrantkinjama važne tek nakon određenog vremenskog

perioda, nakon što je nekoliko turnusa ili sezona već odrađeno. Drugim riječima, agencijama pristupaju kada su već upoznate s temeljnim zahtjevima posla, putovanja i jezika.

Kao posrednice u području njege, „agencije“ su zapravo žene iz Hrvatske koje su prije radile u inozemstvu kao njegovateljice te imaju ili ekstenzivnu mrežu obitelji, danas klijenata/ica, ili pak poznaju socijalne radnice i njegovateljice u domovima za starije preko kojih šire mrežu obitelji kojima je potrebna njega starijih u privatnom kućanstvu. One profitiraju takvim posredništvom pa nude opcije jednostrukog smještanja njegovateljica u obitelj koja potražuje usluge njege ili im se plaća određeni iznos novca kojim se osigurava pronalaženje posla u narednih godinu dana, bez obzira o koliko je različitih poslova riječ. Međutim, iskustva sugovornica s takvim agencijama bila su financijski neisplativa i katkad nesigurna:

Tražile su mi kolegice, ali nije bilo. I ja ništa, zovem [ime neslužbene agencije], isto 350 eura, al sam ja njoj poslala poštom novac. Tako je tražila i ona meni da adresu. Ijao... to preživiti! To je ta godina dana što sam radila preko nje, ja njoj dva paketa poslala, joj fine slanine slavonske, sve domaće sam joj... Ja kažem: „Molim Vas [ime agencije], tako dobro govorim jezik, nađite mi neku gospođu di sam družbenica, nije meni problem ni kuhat, al nemojte mi Alzheimer ni te šokove jer ću ja poluditi“. [...] Neće ti nitko, od agencija ti nitko ne kaže istinu. Tek kad ti dođeš, onda ti, srce, vidiš šta si ti lijepo dobio. [...] „Vi ste meni rekli da neću tu ostat, ja radim tu, godišnje mi trebate promijenit posao, a ne skoro za dvije godine“. Nikada ona mene, draga, nije više nazvala. (S_3)

I onda opet, znate, ona se malo proširi taj vidik, nekoga upoznate i tako. I onda, ta baka je umrla i onda sam otišla u drugu agenciju i tako. I onda upoznate dalje opet svoje te kolegice i tako sam ponekad, ponekad Vas zovu da odete na neku zamjenu, možda bez te agencije, tako da ne morate plaćat njima svake godine. (S_14)

U poljoprivrednom sektoru posrednice su žene koje upisuju podatke potencijalnih zaposlenica kod određenog poslodavca, a koje i same rade kod njega ili su prije radile. Međutim, za razliku od „agencija“ za rad u njezi, one ne uzimaju naknadu od samih

migrantkinja (dok ostaje pitanje dobivaju li naknadu od poslodavca). Posrednice su vezane uz jednog do nekoliko velikih poslodavaca u Njemačkoj, kojima prosljeđuju osobne podatke zainteresiranih radnika i radnica. Danas se preko posrednica migrantkinjama šalje i ugovor o radu koje one potpisuju, a prije ulaska Hrvatske u Europsku uniju, poslodavac je preko posrednica pomagao zaposlenicima/ama ishodovati prijave za radnu vizu.

Slučajno, jedna je žena, mogu precizirati ime i prezime, dobro, nije ni važno. Došli su onako kao kontakt tamo, ona je vodila grupu za špargle. (S_4)

Ja sam tamo stekla povjerenje, da je kod mene tu bio upis u tu šparglu. Iz sezone u sezonu mogu reć da sam jedan autobus ljudi poslala. Budu godinu dana, dvije i odustanu, jer teško je. (S_21)

Znakovito je da se i broj takvih posrednica za zaposlenje u poljoprivredi smanjio na jednu ili nijednu koju sugovornice poznaju, kao i broj muškaraca i žena koji iz Slavonije ili čak Hrvatske odlaze na sezonski poljoprivredni rad u Njemačku. S obzirom na takvo smanjenje nekada ekstenzivne slavonske migrantske mreže vezane za rad u poljoprivredi, može se zaključiti o promjenama i proširenju dostupnosti zaposlenja u drugim sektorima rada otkad je Hrvatska pristupila Europskoj uniji. Sugovornice opisuju smjenu generacija i nacionalnosti u poljoprivredi pa tako poznaju velik broj žena iz Bosne i Hercegovine, Srbije, Rumunjske i Poljske, ali ne i Hrvatske. Njihove mreže su se ugasile jer se žene prestale odlaziti na rad u poljoprivredu ili uopće na rad u inozemstvo, ili pak preseljenjem u inozemstvo skupa s obiteljima, dok su poneke prešle u zaposlenje u njezi ili ugostiteljstvo i hotelijerstvo.

U narativima sugovornica se potražnja za stranim radnicima očituje i u intenzitetu fluktuacije radnika/ca na njihovim radnim mjestima što pospješuje osjećaj dostupnosti zaposlenja.

I on je tamo išao stalno i onda je povukao sve nas. Kao sreli se na kavi i on to nešto spominje, reko: „Ajđ baš mi je drago zbog tebe“. Ja kažem: „Ajđ, slučajno ako čuješ da budu još tražili, aj javi mi“. I on mene zove istu tu večer. Kao, primljeni smo, ja i još

nas par. Međutim, to je sve bilo ovako na hu-bu, nismo znali ni di ćemo raditi ni šta i na kraju kao u hotel idemo raditi, bit ćemo na servisu. [...] Njima kad je tamo frka, pa isto ko i kod nas, i pogotovo u tim sezonskim poslovima, ljudi ti stalno dolaze i odlaze. Ja sam bila prve godine dva i pol mjeseca tamo, koliko se ljudi izmijenjalo u servisu, pa maltene, neću ti lagat, al na dnevnoj bazi. Znaš ono, dođu, odu. (S_22)

Nas par je ostalo, par žena koje se znamo i dolazile smo iz godine u godinu. A što da kažem: „Budala ostaje, pametan odlazi“. Kad vide da je teško, onda odu dalje. (S_21)

Pa, najgore mi je bilo možda sad zadnjih tipa mjesec dana, sad zadnje sezone. Jer sam ja rekla da ja neću više dolaziti. Oni, šefovi, ok prihvatili su oni i razume da sam ja mlada i da želim ja bit sa svojom obitelji i svojoj kući. I to oni, ok jasno im je, ali jednostavno nisu se mogli pomirit s tim da oni tamo moraju ponovno tražiti nekoga. Jer njima je u cilju da nađu nekog mladog ko će im stalno dolaziti. I da su oni mirni, nekoliko sezona mirni. Da se stalno vraća ista ekipa na posao i to je njima super. [...] Njima je jako teško naći radnike na sezonu. Zato što je ta plaća koju oni nude, za prosječnog Austrijanca smiješna, to njemu nije dovoljno. (S_5)

Ja sam sama preko svojih prijateljica doznala i onda sam poslije sama tražila, gdje god sam radila. Normalno, moraš raditi kako treba i da te ljudi te onda upoznaju. Naučiš koliko toliko jezik. I ja imam još i sada tih dobrih prijatelja iz Italije. Prijateljice gdje sam služila i to, tako da sam ostala dobra s njima i sve. [...] Sama sam i tražila posao, zvali su me i kolegice, a i oni sami. [...] Uvijek sam, kažem eto, radila s posla na posao i kad ono [...] ideš dalje i, mislim, dosta sam lako nalazila posao. (S_7)

Usprkos tomu što se radi o poslovima koji su nekvalificirani i u kojima postoji velika fluktuacija radnika/ca, u narativima sugovornica se pokazuje da ipak nisu jednostavno zamjenjive. U tom smislu treba u obzir uzeti vještine, marljivost i vrijednost vlastitog rada koje sugovornice ističu u svojim narativima kada govore o sebi, kao i opise sebe kao „radoholičarki“, što ukazuje na to da u posao koji odrađuju ulažu velik trud. Također, upitno je koliko

poslodavcu odgovara fluktuacija takve radne snage budući da je zaposlenje migranata/kinja donedavno uključivalo i uređivanje radnog statusa kroz osiguranje radnih dozvola, no bez obzira na to, u uslužnim djelatnostima fluktuacija radnika/ca poslodavcu predstavlja trošak (Smith, 2006).

No, upravo zbog visoke razine fluktuacije zaposlenika/ca, odnos koji se ostvaruje s poslodavcem važna je stavka u kontinuitetu zaposlenja. Ulaganjem takvog truda u odrađivanje posla i održavanje suradničkog odnosa s poslodavcem, bez obzira je li riječ o profesionalnom ili privatiziranom temelju tog odnosa, znači nastavak zaposlenja ili daljnju preporuku za posao. To se nužno ne odvija neposredno po gubitku posla nego i kod naknadnih ponuda za posao.

I tako je snaja iz te obitelji mene preporučila svojim nekim rođacima, isto iz [grad u Njemačkoj] tako da sam ja došla u tu obitelj. Oni su trebali, gospođa se ova razbolila, a to je njen ujak, a njegova gospođa se razbolila, dobila je Parkinson. Bila je u bolnici i oni su tražili jednu osobu za njegu, ali pouzdanu. (S_2)

Vidi, ja uvijek sad radim s prijateljicama više. Oni neće nikoga preko agencije, one hoće sve da se preko preporuke. (S_3)

I šefovi su bili jako dobri, volili su nas. To mi je isto bilo, onako... I jednostavno, taj hotel, cijeli je obiteljski i onda cijela jedna ta obitelj, to jest, tri generacije obitelji trenutno tamo svi zajedno žive u tom hotelu i zajedno ga vode i onako nekako obiteljska atmosfera je. (S_5)

Migrantkinje koje su prekidale kružnu radnu migraciju pa se ponovno zaposlile i nastavile raditi u inozemstvu potvrđuju takvu mogućnost relativno jednostavnog povratka u plaćeni rad. Također, sugovornice koje su prekinule svoju migraciju te nisu više namjeravale raditi u inozemstvu veoma su se jednostavno ponovno zaposlile upravo zbog dostupnosti zaposlenja putem svog odnosa s poslodavcem i postojeće migrantske mreže. Osjećaj dostupnosti zaposlenja sažeto ilustrira citat:

Ja se sutra mogu vratit, pitat, reć jel, da imam problem, da sin ide na fakultet, da nemam novaca, ovdje se ne mogu zaposlit. Šefica bi rekla: „Keine problem, komm komm, dođi!“ (S_21)

Dostupnost zaposlenja umanjuje doživljaj nesigurnosti u trenutcima prelaska s posla na posao te uvećava doživljaj kontrole koju sugovornice imaju nad vlastitom radnom biografijom. Ovakav učinak i osjećaj kontrole je moguć tek protokom određenog vremenskog perioda tijekom kojeg raste njihova migrantska mreža, upoznaju se s posrednicima u zaposlenju te prikupljaju radno iskustvo u inozemstvu. Provedena prethodna istraživanja migrantskog zaposlenja i migrantskih radnika/ca, čak i onih u prekarnim tipovima zaposlenja, pokazuju podudarne pronalaskе: migranti/kinje posjeduju moć mobilnosti (Smith, 2006) u radnom odnosu, koja predstavlja značajan pregovarački resurs u odnosu s poslodavcem. U kontekstu radnog odnosa, migranti/kinje koriste moć mobilnosti za promjenu posla ukoliko se radni uvjeti ili radna situacija razviju u radniku/ci nepoželjnim smjerovima, primjerice, ako dođe do ozbiljnijeg sukoba s poslodavcem ili kršenja radnih prava. Moć mobilnosti u tom smislu kružnim radnim migrantkinjama predstavlja resurs koji imaju upravo kroz svoj migrantski status jer se mogu isključiti iz zaposlenja kod određenog poslodavca i ubrzo pronaći drugo radno mjesto unatoč prekarnom tipu zaposlenja.

4.7.2. Osjećaj vrijednosti: „cijeni se radnik“

U oba sezonska zaposlenja se odnos radnica s poslodavcima opisuje u pozitivnom svjetlu; s poslodavcem se može pregovarati o trajanju radnog ciklusa, nudi se pomoć u rješavanju dokumentacije poput radnih dozvola i prijave boravišta, a radni uvjeti i uvjeti smještaja su uglavnom transparentno iskomunicirani prije zaposlenja.

Tako da smo mi na kraju dobili stvarno refundiran trošak prehrane, 7-8 eura na dan. To smo recimo dogovorili naknadno. A inače, dakle dogovore se ti uvjeti rada, plaća, kad ćete imat godišnji. Ponudi vam se da možete imat zdravstvenu preko firminog

osiguranja ili da si nađete osiguranje. Ja sam išla preko osiguranja od tvrtke. I tako. Kad dođete, namjeste Vam smjenu tako da se u roku od tjedan dana možete otić prijaviti na policiju ili na upravu, pomognu Vam. (S_20)

Kaže Vam se plaća, pregovara se, odnosno, dogovara se dužina ugovara. Eventualno Vam kažu da bi išla plaća gore, recimo u Austriji, po tarifi i to. Naravno, oni Vam objašnjavaju da su Vam blagdani i praznici plaćeni po zakonu, objasne Vam isto da će biti dana kad ćete raditi bez slobodnog dana po mjesec dana u komadu. Dogovarali smo smještaj, prehranu. (S_20)

Nije bilo većih problema, ako ima većih problema, onda se odmah gleda da se sve riješi. Recimo bile su problem čaše koje su morale ući iz restorana u taj bife, kako oni kažu. Šefica je odmah gledala da to riješi. I sve se brzo rješava, to mi se kod njih jako sviđa. [...] Jako su susretljivi. Jako im je stalo da sve bude dobro odrađeno. I kad god treba uskočiti, oni sami uskaču. Nema da ti kažu: „Ja sam šef pa ti sad to moraš“. Ili da: „Zašto si ovo, zašto nisi ovo, pa zašto nisi ono?“ Ne, ne, toga tamo nema. Zadovoljna sam, a i nitko se tamo ne buni, nema zime. Ako pokažeš volju za rad i interes, nema problema. (S_23)

Nisam ja najpametnija, a tako se moraš ponašati. Ako taj netko, netko, a taj netko je određen, znači iznad nas svijetu i da vodi tu skupinu, nebitno koliko ima godina, je li ima dvadeset, osamnaest, petnaest, nije bitno. Ta osoba je za to zadužena i kad kaže ona: „Mi sad krećemo svi na posao“, mi idemo. Kad kaže: „Stani“, ima da staješ, nema pogovora, gotovo je, amen je, gotovo. (S_4)

A dobro, plaća je koliko toliko, sad sam si povisila 5 eura na dan jer sam rekla da ne mogu i da mi da, jer prijevoz je jako skup, 200 eura tamo i nazad, to avion toliko ne košta. (S_3)

Usprkos koncentriranom radu i s time povezanim stresom, što se detaljnije razlaže u potpoglavlju „4.5. Koncentrirani rad“, ulaganje truda u obavljanje radnih zadataka i održavanje profesionalnog i suradničkog odnosa s poslodavcem, osim osiguranja dostupnosti zaposlenja, doprinosi i osjećaju sigurnosti i vrijednosti njihovog rada. Na sezonskom radu, pogotovo kod radnica u poljoprivredi gdje rade prema nadnici, ali i u ugostiteljstvu i hotelijerstvu gdje rade prema broju radnih sati, radnice su sigurne da će se njihov rad u potpunosti renumerirati, da će se nadoknaditi slobodni dani koji im pripadaju ugovorom, ali i da će se njihov uloženi trud dodatno nagraditi.

Jako sam zadovoljna time što se cijeni rad i cijeni se radnik. I što se dobije nagrada novčana. Ako radiš i ako se trudiš, nakon nekog vremena, oni ti povise plaću. A drugo nešto da sam nezadovoljna, ne mogu reć, ne. Stres, jedino stres. Ali toga ima u svakom poslu. (S_23)

Od 94. [godine] smo bili plaćeni po satu, 4 i pol do 5 [njemačkih maraka pa eura], tako kako sezona ide, znači 50 centi podigne, uvijek je podizao. (S_4)

Pa zadovoljna zato što koliko daš, toliko ćeš dobit. Što je korektno. Jednostavno nema muljanja. [...] Ako ti radiš, izvršavaš zadatke i ako si savjestan, vrlo brzo ti daju povjerenje i nagrade te. Znači dogodilo mi se da, nakon dva tjedna, bila sam nova u firmi, i bila sam zadužena da vodim taj jedan cijeli mali... To je kao mala butiga u kojoj su se izdavale salate. Oni su meni dali ključ jer su vidjeli da ja dolazim na vrijeme, odlazim na vrijeme, ne radim duže pauze, da sam dobra u komunikaciji s gostima, da sam dobra u komunikaciji s firmom, poštena. Ono, ja na poslu ne pušim, ne kradem, i ja sam dobila tada i ključ. I kad sam tražila ekstra sate da radim, prekovremene sam dobila, i ako sam smjenu trebala mijenjati, izlazili su mi u susret. Pozitivno je jako puno stvari bilo. Ako mi sate nisu dovoljno dobro obračunali, ja bi otišla, pokazala svoj ispis i oni su to uvažili. Nisu provjeravali nikakve kamere, moje potpise, pitali ne znam koga. To mi je bilo moje prvo iskustvo. I to mi je bila velika razlika da poslodavac i svi koji su bili nadređeni tebi, da su upućeni u tvoj rad i znaju te evaluirati i nagraditi. I ja sam tada imala ponudu da radim na kasi jer sam znala jezik, ali ja nisam htjela raditi sa

novcima. A sad bi odmah to uzela jer je to bolje plaćeno. Apsolutno mi se učinilo da možeš svoj potencijal tamo ostvariti, znači šta god. Dok god ti poštuješ minimum obaveza. Za razliku od Hrvatske. Velika je razlika. (S_20)

Kada je riječ, međutim, o njegovateljicama u privatnom kućanstvu, odnos poslodavca i radnice posredovan je osobom koja je primateljica njege. Radi se o specifičnoj dinamici koja posreduje njihovo iskustvo rada, a povezana je s pregovaranjima na radnom mjestu i uspostavljanju međusobnih granica. Kada jednom uđu na radno mjesto koje je privatno kućanstvo primatelja njege, ta radna situacija postaje složena jer se granica između privatnog i profesionalnog odnosa počinje miješati između tri stranke: radnice, poslodavca koji je obično član/ica obitelji primatelja/ice njege, te samog/u primatelja/icu njege. Iako se ponekad izražavaju da idu „čuvati starce“, primatelj/ice njege migrantkinja su uglavnom oboljele starije osobe, te je nerijetko riječ o psihičkim oboljenjima. Bez obzira na to, u svakodnevnim interakcijama su oni i radni autoritet.

Raspon izraza koje sugovornice koriste pri opisivanju svojih radnih iskustava njege u privatnom kućanstvu značajno variraju, pa se za primatelja/icu njege koristi: baka/djed, gospođa/gospodin, štićenik/ica ili klijent, pacijent, družbenica ili osobno ime osobe; za osobu koja ih plaća koriste izraze: sin, kćer, nećaka; svoju ulogu opisuju kao: njegovateljica, *pflegerin*, *badante*, kućanica i služavka. Iako su ovo samo izrazi koji se koriste u narativima, oni nagovještavaju interakcije koje sadržavaju različite odnose moći između uključenih strana, pogotovo u usporedbi upotrebe izraza *družbenica* s jedne strane i *služavka* s druge strane. Tako i jedna od sugovornica ističe:

Talijani zovu njegovateljicu „badante“, a „badante“ nema ni u jednom rječniku. Govore i na televiziji tako. To je kao meni posramno, pogrdno, jer „badare“ znači služiti, a „assistente“ bi bilo neka, neka pripomoć, pomoć u kući. To je izraz koji je književni. Ja, ne, meni ne smije nitko reć „badante“, ja odma poludim. (S_3)

Još je važnije istaknuti, međutim, da su pregovaranja aktivan dio odnosa između njegovateljice i primatelja/ice njege, pogotovo u početku zaposlenja. Ta su pregovaranja

dodatno zakomplicirana interesima samih poslodavaca, koji su obično usmjereni na uštedu novca ili to da se njega odrađuje nekako drugačije:

...sestre su bile toliko bezobrazne da su me htjele tuć, moš mislit. Ja moram ovo, ja moram ono... E onda je baka počela plakat, zašto ja idem, da sam joj ja najbolja da ovo, da ono. Ja kažem to su vaše sestre krive. Kaže ona pusti ti sestre, da ovo, da ono, ja kažem ne, one meni određuju šta ću ja kuvat, šta ću ja, sve mi određuju, pa nek izvole onda one raditi, one su u penziji, nek izvole, ne znam. I ja idem, već me isplatila ova, ja se digla rano, sve sam, još donela povrće, ja sve pometala po frižideru, ona [baka] sjedi. I ide za mnom, poljubi me i laje mi., ti si nikakva žena, sram te bilo, kakva si ti to žena, svašta ona meni... [...] Ali je to gorak kruh, srce moje. To je užas kad ti još posebno ako familija, pa to ima dvoje, troje djece, pa oni podupiru roditelje. Ako osoba ta ima dovoljno penzije i to, onda nije problem ni kuhanje ni troškovi. Ako ne, onda se djeca svađaju, onda se preko nas, znaš, prebacivaju sve na nas, mi ovo trošimo, mi previše ono. (S_3)

Pa onda u [grad u Italiji], jao što mi je bilo teško, baka je bila teška. A nije mogla ništa. Nije ni pričat znala. Imala je moždani, nije mogla govorit. Tu mi je bilo dosta teško, ali znaš šta, kad je obitelj dobra, onda ti to nije toliko teško. (S_18)

S babom sam morala ić na misu u crkvu. Ljeto je bilo, obukla kratke rukave, ona me poslala po vestu da idem obuć jer se u crkvu ne ide u kratkim rukavima. [...] bilo me strah bit s njom tako udaljena, nigdje žive duše. I onda ni televizor, ništa nisam imala u toj sobi. I onda sam došla i napatila sam se sa tom bašćom i sa tom babom [...] I oni meni kažu da će mi 35 eura platit dan zato što sam prvi put kod njih. Onda sam ja rekla da [agencija] je rekla 40, ta naša koja mi je našla posao. I on je rekao ne, ne, ne, 35 eura dan prije nego što ću ići kući. A ja sam onako se osjećala toliko jadno onako iz te bašće i oni tako stoje, taj sin i još netko s njom i baba s tim sunčanim naočalama. I ja, onako, ne možeš ništa, šta možeš? Uzet 35 eura ili reći ništa. Onda sam otišla gore i bila sam i ljuta i jadna i sve i samo me jednom prosviralo - pa imaš ti kuću svoju. Pa ko njih ferma, ti možeš otić. [...] Ja sam htjela nazvat telefonom tu [agenciju], da joj javim

da ja odlazim i zašto odlazim, ona mi nije dala telefon fiksni. I ja sam otišla, ona je nazvala onda sina, to je panika onda nastala, šta mi se može desiti, di sam nestala, kak sam nestala. Tu [agenciju], uglavnom su naše žene sve alarmirane da sam napustila radno mjesto i otišla. (S_1)

Same granice njihovih odnosa su nejasne i migrantkinjama problematične jer je radno mjesto privatno kućanstvo primatelja/ice njege, u kojem se odvija plaćeni rad njege kao uslužnog posla s iznimno izraženim komponentama emocionalnog rada i intimnog tjelesnog rada, kao i drugim komponentama obično neplaćenog kućanskog rada, dok taj rad plaća osoba koja (najčešće) živi izvan tog kućanstva.

Značajan aspekt rada koji je predmet pregovora su konkretni radni zadatci koji radna pozicija uključuje, kao i organizacija radnih zadataka. S jedne strane, kućanski rad implicitno se podrazumijeva u opisu posla njegovateljice, ali često obuhvaća organizaciju budžeta za kupovinu namirnica, odlazak kod frizera i u brijačnicu, održavanje okućnice uključujući brigu o kućnim ljubimcima, ali i poznavanje medicinskih stanja. Predmet pregovaranja nije samo opseg radnih zadataka nego se pregovara i dodatna naknada ako se rad proširuje na navedene neuobičajene zadatke.

Kad jedeš za njihovim stolom i spavaš na njihovom krevetu, oni misle da si ti njima za sve. Mi smo bile i medicinske sestre i kuharice i sobarice i ekonomi i, mislim, sve smo bile 24, i frizeraji i sve, 24 sata na raspolaganju. I onda su oni rekli, mi ne radimo 24 sata, nitko ne radi 24 sata. Ali ti si tamo 24 sata. Ne možeš zatvorit vrata i izać van. Znači možeš samo u svoju sobu otići ako ti toliko dozvoli. Tako da ti je to posao koji su radile očajnice. (S_1)

Da, ja sam prošli puta, klala sam deset pilića i ja sam rekla: „Nisam ja tu da koljem tebi piliće“, i on mi je dao 50 eura. Za mene je to dosta. Barem to nešto. Za nas opet to nešto znači. Nisam neka prokleta, ali neću ni da me pravi budalom. I onako i ovako radim više nego što trebam. Ni ne možete Vi stalno unutra ni raditi. Ima veliki staklenik, onda dođem unutra pa malo im te trave, pa sad kad sam bila, ostalo je dosta stabljika

od paradajza, paprike, patlidžana, tako da sam to pobrala. Malo si tako pronađete neki izdušak. Ne možete samo ić prašinu brisati i bit u kući. Nekako si morate pomoć da bi to izašlo iz Vas, da radite nešto drugo. A ja jesam, što kažu, sa sela, tako da ja sve radim, ono. Ali znam šta je prioritet. Da. (S_14)

Jako su puno novaca imali. To je stvarno jako velika kuća. Kao samo oko bake. Kako samo oko bake kad dida ništa... šest ili sedam puta na dan ja sam morala njega presvući i donje gaće i hlače. A on je stalno oko te bake. A i baka je negdje, dobro, kažem baka, ali dobro se onako drži gospođa, fino sređena, uređena. Ali ona nije volila da priča s njime, kao ljuti se na njega, ali to je njihova stvar. [...] Nije meni bilo ništa teško raditi. I ništa, ovaj, a sin je... znate kako je sin bacao iz svoje sobe robu. Baci na stepenice. A dobro, nema veze, ajde. I sin je, hoću Vam reći, ja sam to tako skontala ko kad gledate na televiziji kako rade te ostale kućne pomoćnice, tako da i ja, tako da sam ja tamo manja od makovog zrna što kažu. Ništa da sad ja sama sebi. Znači, znam da sam došla raditi i ja ću zaraditi. Dobro, ništa, sve sam ja to, čak sam uspjela i... Ni on nikako da pelene da stavi. A ne mogu svaki dan 5-6 gaća i hlača promijeniti. Ma više od mjesec dana sam ja radila i ja sam nekako uspjela poslije 15 dana. Iako mi je lajao i svašta on meni kaže. Znate kako nekad budu i vulgarni. Ja isto njemu odgovorim i tako to. Ja sam rekla njegovom sinu da se neću vraćat bez 60 eura, neću se vraćat. Dvoje ih je i čak su imali mačku i malo dvorište i još kokoši, pa je i to bilo. Puno veša svaki dan. „Nema problema“, rekao mi je, samo da se vratim. (S_8)

I onda sam otišla kod jednog dide, tamo sam došla, baka je imala trombozu, nju nisam imala kao klijenta, ali moraš joj, donijeti, primiti, pomoći. A deda je bio u krevetu, znači totalno oduzet. I onda je ta kolegica otišla, ja njega pregledam jer uvijek pregledam pacijenta gdje god dođem. Ja njega pregledam, a on ima dekubitus i to kakav dekubitus. Taman je petak, u utorak taman doktor dolazi, ja kažem: „Oprostite, reko, ima dekubitus“. „Ne, to nije moguće, kako pflegerica prije Vas nije to rekla?“ Rekoh: „e znam, ja sam danas prvi dan ovdje“, i sve sam ja to navela. Pa pričam malo, malo na mobitel [prevodim], ali sam ga pregledala od glave do pete. Ja da sve imam i da sam osigurana u slučaju da se nešto desi. (S_6)

Migrantkinje koje rade posao njege nisu za to ostvarile formalne kvalifikacije ili osposobljavanje, a kada jesu, onda je takvo osposobljavanje obuhvatilo fizičke i materijalne aspekte njege starije osobe, međutim ne i složenu emocionalnu dimenziju rada njege. Iz narativa njegovateljica je također jasno da njihov emocionalni rad nije jednostran u smislu kontrole i prikazivanja određenih emocija nego uključuje i nošenje s emocijama primatelja/ica njege. Također, zbog toga što rade s bolesnim osobama, a potrebe primatelja/ica njege ovise o njihovim fizičkim ili psihičkim bolestima, njegovateljice se specijaliziraju za rad s određenim pacijentima, pa se, primjerice, neke specijaliziraju za osobe s demencijom, dok druge traže radna mjesta s osobama koje trebaju fizičku njegu. Međutim, ono što narativi tih migrantkinja pokazuju jest važnost učenja, poznavanja i praćenja medicinskih stanja starijih osoba, kao i postupaka hitne medicinske pomoći.

Stav migrantkinja prema poslu njege i načinu na koji ga obavljaju nalazi se na kontinuumu između profesionalizacije rada i odnosa prema primateljima/cama njege do rada ukorijenjenom u privatiziranom ili kućanskom odnosu. Dok se prvi ekstrem kontinuumu očituje u strogom pridržavanju opisa posla, to jest obavljanju fizičkih aspekata njege i kućanskih poslova, drugi je utemeljen na „preslikavanju“ aspekata prethodnog iskustva njege starijih članova vlastite obitelji, rodbine pa i brige za djecu (za orodnjene aspekte zaposlenja vidi potpoglavlje „4.4.3. (De)kvalifikacija, učenje posla i jezika“).

Ja, na primjer, ima gdje žene ne mogu, gdje ne znaju jezik i one moraju spavat. To znam, to ću ti reći iz Bosne i ove jadne. Moraju spavat sa, sa bolesnom osobom, s pacijentom, moraju spavat. Ja to nisam htjela nikad. Ja sam tu, ima onaj bebifon, imali su zvono, imali su već šta ja znam i tako da... (S_3)

Osjećaj vrijednosti svoga rada kod njegovateljica posredovan je ovim odnosima, koji su iz obitelji u obitelj varijabilni i zahtijevaju nove prilagodbe. Stoga ne iznenađuje da mnoge od njih upravo prilagođavanje i postavljanje prema radu i odnosima na radnom mjestu vide kao jednu od važnijih vještina potrebnih za rad u njezi.

I nisam bila cijenjena. Ja kažem, ne treba mi nitko dat ni novaca, ni poklon, ni ništa, ali ne može se prema meni ponašati kao prema nekoj šlapi, prema nekoj krpi za prašinu. Ja hoću respekt. Ja sam uvijek rekla, Vi mene trebate cijenit. [...] A sad, pa dobro, al ovisi puno i kako se osoba postavi. Ja da se nisam postavila, ja nisam... ispočetka sam se bojala da ću dobit otkaze, da ću dobit... nije bilo tako za birat. Sad ima, sad ima agencija pa možeš ić, ideš jednom pa kažeš neću pa idem na drugi, daj drugi dok ne nađem šta valja. Konačno! (S_3)

Onda je non-stop dolazila sa onom njenom kuhačom, pa ona proba, znaš, kao i svi stari, a meni je to bilo malo neugodno, al ne možeš ti nju, to je njena kuća. Moraš se prilagoditi i ja sam se prilagodila. [...] E onda to kad sam išla jedan mjesec tamo, jedan mjesec vamo. To je malo bilo... Ali sam ja ta koja se zna prilagodit, i ja se prilagodim i onda sam ovako razmišljala – ako ja nekog usrećim ja sam sretna. Ja ću se ponašati onako kako bi ja željela, da se meni netko tako postavi i ponaša. [...] Jer osnovna je stvar prilagođavanje na neku obitelj kada ti dođeš. (S_18)

Jer jako je znate teško pronać određenu ženu da se prilagoditi na poslu. Jer jednostavno moramo se prilagodit. Njima kažemo ako ti nije dobro, onda šta nisi ostala u Hrvatskoj. Nije da ja sad branim njih, ali tako je kako je, ne možemo, jer ja sam jako puno u kuću uložila, puno tih novaca, znači, nešto moraš i progutat. Ne možeš, i ovdje je bilo isto tako. I ja sam radila, bilo je svega. Ovdje barem te nitko ne dira, radiš, odradiš, dobiješ dobru plaću. Ako nisi zadovoljan, idi dalje. (S_14)

Sve moraš prilagoditi i slobodno vrijeme i samog sebe moraš prilagoditi toj osobi. [...] Kažem, ima kažem svašta, ali sve ovisi, puno ovisi kako se Vi postavite kad dođete u nečiju kuću. (S_2)

Uloženi trud u obavljanje radnih zadataka kao i ulaganje truda u održavanje profesionalnog i suradničkog odnosa s poslodavcem imaju važnu ulogu u zadržavanju

zaposlenja i ponavljanju kružne radne migracije bez promjene radnog mjesta. U narativima sugovornica je jasno da to uvijek i jest tendencija ovih radnica, da se stabiliziraju i zadrže na radnom mjestu u inozemstvu, kod jednog poslodavca.

4.7.3. Putovanje u inozemstvo

Rad u inozemstvu, usprkos tomu što iskazuje elemente prekarnog rada, migrantkinjama omogućava financijsku stabilnost i sigurnost. U sva tri zanimanja, u prekarni položaj ih manje dovode ugovori koji su u obliku nestandardnog zaposlenja nego nepoštivanje tog ugovora od strane poslodavca, kao i priroda i intenzitet posla. Također, sam čin putovanja stavlja ih u situacije koje su nesigurne.

Bilo je da su ženi ukrali novčanik sa papirima i, ono, osobni dokumenti, to je prestrašno. Znači, putovanja su bila, ovaj, bila su opasna, dok dođeš kući... Ja sam svoju lovu u gaćama nosila. Znači, moja plaća je išla do kraja sa mnom u gaćama. Ono što si ostavio za 20 eura ili koliko u novčaniku, to je bilo uz tebe, a ovako si oblačio dvoje gaće, znači obučeš jedne pa stavim u salvetu pa stavim, onako, da ne šuška, pa obučeš druge da drži i rifle. Moja lova je tu bila stalno uz mene, nisi znao gdje je lošije po noći, Rijeka ili Trst kad ideš, ako dolaziš u Zagreb ujutro, poslije kad su uveli da ja idem ono u 10 pa sam u 2 u Zagreb dolazila, Autotrans ima oko 5, isto si sjedio tamo sa klošarima na autobusnom kolodvoru ili negdje tamo u kafić. Policija bude kao... Mislim koliko puta sam srela i pijane i munjene i narkomane. Mislim, to su mjesta gdje se sreću takvi likovi. Jednom su me opljačkali, samo jednom za sve ovo vrijeme. (S_1)

Kao što je ranije navedeno, kruženje postaje istaknuta značajka suvremenih migracija, a istraživanja transnacionalnih veza i aktivnosti migranata/kinja pokazuju načine na koji se te veze ostvaruju. Kružne migracije su specifične po tome što ne dolazi do slanja novčanih doznaka koje, prema tome, nisu zahvaćene u službenim tokovima novca. Kod ovog oblika

migracije radi se o novčanim iznosima koji se fizički prenose preko granice što kod nekih sugovornica doprinosi osjećaju nesigurnosti, pogotovo kada putuju javnim prijevozom.

Htjela sam reći, da, dok je bio vlak, to sam htjela reći, kolegica je spavala, šta ja znam šta je ona radila pa su joj ukrali novac, nije mogla preći preko granice. Čak nije mogla ni s osobnom. Jedna je čak u ono doba, ne znam šta su oni njoj davali, kavu, nemam pojma, tako da su joj ukrali novac i dokumente. Onda imate puno toga tako što se ukrade kofer, ne znam. U Trstu na stanici, na autobusnom kolodvoru, stajala sam i pušila. Malo dalje dva čovjeka: „Jao vidi, kaže lančić“, to sam ja doživjela. „Hoćete li“, viče on, nas dvoje ćemo kao podijelit po 50 eura. Ja uopće neću da razgovaram, samo se okrenem i odem. On opet: „Pa ako nemate, tu ima bankomat“. Ma uopće ne želim da se uplićem u razgovor. Kad sam radila u Veroni, normalno, morate presjedat, kasnije tko ide tamo za Milano, ovaj, isto tako možda stojim i sendvič jedem ili pušim pa netko naiđe pa: „Hoćete kavu?“ Ma ne, apsolutno ne razgovaram. Ja se samo okrenem i on vidi da jednostavno, da me ne interesira, tako da... Ne mogu reć da sam ja nešto loše prošla. Ja znam da ima i dosta mojih kolegica koje su loše prošle [...] Jedino je malo putovanje. Ne toliko zato što, znate da nema tih autobusa i vlakova nego imamo svoje vozače pa onda uvijek putujemo danju. (S_14)

Važan element koji u posljednjih nekoliko godina osigurava pristupačnost (ali je i važan sigurnosni aspekt) njihovog radnog mjesta je dostupnost različitih oblika prijevoza. Naime, intenziviranjem migracijskog vala iz Slavonije potaknut posljednjom ekonomskom krizom od 2008. godine, sugovornice navode pojavu i širenje privatno-tržišnih prijevoznika koji kombijima prevoze njegovateljice i poljoprivrednice od Slavonije do kućnih vrata ili u neposrednu blizinu mjesta rada. U tom se kontekstu u njihovim narativima odvija odmak od osjećaja nesigurnosti zbog putovanja javnim prijevozom ili tijekom presjedanja na kolodvorima do osjećaja sigurnosti i jednostavnosti samog čina putovanja.

Onda ovi vozači za Italiju, taj moj [ime vozača], kolega i još ima dvojica, trojica, ovisi koliko ide auta, onda stanemo svi zajedno... Prvi koji dođe čeka, pijemo kavu u Sloveniji, između Slovenije i Italije i onda ovaj zove ta 2-3 vozača ili jednog, ovisi koliko

ima, daje se adrese da metne u GPS, sve adrese da, di treba vozit, to su sve profesionalci. I ništa, mi se žene ispričamo, popijemo kavicu, sjednemo, još ako netko, ako na nekoj benzinskoj pumpi treba stat da napune i onda ako netko treba na toalet i onda šibamo.
(S_3)

4.8. Ispreplitanje osobne, obiteljske i regionalne razine u kontekstu nastavka zaposlenja u inozemstvu kroz kružne migracije

Osim fokusa na razloge i kontekst prvog pronalaska zaposlenja u inozemstvu, za razumijevanje ovog specifičnog oblika radne migracije važno je obuhvatiti razloge i kontekst održavanja zaposlenja u inozemstvu kojim se takva migracija stvara. Takav fokus implicira važnost ukupnog vremenskog razdoblja provedenog u kružnoj radnoj migraciji.

Kao što se opisuje u potpoglavlju „4.4. Početak rada u inozemstvu“, glavna okosnica početka i nastavka ciklusa kružne radne migracije je zarada. Međutim, oko potrebe i želje za zaradom, što je izričito ekonomski motiv, isprepletana je mreža razloga i uvjeta koji nisu izričito ekonomske prirode. Također, s vremenom se mijenja osobni, obiteljski pa i regionalni kontekst sugovornica stoga razlozi i uvjeti nastavka migracijskih ciklusa nisu istovjetni onima s početka. U vremenskoj perspektivi, u narativima sugovornica je jasno da migrantkinje prolaze kroz dvije faze kružne radne migracije, koje su obilježene specifičnom konstelacijom razloga odlaska i planova potrošnje financija u datom obiteljskom i regionalnom kontekstu.

Kao što se navodi ranije u tekstu, početak radne migracije obilježen je osiromašenjem i rastućom ovisnosti o osobama u svojoj okolini, kao i njihovoj podršci pri početku radne migracije. Nakon toga slijedi faza financijske stabilizacije obilježena vraćanjem dugova, unapređenjem životnog prostora i ispunjenja osnovnih obiteljskih potreba poput obrazovanja i vrtićkog odgoja djece. Radi se o fazi u kojoj se migrantkinje, samostalno ili obiteljski, okreću prema planiranju budućnosti i uštedi.⁸⁰ Većina sugovornica svoju kružnu radnu migraciju

⁸⁰ Iako istraživačka pitanja eksplicitno ne uključuju usporednu analizu narativa sugovornica kako bi se ustvrdile faze kroz koje kružne migrantkinje prolaze u vremenskom kontekstu dužine trajanja migracije, njihov nastavak zaposlenja u inozemstvu, pa tako i migracijskog kruženja, obuhvaćen je zbog karakteristike narativnog istraživanja da uključi narative dužih vremenskih razdoblja.

započinje prvom fazom, no dvije sugovornice ne započinju svoju migraciju „trbuhom za kruhom“, nego kako bi nadomjestile kućni budžet i uštedjele novac za buduće potrebe. Tim sugovornicama, sezonskoj radnici u poljoprivredi i sezonskoj radnici u ugostiteljstvu, zapošljavanje u inozemstvu nije od presudne (ekonomske) važnosti. Iako je u kontekstu početka migracije riječ o samo dvije sugovornice, postojanje ovih dvaju skupina razloga dobivaju na važnosti protekom vremena provedenog u migraciji.

Druga faza je povezana s drugom skupinom razloga nastavka zaposlenja u inozemstvu, *in vivo* je nazvana „stali smo na noge“ (S_2), a odnosi se na razdoblje stabilizacije priljeva financija od rada iz inozemstva. Treba ovdje navesti da usprkos nestandardnim radnim ugovorima i uvjetima rada, sugovornice su u mogućnosti računati na stalni prihod iz inozemstva (vidi potpoglavlje „4.7.1. Dostupnost zaposlenja“). U ovoj fazi dolazi do vraćanja dugova banci, roditeljima, poznanicama koje su im posudile novac kako bi otišle na rad u inozemstvo, plaćanja režija i drugih davanja, zamjene neispravnih kućanskih aparata i kritičnih popravaka u kućanstvu.

Počela sam obnavljati tu kuću, ta što je porušena i sve uništeno, kredite sam uredno otplatila moj u švicarcima. Znači, stali smo na noge. Život je bio, počeo biti normalan.
(S_2)

U mom životu financijska situacija se promijenila za 100 posto. Moj muž bio je jamac, bili smo dužni. Možemo kupiti unučadi, kažem ti, kupili smo auto. Ono, lakše dišeš. Platiš režije. Od svatova, ovoga, onoga. Imam socijalno, mirovinsko, sve si plaćam. Oni meni kažu: „Dokle ćeš raditi?“ Ja reko: „Ja idem dokle god budem mogla“. Jednostavno idem, dok ide, ide. Kad ne ide, ja više neću. (S_6)

Da bi došo taj rat. Kad smo se opet vratili ništa nismo imali. Samo su mi karnišne ostale. Čak su mi izvadili parkete iz spavaće sobe. Ali ja sam ponosna, jer imam sve opet. I centralno grijanje i još sam i auto sama sebi kupila, tako da se ne žalim. Promijenila sam stolariju, podove, vrijedilo mi je to što sam radila jer ne bih mogla ništa. (S_18)

Nije da smo mi gladni bili, ali vratili smo što smo posudili od [suprugovih] roditelja i to je bio velik pritisak, što duguješ nekome nešto. Svi smo mi obitelj, ali ovisiš o njima i loše se osjećaš. Želiš radit i to se vidi jer radim vani, ali tek vani sam nešto postigla. Usprkos svemu, korektni su tamo, zaradila sam i za sebe i za familiju i za djecu i osjećam se dobro. Znaš ono, kad nakon tako dugo vremena postaneš svoja osoba i imaš taj osjećaj da je tvoja obitelj sigurna, to se isplati. Nisu to ni novci, ali i jesu, ali zaspeš navečer jer ono, ne razmišljaš kako ćeš i šta ćeš. Imaš taj minimum minimuma da budeš miran po noći. (S_12)

Osim rješavanja neposrednih financijskih problema, ova je faza usmjerena na planiranje budućnosti i uštede novaca. Planiranje i ušteda, ali i struktura potrošnje zarađenih financija ovisi o obiteljskoj situaciji i životnom ciklusu sugovornice. Dok su početci radne migracije starijih žena odgovor na iskustva dugotrajne nezaposlenosti ili osiromašenja, pritisak nastavka rada u inozemstvu čak i kada se njihovo zaposlenje produžuje i u mirovini, motivirano je potrebom da se izbjegne ovisnost o resursima djece. Starije sugovornice, koje su u mirovini ili u razdoblju pred mirovinu, u svojim narativima iskazuju potrebu za neovisnosti u starosti, a ta starost u njihovim narativima označava zapravo razdoblje eventualne nemoći. Drugim riječima, (za)radom u inozemstvu, starije migrantkinje nastoje uštediti kako bi si priuštile financijsku sigurnost u slučaju razdoblja takve nemoći.

[Rad u Njemačkoj] Omogućio mi je da sam sigurnija. Sad sam si stvorila opet neku zalihu lijepo i ja se sad ne moram razmišljat: „Aha, sad je meni procurio bojler, hoću li ja moć kupit bojler?“ Ili sad bi ja morala okrećit sobu, kako ću ja to? Ipak je to neka sigurnost. Kad imate neku zalihu, imate neku sigurnost. Kažu: „Nije u novcima sve“. Nije, ali kad nemaš ono osnovno, ako si ne možeš priuštiti, onda je to teško. [...] Ja sad da se nešto dogodi da moram ići u dom, ja ne bi ni htjela otić kod tog svog sina koji ima svoju obitelj i djecu. Tko bi brinuo za mene, da li on, da li snaja? Dali otkaz i mene dvorili, makar šta. Prema tome, ja moram ić u dom. Ja sam njima to i rekla. Ako ja kažem da neću, onda znate da sa glavom nešto nije u redu. I znači, ja sad nemam dovoljnu mirovinu za plaćat dom. (S_17)

Ma reko više neću ići da se ne mrcvarim. Pa me je kćerka nagovarala da ne idem. Dovoljno mi je novaca, ovo malo što imam čuvam, ne daj bože bolesti. (S_18)

Struktura potrošnje novca zarađenog radom u inozemstvu ukazuje na potrošnju koja je usmjerena na vlastito kućanstvo i obitelj. Kao što citati ispod pokazuju, novac se troši na saniranje dotrajalog kućanstva i potrebe održavanje kućanstva.

Al naravno sve dotraje i sad sve treba popravljati. Sad je od svekra i svekrve sve dotrajalo, sad krpaš to njihovo i tako. Mora se nešto i ostaviti, ne možeš sve potrošiti. Mora se nešto ostaviti što kažu „za crne dane“. Ali većinom nešto krpaš krpaš i to je to. (S_16)

Vidim da sam trebala ići i ranije. Ovdje radiš za neku siću, dođeš doma, kupiš sitnice i nema više para. A ovako kad ideš, to se baš vidi. [...] Kupila sam kuhinju, uvela sam centralno grijanje, pa sam uvela telefon. Iza Uskrsa ću mijenjat prozore. Tako, sad nije bilo te zimske sezone, ali, ali vjerujem da kad se vratim iz ljetne, da ću početi raditi to. (S_23)

Pa korisno je jer imaš jednu svotu novaca, nakon jedne godine sam kupila prozore, vrata, pa onda kuhinju. Jedne godine sam dječju sobu. Jedne godine sam dnevnu. Pa sam jedne godine nama spavaću sobu mijenjala. Pa sam jedne godine kupila jutro zemlje, pa sam posadila šumu. To imam od toga. Pa uvijek sam u nešto ulagala. Recimo i za kupiti auto. To me vuklo, jer si znao da kad dođeš sa sezone, da možeš kupiti auto. Da možeš u nešto uložiti. (S_21)

Također, u ovoj fazi financijske stabilizacije migrantkinje, osim uređivanja stambenog prostora, financijska sigurnost sugovornica se također izrazito snažno prelijeva na druge članove obitelji kroz novčanu pomoć. To se odvija, primjerice, plaćanjem vrtića zbog nemogućnosti čuvanja unučadi, plaćanja visokog obrazovanja djeci, plaćanja svadbe sinu ili

kćeri, financijske pomoći starijim roditeljima ili kroz novčanu pomoć široj obitelji u drugim prilikama.

Ali otkad sam krenila, pomagala sam sestri, pomagala sam mojoj kćerki silno. (S_3)

Kupila svinje i hranu, i šta drugo, i školu i kupit im [djeci] nešto. Ne puno, nije puno, malo, tek toliko da ima se, da baš nisu zadnje. Evo, tako je bilo. Tako sam se ja borila i evo izborila sam se. I ovih 13 sezona isto ponovno. I sad njima pomognem koliko treba. [...] Ja ću lakše pregurat nego njih četvero. To je moje, onako, taman ja nejela, ja mogu nešto pojest, a dijete ne zna da nema. Dijete ne zna da nema, nek one imaju. Evo, ako, tako, mama sam ja, šta da ti kažem [smijeh]. (S_4)

Mlađe sugovornice orijentirane su na uštedu za vlastitu budućnost, budućnost svoje obitelji i nadomještanje roditeljskog budžeta.

Em radiš nešto, em zaradiš jer para nikad dosta. Na kraju krajeva, skupljaš i taj austrijski staž koji ti se isto broji. I jednog dana će i to trebat. Sviđa se to meni, nije mi loše. (S_22)

Pa znači da ću, da ću ja nekako pridonijeti, jel, kućanstvu. Da ću pomoć roditeljima, da nije sve na njima, jel. Da ću, da ću zaraditi pa nekako i njima olakšati, ne znam. Da se oni cijeli život su se, i poslije rata i mučili tu da nas odgoje i da školuju i to sve pa onda im nekako moram uzvratit, makar na taj financijski način, eto. (S_5)

Bez obzira na životni ciklus i dob sugovornica, obiteljsku i partnersku situaciju pa čak i strukturu potrošnje financija koja je većinom orijentirana prema obiteljskom kućanstvu ili štednji, sve migrantkinje u narativima kontinuirano iskazuju želju za plaćenim radom i zaradom vlastitih financija te opisuju osjećaje pritiska tijekom prethodnih razdoblja nezaposlenosti.

Pa čujte, čovjek se više cijeni. Više se cijenim. Ovako kad si kod kuće, nema, manje se cijenim. (S_11)

Htjela sam radit sto puta, ali on [suprug] nije nikad bio za to da idem radit. Pitanje je plaće, znaš, za koju bi ja išla radit. Ako ja sad idem radit za 3000 kuna, vamo djecu ne bi smjela ostavit samu, morali bi platit tako da smo se tu nekako, ja sam ostala kod kuće, a on je radio i dan danas radi. Ne voli on to, al reko novaca nikad dosta. Mi sa našim plaćama ovdje ne možemo, možemo samo preživiti i to je to. Znači, ne možemo ništa gradit, ne možemo ništa, ne možemo si stvorit neki bolji život i tako. (S_16)

Volim raditi, ne znam kako to netko ne voli. I puno radim. Znam da ne radim Bog zna kakav posao, ali svejedno ga želim odraditi onako kako spada. I plaćena sam za to. Teško mi je bilo kad nisam imala posao i još gore kada tako se trudiš i hoćeš, ali se ne možeš, ono, zaposlit. (S_12)

Razlozi migrantkinja za zadržavanje inozemnog zaposlenja su, prema tome, osobni ili obiteljski ekonomski razlozi, a svojim praksama organizacije plaćenog i neplaćenog rada u svojim životima, sugovornice daju oblik kružnom tipu radnih migracija. Međutim, kružne radne migracije ne mogu razumjeti bez proučavanja širih društvenih uvjeta u kojima se odvijaju. S obzirom da njihovi narativi započinju i završavaju u Slavoniji, regionalna razina posebno je važna za razumijevanje kontinuiranog odlaska sugovornica na rad u inozemstvo i vraćanja doma u Slavoniju.

Međunarodne kružne radne migracije karakterizira privrženost jednom mjestu orijentacije (Hugo, 2013; 2015) što se pokazalo i u narativima ovih sugovornica. Na temelju toga što je prikazano u prethodnim poglavljima, može se reći da ove sugovornice žive dva života, radni i domicilni, ali imaju jedan dom.⁸¹ U inozemstvu se živi, čak i na duža razdoblja, no to nije dom, nego mjesto rada. Dom je u Slavoniji. To je jasno čak i kod jedine sugovornice

⁸¹ Zanimljivo je da u istraživanju hrvatskih radnih migranata u Njemačkoj, od *gastarbajtera* naovamo, Čapo (2019) znakovito naziva svoju publikaciju *Dva doma: Hrvatska radna migracija u Njemačku kao transnacionalni fenomen*. Narativi kružnih radnih migrantkinja u ovom istraživanju pokazuju ukorijenjenost u život u Slavoniji, međutim, u usporedbi s Čapo, ipak se radi o dva različita konteksta radnih migracija.

koja izražava želju za preseljenjem, ali ističe da to ne može ostvariti jer je u Slavoniji njezina obitelj, odnosno njezino socijalno korijenje.

Joj, to sam uvijek željela, to uvijek kažem, kad sam živjela u Njemačkoj, teško mi je bilo. Uvijek mi je bilo teško radit tamo, ali sam uvijek željela živjeti u Njemačkoj. Samo, uvijek sam se morala zbog obitelji vratit ovdje. Kad dođem u taj [grad u Slavoniji], onda nekako i idem srcem i ne idem srcem. Idem srcem jer nam da idem svojoj djeci i svojoj obitelji, ali ne idem srcem zato što znam da idemo, kao što kažu: „Pao s konja na magarca“. Eto tako mi je to bilo, ta tri mjeseca mi je tamo bilo kao godina. A ovdje godina kod kuće mi je bila proletila i moram već ić tamo. Voljela sam otić tamo, ali bi voljela da imam tamo i obitelj. Al sad je kasno, mi smo sad ostarili. [...] Meni dođe da ja plačem, plačem od sreće što sam sretna jer idem svojoj obitelji, a vamo plačem jer znam na što ja dolazim. (S_21)

Također se pokazuje da je vrijeme provedeno u migraciji, odnosno ekonomska stabilizacija, važna dimenzija koja se mora uzeti u obzir ako se želi doći do spoznaje o strukturi potrošnje financija u njihovih mogućnoj poveznici s potencijalnim razvojnim ulaganjima. Međutim, istovremeno se pokazuje da sugovornice Slavoniju percipiraju kao rodni kraj, regiju kojoj su privrženi kulturno i društveno. Za razliku od privrženosti načinu života u Slavoniji, kao i osobama koje u domicilnoj regiji čine njihovo društveno okruženje i uporište njihove svakodnevice, Slavoniju smatraju neispunjenim potencijalom.

A joj. Pa tu su mi svi, tu sam, tu sam ja ja. Tu sam odrasla, tu mi je... Ne mogu se vidit u Austriji, to mi je tuđina. (S_5)

Jesam kad sam bila mlađa, ali sad ne više. Ono kad sam bila mlađa, jesam. Ali ne iz financijskih razloga, nego ja volim putovat pa me to privlačilo. Međutim, to se nekako nije desilo stjecajem okolnosti. A sad ne. Iako, nikad ne reci nikad.

M: Kako to?

Zato što sam zadovoljna zapravo životom koji tu imam. Sad kad se zaljubiš ili nešto tako onda da, ali ići ovako, kak bi rekla, na silu, samo da si vani, onda ne. (S_22)

Razvoj regije, odnosno stagnacija se prepoznaje u „zapuštenosti“ i stavlja u suodnos s „uređenim“ državama u kojima su zaposlene. Na temelju vlastitog iskustva dugotrajne nemogućnosti zaposlenja, percepcije korupcije i neuspjeha vlastitih poslovnih projekata ili onih članova/ica obitelji, te šire ekonomske stagnacije koju vide u svojoj neposrednoj životnoj okolini, sugovornice ulaganje u regiju ne percipiraju kao relevantnu opciju potrošnje njihove uštede.

Mogao si sve prodati, jaja, kokoš, pile, pura, patka. Moja majka je prodavala svašta, imala i svašta je mogla prodati. A sad jednostavno ništa, nemaš ni kom prodat. [...] Jako smo zapušteni. Zato što se ne odvija u Slavoniji posao kao prije. I da se to koristi, to se zapušta. Mislím da je loše. Jer treba da se zemlja obrađuje, ne samo da se zemlja obrađuje, nego ako si stvorio hranu da ju imaš kom i dat. Ta proizvodnja, to je vezano. Ta poljoprivreda je više kao bure bez dna. Nema da se više može kultura ta radit ova ili ona ili repa ili kukuruz ili da se to proda. Nemamo taj lanac, kao lanac, kad je karika i karika spojeno. Sve je nepovezano. To je moje mišljenje, nažalost. I mi se tu borimo da nešto zaradimo dok mi teško zarađujemo, sa znojem zarađujemo, sa znojem radimo. I mi isto tako cijeli dan radimo. Mi sebi možemo napraviti pauzu pa radit, to jest sloboda. Ali dok mi nešto zaradimo, onaj tamo u Zagrebu ili u firmi, on je već daleko otišao. A ti to ne možeš, ne možeš. Poslije rata, muž je hranio svinje, 100 komada svinja i još je jedna žena u selu radila, kupila auto, od 100 komada, od jedne ture svinja. Al ne možeš više. Loše je. Mislím da je loše. (S_21)

Ali da tu ostanem cijelu godinu radit, ne znam baš da bi mi se isplatilo. Nije to dovoljno za kuću, za budućnost. Ne znam kako bi to uspjela ovdje. Ne bi se mogla zaposliti, barem ono što bi ja htjela i kako bi ja htjela. (S_23)

Taj njihov sistem mi se sviđa, što svi rade, mladi. Tamo ima hotel, pored hotela je štala sa kravama. To me fasciniralo. Vidim ljude voze sijeno i slamu. Sjetila sam se naše Slavonije [...] U mom selu nema više ljudi koji se bave stočarstvom, ne isplati se. Ti ovdje više ni jednu kravu ne možeš vidjet. Prevelik je rizik. Imamo i vinograde, a sve je zapušteno. I mi imamo u vinogradu vikendicu, pa ne radimo to. (S_23)

Oni naprave od svega biznis i super mogu zaradit, stvarno sve. A ovdje kod nas, evo stvarno imamo i mi toliko toga za ponudit, a ništa, ni promidžbe nit... prije [folklorna smotra] nisu toliko uopće reklamirale. A kad vidiš koliko je to velika smotra, koliko ljudi dođe, to je žalosno. I onda kad dođu da nemaju hotel da prespavaju i tako neke stvari. (S_5)

Zato što sam, ja sam toliko propatila sa svojom trgovinom i s tim dugovima tako da ne želim nikada da se vratim na te grane. Jer sam toliko, kako se to kaže, ogrebe te, radite, da se nikad ne vratite na grane što sam ja proživila joj kad mi donese poštar onu, ne opomenu nego kako se kaže, ovrhu. Htjela bi poštaru istući, samo nije poštar kriv. Tako da... ma joj, telefon kad zazvoni, mene je bilo strah dignit slušalicu samo da kaže da sam mu dužan. Jer sam poštena, ali ja nisam imala odakle vratit. (S_14)

Kada se uz ovako negativnu percepciju ekonomskog stanja regije te vlastitog radnog i životnog iskustva u Slavoniji u obzir uzme struktura potrošnje financija, primjetno je da su sugovornice orijentirane na vlastiti ili obiteljski boljitak i uštedu za budućnost zbog regionalnog konteksta koji je radno neizvjestan, a ekonomski nesiguran.

M: Bi li se ikad zaposlili u Slavoniji?

Kako ne, radila sam u trgovini. Radila sam 24 godine. Pa cijeli rat sam radila, muž je bio na ratištu, a ja radila. Najviše vremena smo išli pješke radit, eto 35 kilometara. Odeš ujutro, dođeš navečer. A poslije svega toga propali, i da ne pričam. Sve mi se ovdje gadi. [...] Mi svi koji smo radili, koji su išli na ratište, ja to nisam očekivala da

će poslije toga to sve bit ovako. Nadali smo se boljemu, nado si se nečem normalnijem, a ja vidim da to nit je normalno, nit je bolje, još mi je gore. (S_7)

I što god sam pokušavala, na koji god natječaj se javim, u [gradu] možeš samo da se javiš da budeš spremačica u mojim godinama. Spremačica u vrtiću, da, u vrtiću, u školi, u nekim ustanovama, u sudu. Pa čak i moj muž pokušavao preko nekih veza i vezica i, ovoga, da me kao spremačicu ubaci i nije uspio, šta da Vam kažem? (S_19)

M: Recite mi, bi li se zaposlili u Slavoniji?

Nitko mi neće dat ovaj novac. Nitko mi neće dat ovaj novac. Ja ću sad vama reć otvoreno, ja imam 55 eura na dan. Meni to nitko neće dat. Zato što ja hoću da radim. (S_14)

Kontinuitet takvih uvjeta u Slavoniji ilustrativno opisuje S_21, koja u svom uvodnom narativu sažima svoj radno-migracijski put koji se isprepliće s pokušajima pronalaska zaposlenja u Slavoniji i ostanka u migrantskom životu:

Znači, kad dođem kući više nemam i da bi se htjela zaposlit, i tražila sam i probala sam i prekidala sam. Pa sam se pokušavala zapošljivati negdje, nešto bilo šta da radim, da više ne idem tamo, jer to mi je bilo teško. A ovdje odradim malo opet, moram se vratit tamo, jer nisam imala gdje se zaposlit. I tako mi je život prošao u toj špargli, teško. Jako teško. [...] Vuklo me to što dobro zarađujem, što sam imala dovoljno novaca. Ovdje posao ne mogu dobit, mogla bi da plačem. Ovdje sam htjela radit da služim, ja sam sad bolesna, starija, htjela sam ovdje da idem služiti godinu dana starije osobe od sebe, pa da namaknem staža, jer imam 12 i pol, da mogu imat barem 15, jer sam vrijeme izgubila u toj špargli. Međutim, ovdje ne mogu dobit posao jer nemam vezu. (S_21)

Što se tiče nastavka kružnih radnih migracija sugovornica, neke od njih su već bile prestale, a zatim se ponovno zaposlile u inozemstvu, neke planiraju prekinuti kružnu migraciju

kada uštede određenu svotu novca s kojom mogu proživjeti svoju mirovinu, školovati djecu ili urediti svoje kućanstvo, neke od njih već neko vrijeme planiraju prekinuti zaposlenje, ali to ne čine. Zbog toga, kao i zbog dostupnosti zaposlenja, može se reći da narativi o njihovim kružnim radnim migracijama imaju fiksni početak, ali otvoreni kraj.

4.9. Zaključak

Prikaz rezultata istraživanja započeo je predstavljanjem vinjeta kroz koje su prikazani radno-migracijski putevi triju sugovornica. Narativi sugovornica su za prikaz u vinjetama odabrani po tipu zaposlenja s obzirom na razlike u organizaciji rada i trajanje ciklusa odlaska u inozemstvo i boravka u Slavoniji, zatim po postojanju situacije neuobičajenog vremenskog prekida migracijskih ciklusa koji su se nakon te pauze nastavili te, konačno, po ukupnom trajanju radne migracije. U vinjetama se oživljava složenost predmetnog fenomena međunarodne kružne radne migracije, dok je primarna svrha vinjete analiza situacije neuobičajenog prekida i nastavka migracije kako bi se stvorio uvid u razloge takvog prekida te razloge i načine nastavka kružne migracije. Promjene u svijetu rada koje se opisuju u vinjetama ne predstavljaju objektivne promjene u značajkama rada i radnim odnosima u sektorima ili u migrantskih tokovima i mrežama, nego načine na koje ih sugovornice doživljavaju.⁸²

Vinjete sugovornica pokazuju da su se njihovi prekidi kružne radne migracije dogodili neplanirano i zbog zdravstvenih potreba članova/ica obitelji. Pri tome treba istaknuti da su, bez obzira na zaposlenje u kojem rade u inozemstvu, one bile te koje su preuzimale njegu tih članova/ica obitelji, pri čemu se kod dvije sugovornice radilo se o suprugu, a kod treće sugovornice o majci supruga. Prekidom u zaposlenju, sugovornice su pauzirale nekoliko svojih uobičajenih ciklusa rada što je sugovornicu i njezinu obitelj dovelo do novih financijskih problema i potreba. Pokazuje se, dakle, da u ovim slučajevima, podjela kućanskog rada i njega

⁸² Na sličan način Walby (2005) objašnjava prednosti upotrebe metode životne povijesti za istraživanje područja rada. Ona naglašava da to nije metoda koja može prikupiti podatke o „prirodi i izvorima strukturiranja tržišta rada“, nego je njezina prednost u istraživanju svijeta rada upravo mogućnost istraživanja iskustva pojedinca na tržištu rada, uključujući i implikacije koje strukturiranje tržišta rada ima za pojedinca ili društvene grupe (Walby, 2005: 119).

bolesnog člana/ice obitelji nije mogla biti raspodijeljena tako da sugovornice održi u plaćenom radu u inozemstvu, usprkos ekonomskoj potrebi kućanstva.

Nakon vinjeta, analiza kodiranjem ukazuje na raznolikost iskustava i migrantskih praksi koje su posredovane njihovim životnim ciklusom, partnerskom i obiteljskom situacijom te regionalnim kontekstom. Međutim, kružni oblik radne migracije ipak stvara zajedničke obrasce i specifičnu organizaciju plaćenog i neplaćenog rada.

Početak rada u inozemstvu ekonomski je motiviran uslijed osiromašenja sugovornica i njihovih obitelji ili financijske ovisnosti o drugim osobama. Da se takva ekonomska motivacija za odlaskom i ostvari, potrebna su poznanstva i pristupačnost postojeće migrantske mreže koja cjelokupnim tijekom migracije umanjuje rizike povezane s odlaskom, omogućava pristup zaposlenju, ali i pruža socijalnu podršku. Tijekom boravka u inozemstvu, sugovornice se nalaze u razdoblju koncentriranog rada koji se odražava kroz neprekidnu prožetost života različitim aspektima rada: radno mjesto i smještaj su na istoj, često prostorno izoliranoj lokaciji, rad je intenzivan, a radni sati produženi pa se život izvan posla tijekom ciklusa u inozemstvu sastoji od odmaranja i opuštanja kako bi se izdržao takav radni tempo.

Boravak u Slavoniji obilježen je nadoknađivanjem propuštenog, od kućanskog rada koji se nanovo preuzima od drugih po povratku migrantkinja do obnavljanja veza s obitelji rodbinom i prijateljima. Osim toga, tijekom boravka u Slavoniji, nadoknađuju se odmor i opuštanje, a vrijeme se provodi i u ispunjavanju vlastitih želja za različitim aktivnostima. Međutim, migrantkinje osjećaju taj diskontinuitet u životu poglavito zato što propuštaju njima značajne obiteljske i lokalne događaje. Usprkos tomu što se Slavonija percipira kao „neuređena“ i neispunjeni potencijal, domicilna regija im doista predstavlja dom, odnosno središte je njihovih života. Mjesto rada, nasuprot tome, ostaje mjesto rada, a sugovornice ne iskazuju želju za preseljenjem. Privrženost sugovornica domicilnoj regiji i osobama s kojima održavaju transnacionalne veze pokazuje se kroz intenzivnost takvih veza kada su migrantkinje u inozemstvu, dok su veze koje održavaju u obrnutom smjeru, odnosno s poslodavcima i kolegicama, uglavnom vezane za zaposlenje. Olakšana komunikacija prema doma rezultat je dostupnosti i cijene telekomunikacijske tehnologije. Mogućnost takve komunikacije istovremeno je emocionalno podnošljivije nego što je to bilo prije, što pokazuju narativi starijih sugovornica kada tehnologija nije to omogućavala. Istovremeno, međutim, ta tehnologija

podržava i kontinuiranu privremenost raspodjele kućanskog rada u domicilnom okruženju pa neke aspekte nematerijalnog rada migrantkinje odražuju i dok su u inozemstvu.

Njihove migrantske mreže su orodnjene, odnosno pretežno ženske, i sektorski odijeljene. Različita razgranatost njihovih mreža ukazuje na promjene u ponudi vrste i tipa zaposlenja migrantskoj radnoj snazi u inozemstvu, pa dok se mreža poljoprivrednica smanjuje, ona njegovateljica i ugostiteljki i hotelijerki je u procesu širenja. Migrantske mreže su se i u ovom istraživanju pokazale kao važan resurs jer štite migrantkinje od dugotrajne nezaposlenosti čak i kada prelaze s posla na posao u inozemstvu, a osim toga, predstavljaju i mjesto kruženja emocionalne potpore kolegica, posebno njegovateljica. Osim važnosti migrantske mreže za dostupnost zaposlenja u inozemstvu, migrantkinje nastoje održavati suradnički odnos s poslodavcem koji čak doprinosi osjećaju sigurnosti te dostupnosti, makar takvog nestandardnog, zaposlenja. Iz perspektive migrantkinja, može se reći da postoji mogućnost (uspješnog) pregovaranja oko različitih aspekata radnog odnosa, primjerice, plaće, radnih zadataka ili trajanja sezonskog rada, što dovodi do osjećaja da se njihov uloženi trud cijeni, pogotovo kada im je referentna točka radno iskustvo i život u Slavoniji. Ne samo da rad u inozemstvu omogućava ili produžuje njihovu participaciju na tržištu rada, iako rade nekvalificirane poslove i u nestandardnim tipovima zaposlenja, rad u inozemstvu financijski stabilizira migrantkinje i njihove obitelji. Migrantkinjama je transnacionalna organizacija života u okviru međunarodnih kružnih radnih migracija i zaposlenje u nestandardnim oblicima rada u inozemstvu dostižnija i sigurnija opcija od zaposlenja u domicilnoj regiji.

5. ZAKLJUČAK

Teorijski i pojmovni okvir ovog rada ulazi u područja sociologije rada i roda, migracija i razvoja kako bi se pružio opis i razumijevanje radno-migracijskih iskustva međunarodnih kružnih radnih migrantkinja u kontekstu odnosa plaćenog rada u inozemstvu i neplaćenog rada u domicilnom kućanstvu i obitelji. Teorijske postavke rada se isprepliću s istraživačkim spoznajama iz različitih sjecišta predmetnih područja, poput literature iz užeg područja rada i roda ili migracijsko-razvojne literature. Takav pristup istraživanju je potreban zbog složenosti fenomena međunarodnih kružnih radnih migracija žena koji se istražuje zahvaćanjem radno-migracijskih iskustava žena u različitim nestandardnim i prekarnim oblicima zaposlenja u inozemstvu. Početak i nastavak kružnog kretanja migrantkinja stavlja se u suodnos s razvojem Slavonije kao regijom ishodišta kružne migracije. Istraživanje je potaknuto nedostatkom sustavnih uvida u odnos plaćenog rada u inozemstvu i neplaćenog rada žena u domicilnom okruženju u tipovima zaposlenja koji su u mogućnosti generirati migrantsko kruženje. Osim roda, istraživanje skreće pažnju na životni ciklus migrantkinja s obzirom na važnost životnog ciklusa za organizaciju plaćenog i neplaćenog rada žena.

S obzirom da zaposlenja migrantkinja u poslovima njege, poljoprivrede te ugostiteljstva i hotelijerstva karakteriziraju drugačiji radni ugovori i radna organizacija, uvidi ovog istraživanja ujedno doprinose razumijevanju načina stvaranja i uspostavljanja kružnih migracijskih tokova. Međutim, čine to iz perspektive svakodnevice migrantkinja, radije nego makro analizom procesa uspostavljanja migracijskih tokova. Tako postavljenim problemom istraživanja, moguće je razmotriti veze između zaposlenja i radnog odnosa te načina na koji takvo zaposlenje oblikuje prakse neplaćenog rada koji migrantkinje uobičajeno odrađuju kada su u domicilnoj regiji.

Zbog složenosti fenomena, u istraživanju se koristi narativni pristup i narativni intervju te dvije metode analize podataka. Narativni intervjui započeli su generativnim pitanjem kako bi se izazvala naracija sugovornica, a nakon toga se intervju usmjerio na teme o specifičnim radno-migracijskim iskustvima u inozemstvu, zaposlenju u sektoru, svakodnevici i održavanju veza između dva mjesta te refleksiji i percepciji Slavonije. Provedeno je 25 narativnih intervjuja, od toga 11 s migrantkinjama zaposlenima u njezi, 8 s migrantkinjama zaposlenima na nekvalificiranim poslovima u ugostiteljstvu i hotelijerstvu te 6 s poljoprivrednicama.

Raspodjela broja intervjua po sektorima zaposlenja je različita, ali se pokazala primjerenom zbog ponavljajuće dimenzije kružnih migracija, te zbog karakteristike repetitivnosti koja karakterizira i obavljanje radnih zadataka na poslu.

Podatci su se analizirali izradom vinjeta sugovornica te kodiranjem. Svrha kombinacije dvaju vrsta analize, te dvaju odvojenih prikaza svake od analiza je bogatiji opis i razumijevanje načina na koji osobni, obiteljski i regionalni društveni kontekst ima ulogu u zaposlenju u inozemstvu. Također, analize su ukazale na razloge i uvjete nastavka kružnih radnih migracijskih ciklusa pa time i načine na koji migrantkinje organiziraju ili odrađuju kućanski rad i rad brige u obitelji, transnacionalno i u mjestu domicilnog okruženja. Naposljetku se sagledao odnos migrantkinja prema regiji, ne samo kao početnog ishodišta kružne migracije nego i u vidu nastavka kružne migracije.

Razlozi zbog kojih se započinje rad u inozemstvu i nastavlja takvo zaposlenje povezani su s ekonomskom potrebom i motivima sugovornice ili njezine obitelji. Međutim, ono što naposljetku omogućava migraciju je mogućnost organizacije neplaćenog kućanskog rada u kućanstvu i obitelji te kontakt s migrantkinjama koje već rade taj posao, odnosno njihove poznanice iz mjesta u kojem žive. Migrantske društvene mreže su se kao i u mnogim drugim istraživanjima pokazale kao važan resurs i od ključne važnosti za razumijevanje migracijskog procesa. U ekstenzivnosti migrantske mreže se ogleda potražnja migrantske radne snage i dostupnost zaposlenja u pojedinim sektorima rada.

Zbog svoje migrantske mreže, sugovornice ostvaruju svojevrsnu sigurnost zaposlenja usprkos tomu što rade u nestandardnim tipovima zaposlenja. Osim migrantske mreže, dostupnost zaposlenja i umanjenje njegovih prekarnih elemenata im omogućava i održavanje suradničkog odnosa s poslodavcem, posebno kroz uloženi napor u rad koji obavljaju te prilagodbu radnom mjestu. Slično se pokazalo i u slučaju nepredviđenih prekida zaposlenja u inozemstvu, obično izazvanih obiteljskim zdravstvenim situacijama zbog kojih se migrantkinje moraju isključiti iz plaćenog rada. Kao što je bio slučaj i kod sugovornica čiji su radno-migracijski putevi prikazani u vinjetama, odnos s poslodavcem omogućio im je brz povratak u plaćeni rad nakon pauze.

To da se patrijarhalne obiteljske strukture ne mijenjaju migracijom (de Haas i van Rooij, 2010, prema van Naerssen, 2015) ili se barem sporo mijenjaju, zaključak je i ovog istraživanja, koje podcrtava privremenost kućanske podjele rada usprkos ukupnom vremenskom trajanju

kružnih radnih migracija žena. Ciklusi odlaska i povratka dovoljno su kratkotrajni da kućanski rad, u odsustvu migrantkinje, odrađuju neki članovi/ce obitelji, ali na razini održavanja vlastite osobe kuhanjem ili pranjem vlastitog rublja, do trenutka povratka migrantkinje iz inozemstva.

Ovisno o trajanju ciklusa, neke migrantkinje koje žive s partnerima i koje žive i s djecom, oslanjaju se na pomoć drugih žena iz šire obitelji ili prijateljica, uglavnom oko kuhanja. Migrantkinje koje žive same, oslanjaju se na pomoć susjeda koje plaćaju ili odrasle djece, a ta pomoć odnosi se uglavnom na vanjske poslove održavanja vrta, povrtnjaka i životinja. Također, na razini transnacionalne komunikacije očrtava se asimetrija kruženja brige. Naime, u transnacionalnim obiteljskim kontaktima, migrantkinje prešućuju ili umanjuju probleme koji im se javljaju na radnom mjestu, bez obzira je li riječ o neočekivanim situacijama poput ozljeda na radu ili trajnijim stanjima poput intenziteta rada. Ovo je više izraženo kod njegovateljica, čiji je rad izuzetno emocionalno intenzivan zbog čega im njihova migrantska mreža, koja se sastoji od njihovih radnih kolegica, predstavlja temelj emocionalne podrške i omogućava im izdržavanje rada, pa stoga nije samo resurs za pronalaženje i učenje posla i jezika.

Vlastita zarada je normalizirana do mjere organizacije plaćenog i neplaćenog rada tako da podržava njihovu kružnu radnu migraciju. Migrantkinje zadržavaju zaradu ili ona postaje dio kućnog budžeta, a odluke o potrošnji, ukoliko imaju partnera, donose zajednički. Isprva se novac koristi za svakodnevne troškove i vraćanje dugova, a nakon financijske stabilizacije koju omogućuje takvo prekarno zaposlenje u inozemstvu, potrošnja je usmjerena na održavanje i opremanje kućanstva, obiteljske potrebe, financijsku pomoć odrasloj djeci i(li) rodbini. I mlađe i starije sugovornice štede za budućnost. Dok su mlađe orijentirane na osamostaljenje i vlastito kućanstvo, starije zarađuju kako bi kasnije, kada jednom završe sa svojom migracijom, bile financijski neovisne i mogle nadomjestiti svoje mirovine. Drugim riječima, te sugovornice nastoje ostati neovisne ne bi li prekinule ciklus međugeneracijske obiteljske skrbi starijih roditelja i tako ne bi financijski, vremenski i emocionalno opterećivale svoju djecu ako u budućnosti onemoćaju.

Definicije regije ishodišta kao nepromjenjivog prostora u kojemu su migranti/kinje akteri razvoja ili u kojima se vrijednosti populacije trebaju mijenjati kako bi se potaknuo ekonomski razvoj, paradoksalno zanemaruju upravo racionalnu dimenziju ekonomskih ulaganja. Iskustvo prijašnjeg rada i života u Slavoniji te percepcija nerazvijenosti regije igraju važnu ulogu u odluci o strukturi potrošnje financija, koja je usmjerena radije na vlastite ili

obiteljske potrebe. Poduzetništvo ili slična ulaganja na temelju prethodnog iskustva ili iskustva s privatnim poslovanjima obitelji i rodbine percipiraju se kao rizik jer omogućavaju eventualno preživljavanje, ali ne i prosperitet. Migrantkinje su veoma privržene regiji u kojoj žive što se odražava i u tome da kružni oblik migracije ne rezultira željom za preseljenjem, međutim orijentirane su na stvaranje vlastite financijske sigurnosti u budućnosti. Drugim riječima, ovi nalazi ukazuju na to da regionalni kontekst igra važnu ulogu u razumijevanju odnosa razvoja i migracija, pri čemu do razvoja regije ne dolazi pukim odlaskom u inozemstvo, nego je on na razini pojedinca posredovan percepcijom postojećih uvjeta, prethodnog radnog iskustva i života u regiji te procjenom rizika širih oblika ulaganja u regiju.

Naposlijetku, jedan od istaknutijih doprinosa istraživanja proizašao je upravo iz uporabe teorije radnog procesa, a odnosi se na analizu radno-migracijskog iskustva koja uključuje aspekte odnosa radnice i poslodavca na radnom mjestu. Tu se pokazuje dodatna specifičnost zaposlenja njegovateljica u privatnom kućanstvu gdje je odnos između poslodavca i radnice posredovan kako njihovim međusobnim interesima, tako i interesima primatelja/ice njege, koji se u nekim slučajevima gotovo može smatrati i nadređenim autoritetom u svakodnevnim situacijama.

Premda rad u uslužnom sektoru, osim poslodavca i radnika/ce, uključuje i druge osobe poput nadređenih te gostiju ili klijenata, kod rada u privatnom kućanstvu je specifično to što su poslodavac i primatelj/ica njege zapravo privatne osobe, radno mjesto je njihovo kućanstvo, a rad u privatnom kućanstvu općenito je manje reguliran od ostalih poslova. Dok je istraživanje ovog doktorskog rada zahvatilo tu dinamiku, potrebno je daljnje istraživanje rada u njezi s fokusom na odnose uključene u taj posao. Također, istraživanje ukazuje i na potrebu problematiziranja sadržaja posla koji njegovateljice rade, jer osim kućanskog rada, njihovi radni zadatci uključuju rad s fizički i psihički oboljelim osobama. U tom smislu, rad u njezi uključuje i nužnost poznavanja raznih medicinskih stanja i procedura u hitnim slučajevima. O tome, međutim, migrantkinje uče na samom poslu ili od kolegica, budući da većinom nije riječ o kvalificiranim njegovateljicama.

Zaključno treba istaknuti da je narativno istraživanje primjereno za zahvaćanje složene teme kao što su međunarodne kružne radne migracije žena. Kombinacija prikaza radno-migracijskih iskustava pomoću vinjeta skupa s interpretacijom obrazaca dobivenih kodiranjem

omogućava osvjetljavanje slojeva fenomena u kojem se presijecaju elementi sociologije rada, roda, migracija i razvoja.

6. POPIS LITERATURE

1. Acker, Joan (1990). „Hierarchies, Jobs, Bodies: A Theory of Gendered Organizations“. *Gender and Society*, 4 (2): 139-158.
2. Adler, Patricia A. i Adler, Peter (2003). „Seasonality and Flexible Labor in Resorts: Organizations, Employees, and Local Labor Markets“. *Sociological Spectrum*, 23 (1): 59-89.
3. Akrap, Anđelko (1998). „Saldo migracija Republike Hrvatske i županija 1971.-1981. i 1981.-1991. za ukupno stanovništvo i stanovništvo u zemlji“, u: Ivan Lajić (ur.). *Migracije u Hrvatskoj: regionalni pristup*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 11-68.
4. Alberti, Gabriella, Bessa, Ioulia, Hardy, Kate, Trappmann, Vera i Umney, Charles (2018). „In, Against and Beyond Precarity: Work in Insecure Times“. *Work, Employment and Society*, 32 (3): 447-457.
5. Alvesson, Mats i Sköldbberg, Kaj (2009). *Reflexive Methodology: New vistas for qualitative research, 2nd edition*. London: SAGE Publications Ltd.
6. Amelina, Anna (2020). „After the reflexive turn in migration studies: Towards the doing migration approach“, *Population, Space and Place*, 27 (1): 1-11.
7. Amelina, Anna i Lutz, Helma (2019). *Gender and Migration: Transnational and Intersectional Prospects*. London i New York: Routledge (e-knjiga).
8. Amelina, Anna, Horvath, Kenneth i Meeus, Bruno (2016). „Migration and Social Transformation: Interdisciplinary Insights and European Perspectives“, u: Anna Amelina, Kenneth Horvath i Bruno Meeus (ur.). *An Anthology of Migration and Social Transformation: European Perspectives*. Cham, Heidelberg, New York, Dordrecht, London: Springer, 1-13.
9. Amoore, Louise (2002). *Globalisation Contested: An International Political Economy of Work*. Manchester: Manchester University Press.
10. Anderson, Bridget (2005). „Overseas Domestic Workers in the European Union: Invisible Women“, u: Janet Henshall Momsen (ur.). *Gender, migration and domestic service*. Taylor & Francis e-Library, 113-129.
11. Anderson, Bridget (2010). „Migration, immigration controls and the fashioning of precarious workers“. *Work, employment and society*, 24 (2): 300-317.

12. Atkinson, Robert (2007). „The Life Story Interview as a Bridge in Narrative Inquiry“, u: D. Jean Clandinin (ur.). *Handbook of Narrative Inquiry: Mapping a Methodology*. Thousand Oaks: SAGE Publications, Inc., 224-246.
13. Babić, Dragutin (2016). „Slavonija: regija ili (samo) zavičaj“, u: Dragutin Babić, Aleksandar Vukić i Filip Škiljan (ur.). *Slavonija - hrvatska i europska regija*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 9-39.
14. Babić, Dragutin (2016). „Slavonska kultura, tradicija i baština: regionalni/zavičajni identitet i razvojni resurs“, u: Dragutin Babić, Vlatka Dugački i Filip Škiljan (ur.). *Slavonija - tradicija u suvremenosti*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 7-35.
15. Barada, Valerija i Primorac, Jaka (2018). „In the Golden Cage of Creative Industries: Public- Private Valuing of Female Creative Labour“, u: Paško Bilić, Jaka Primorac i Bjarki Valtýsson (ur.). *Technologies of Labour and the Politics of Contradiction*. London, New York: Palgrave MacMillan, 121-139.
16. Baxter, Janeen i Tai Tsui-O (2016). „Unpaid Domestic Labor“ u: Stephen Edgell, Heidi Gottfried i Edward Gratner (ur.). *The SAGE Handbook of the Sociology of Work and Employment*. London: SAGE Publications, 444-465.
17. Beck, Ulrich (2001). *Pronalaženje političkoga: prilog teoriji refleksivne modernizacije*. Zagreb: Jesenski i Turk.
18. Bell, Martin i Ward, Gary (2000). „Comparing temporary mobility with permanent migration“. *Tourism Geographies: An International Journal of Tourism Space, Place and Environment*, 2 (1): 87-107.
19. Beneria, Lourdes i Sen, Gita (1981). „Accumulation, Reproduction and 'Women's Role in Economic Development': Boserup Revisited“. *Signs*, 7 (2): 179-298.
20. Beneria, Lourdes, Deere, Carmen Diana i Kabeer, Naila (2013). „Gender and international migration: globalization, development and governance“, u: Laura Oso i Natalia Ribas-Mateos (ur.). *The International Handbook on Gender, Migration and Transnationalism: Global and Development Perspectives*. Cheltenham: Edward Elgar, 45-68.
21. Blaikie, Norman (2000). *Designing Social Research: The Logic of Anticipation*. Cambridge: Polity.
22. Bogdan, Robert C. i Knopp Biklen, Sari (2007). *Qualitative Research for Education: An Introduction to Theory and Methods, 5th edition*. Boston: Pearson Education, Inc.

23. Božić, Saša (2014). „Hrvatska migracijska politika: Od skice prema strategiji“, u: Vlado Puljiz, Josip Tica i Davorko Vidović (ur.). *Migracije i razvoj Hrvatske: Podloga za hrvatsku migracijsku strategiju*. Zagreb: Hrvatska gospodarska komora, 285-300.
24. Bradley, Harriet (2016). „Gender and Work“, u: Stephen Edgell, Heidi Gottfried i Edward Gratner (ur.). *The SAGE Handbook of the Sociology of Work and Employment*. London: SAGE Publications, 73-92.
25. Braverman, Harry (1998). *Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century*. New York and London: Monthly Review Press.
26. Burawoy, Michael (1985). *The Politics of Production: Factory Regimes Under Capitalism and Socialism*. London: Verso.
27. Campbell, Ian i Price, Robin (2016). „Precarious work and precarious workers: Towards an improved conceptualisation“. *The Economic and Labour Relations Review*, 27 (3): 1-19.
28. Castles, Stephen (2009). „Development and Migration or Migration and Development: What Comes First?“. *Asian and Pacific Migration Journal*, 18 (4): 441-471.
29. Castles, Stephen i Miller, Mark J. (1998). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire i London: MacMillan Press Ltd.
30. Castles, Stephen i Ozkul, Derya (2014). „Circular Migration: Triple Win, or a New Label for Temporary Migration?“, u: Graziano Battistella (ur.). *Global and Asian Perspectives on International Migration*. Springer International Publishing Switzerland eBook, 27-50.
31. Castles, Steven (2016). „Understanding Global Migration: A Social Transformation Perspective“, u: Anna Amelina, Kenneth Horvath i Bruno Meeus (ur.). *An Anthology of Migration and Social Transformation: European Perspectives*. Cham, Heidelberg, New York, Dordrecht, London: Springer, 19-41.
32. Catarino, Christine i Morokvasic, Mirjana (2013). „Women, gender, transnational migrations and mobility: focus on research in France“, u: Laura Oso i Natalia Ribas-Mateos (ur.). *The International Handbook on Gender, Migration and Transnationalism: Global and Development Perspectives*. Cheltenham: Edward Elgar, 246-267.
33. Chase, Susan E. (2003). „Learning to Listen: Narrative Principles in a Qualitative Research Methods Course“, u: Ruthellen Josselson, Amia Lieblich i Dan P. McAdams (ur.). *Up Close and Personal: The Teaching and Learning of Narrative Research*. Washington: American Psychological Association, 79-99.

34. Chase, Susan E. (2005). „Narrative Inquiry: Multiple Lenses, Approaches, Voices”, u: Norman K. Denzin i Yvonna S. Lincoln (ur.). *The Sage Handbook of Qualitative Research Methods, 3rd edition*. Thousand Oaks: SAGE Publications, Inc., 651-679.
35. Clandinin, Jean D. i Rosiek, J. (2007). „Mapping a Landscape of Narrative Inquiry: Borderland Spaces and Tensions“, u: D. Jean Clandinin (ur.). *Handbook of Narrative Inquiry: Mapping a Methodology*. Thousand Oaks: Sage Publications, Inc., 35-76.
36. Creswell, John W. (2007). *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches*. Thousand Oaks: Sage Publications, Inc.
37. Czarniawska, Barbara (2004). *Narratives in Social Science Research*. London: SAGE Publications Ltd.
38. Čapo, Jasna (2019). *Dva doma: Hrvatska radna migracija u Njemačku kao transnacionalni fenomen*. Zagreb: Durieux.
39. Dannecker, Petra i Sieveking, Nadine (2009). „Gender, Migration and Development: An Analysis of the Current Discussion on Female Migrants as Development Agents”, COMCAD Working Papers 69. Bielefeld: Universität Bielefeld, Fak. für Soziologie, Centre on Migration, Citizenship and Development (COMCAD), preuzeto s: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-353402>, datum preuzimanja 14. kolovoza 2016.
40. Datta, Kavita (2009). „Transforming South-North Relations? International Migration and Development“. *Geography Compass*, 3 (1): 108-134.
41. de Haas, Hein (2007). „Remittances, Migration and Social Development: A Conceptual Review of the Literature”, Social Policy and Development Programme Paper Number 34, United Nations Research Institute for Social Development, preuzeto s: [https://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/\(httpAuxPages\)/8B7D005E37FFC77EC12573A600439846/\\$file/deHaaspaper.pdf](https://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/(httpAuxPages)/8B7D005E37FFC77EC12573A600439846/$file/deHaaspaper.pdf), datum preuzimanja: 14. kolovoza 2016.
42. de Haas, Hein (2010). „Migration and Development: A Theoretical Perspective“. *International Migration Review*, 44 (1): 227-264.
43. de Haas, Hein i Fokkema, Tineke (2013). „Transnational return and pendulum migration strategies of Moroccan migrants: intra-household power inequalities, tensions and conflicts of interest", u: Laura Oso i Natalia Ribas-Mateos (ur.). *The International Handbook on Gender, Migration and Transnationalism: Global and Development Perspectives*. Cheltenham: Edward Elgar, 208-230.

44. Derado, Augustin, Petrić, Mirko i Tomić-Koludrović, Inga (2020). „Relacijske rodne strategije u podjeli kućanskih poslova“. *Revija za sociologiju*, 50 (3): 321-351.
45. Dowling, Maura (2008). „Reflexivity“, u: Lisa M. Given (ur.). *The Sage encyclopedia of qualitative research methods, Volumes 1&2*. Thousand Oaks: SAGE Publications, Inc., 747-748.
46. Državni zavod za statistiku (2016). Prezentacija - Mapiranje i procjena geografske raspodjele rizika od siromaštva i socijalne isključenosti za mala područja Republike Hrvatske, <http://www.dzs.hr/>, pristupljeno 13. ožujka 2017.
47. Engels, Friedrich (2010 [1884]). „Origin of the Family, Private Property, and the State“. Marx/Engels Internet Archive, preuzeto s: https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/origin_family.pdf, datum preuzimanja 1. srpnja 2021.
48. England, Paula (2010). „The Gender Revolution: Uneven and Stalled“. *Gender and Society*, 24 (2): 149-166.
49. Eriksen, Thomas Hylland (2007). *Globalization: The Key Concepts*. Oxford i New York: Berg.
50. “EU15”. Glossary of Statistical Terms, OECD, pristupljeno 1. srpnja 2021. na: <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=6805>.
51. Evergeti, Venetia i Ryan, Louise (2011). „Negotiating transnational caring practices among migrant families“ u: Albert Kraler, Eleonore Kofman, Martin Kohli i Camille Schmoll (ur.). *Gender, Generations and the Family in International Migration*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 355-373.
52. Faist, Thomas (2008a). „Migrants as Transnational Development Agents: An Inquiry into the Newest Round of the Migration–Development Nexus“. *Population, Space and Place*, (14): 21-42.
53. Faist, Thomas (2008b). „Transstate spaces and development: Some critical remarks“, u: Ludger Pries (ur.). *Rethinking Transnationalism*. Taylor & Francis e-Library.
54. Fleury, Anjali (2016). „Understanding Women and Migration: A Literature Review“. Global Knowledge Partnership on Migration and Development (KNOMAD) Working Paper 8, preuzeto s: <https://www.knomad.org/publication/understanding-women-and-migration-literature-review-annex-annotated-bibliography>, datum preuzimanja 1. prosinca 2016.

55. Fudge, Judy (2020). „Global Care Chains: Transnational Migrant Care Workers“, u: Mary Romero, Valerie Preston i Wenona Giles (ur.). *When Care Work Goes Global: Locating the Social Relations of Domestic Work*. London i New York: Routledge, 227-231.
56. Glick Schiller, Nina (2010). „A Global Perspective on Migration and Development“, u: Nina Glick Schiller i Thomas Faist (ur.). *Migration, Development and Transnationalization: A Critical Stance*. New York: Berghahn Books, 22-62.
57. Guarnizo, Luis Eduardo (2003). „The Economics of Transnational Living“. *Interantional Migration Review*, 37 (3): 666-699.
58. Haidinger, Bettina (2008). „Contingencies Among Households: Gendered Division of Labour and Transnational Household Organization – The Case of Ukrainians in Austria“, u: Helma Lutz (ur.). *Migration and Domestic Work: A European Perspective on a Global Theme*. Aldershot: Ashgate Publishing Limited, 127-142.
59. Harrison, Barbara (2009). „Editor’s Introduction: Researching Lives and the Lived Experience“, u: Barbara Harrison (ur.). *Life Story Research*. London: SAGE Publications, Ltd., xxi-xlvi.
60. Helmich, Ross (2015). „Transnational Households and the Dynamics of Changing Gender Relations in Sucre, Bolivia“, u: Ton van Naerssen, Lothar, Smith, Tine Davids i Marianne H.Marchand (ur.). *Women, Gender, Remittances and Development in the Global South*. Farnham: Ashgate, 82-97.
61. Hettne, Björn i Söderbaum, Fredrik (2004). „Theorising the rise of regionness“, u: Shaun Breslin, Christopher W. Hughes, Nicola Phillips i Ben Rosamond (ur.). *New Regionalisms in the Global Political Economy: Theories and Cases*. London i New York: Routledge.
62. Hewison, Kevin (2016). „Precarious Work“, u: Stephen Edgell, Heidi Gottfried i Edward Gratner (ur.). *The SAGE Handbook of the Sociology of Work and Employment*. London: SAGE Publications, 428-443.
63. Hochschild, Arlie i Machung, Anne (2012). *The Second Shift: Working Families and the Revolution at Home*. New York: Penguin Books.
64. Hochschild, Arlie Russell (2000). „Global Care Chains and Emotional Surplus Value“, u: Will Hutton i Anthony Giddens. (ur.). *On The Edge: Living with Global Capitalism*. London: Jonathan Cape, 120-146.
65. Hochschild, Arlie Russell (2012). *The managed heart: commercialization of human feeling*. Berkeley i Los Angeles: University of California Press.

66. Hodžić, Alija (2010). „Mobilnost i socio-prostorno restrukturiranje“. *Sociologija i prostor*, 48 (2): 151-171.
67. Hrvatska gospodarska komora (2017). „Kretanje BDP-a u Hrvatskoj – izvori rasta i posljedice“, Sektor za financijske institucije, poslovne informacije i ekonomske analize, Odjel za makroekonomsku analizu, preuzeto s: <https://www.hgk.hr/documents/kretanje-bdp-a-u-hrvatskoj-izvori-rasta-i-posljedice5addcdb7bc19c.pdf>, datum preuzimanja 1. srpnja 2021.
68. Hugo, Graeme (2013). „What we know about circular migration and enhanced mobility“, Migration Policy Institute Policy Brief, (7), preuzeto s: <https://www.migrationpolicy.org/research/what-we-know-about-circular-migration-and-enhanced-mobility#:~:text=For%20countries%20of%20origin%2C%20circular,long%2Dterm%20labor%20market%20shifts>, datum preuzimanja 1. prosinca 2016.
69. Hugo, Graeme (2015). „Constructing migration in South-East Asia: conceptual, empirical and policy issues“, u: Philip Kreager, Bruce Winney, Stanley Uljaszek i Cristian Capelli (ur.). *Population in the Human Sciences: Concepts, Models, Evidence*. Oxford: Oxford University Press, 292-330.
70. Humphris, Rachel (2018). „Is anthropology still legal? Notes on the impact of GDPR?“, Sveučilište u Birminghamu, UK (blog dostupan na poveznici: <https://superdiversity.net/2018/05/16/is-anthropology-legal/>, zadnji puta pristupljeno 8. prosinca 2020.).
71. Jackson, Stevi i Scott, Sue (2006). „Paid and unpaid work“, u: Stevi Jackson i Sue Scott (ur.). *Gender: A sociological reader*. New York: Routledge, 151-153.
72. Kalleberg, Arne (2000). „Nonstandard Employment Relations: Part-time, Temporary and Contract Work“. *Annual Review of Sociology*, 26: 341-365.
73. Kalleberg, Arne (2013). „Contingent Work“, u: Vicki Smith (ur.). *Sociology of Work: An Encyclopedia*. Thousand Oaks: SAGE Publications, Inc., 120-121.
74. Kalleberg, Arne L. i Vallas, Steven P. (2018). „Probing Precarious Work: Theory, Research and Politics“. *Research in the Sociology of Work*, 31: 1-30.
75. Kim, Jeong-Hee (2016). *Understanding Narrative Inquiry: The Crafting and Analysis of Stories as Research*. Thousand Oaks: Sage Publications, Inc.

76. King, Russell i Zontini, Elisabetta (2000). „The role of gender in the South European immigration model“. *Papers: Revista de Sociologia*, 60: 35-52.
77. Klasnić, Ksenija (2017). *Utjecaj rodne podjele obiteljskih obveza i kućanskih poslova na profesionalni život zaposlenih žena*. Zagreb: Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova Republike Hrvatske.
78. Kofman, Eleonore (2013). „Gendered Labour Migrations in Europe and Emblematic Migratory Figures“. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39 (4): 579-600.
79. Kofman, Eleonore (2016). „Globalization and Labour Migrations“, u: Stephen Edgell, Heidi Gottfried i Edward Gratner (ur.). *The SAGE Handbook of the Sociology of Work and Employment*. London: SAGE Publications, 597-615.
80. Kofman, Eleonore i Raghuram, Parvati (2015). *Gendered Migrations and Global Social Reproduction*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
81. Kupiszewski, Marek (2009). *Labour migration patterns, policies and migration propensity in the Western Balkans*. Budimpešta: International Organization for Migration.
82. Kuti, Simona (2012). „Koncepti transnacionalnih socijalnih prostora i polja u istraživanju migracijskih i postmigracijskih procesa“. *Migracijske i etničke teme*, 28 (2): 119-141.
83. Kvale, Steinar (2007). *Doing Interviews*. London: SAGE Publications Ltd.
84. Lajić, Ivan (2010). „Migracije i demografski razvoj regije“, u: Ivan Lajić (ur.). *Migracije i regionalni razvoj Hrvatske*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 11-22.
85. Lajić, Ivan (1998). „Predgovor“, u: Ivan Lajić (ur.). *Migracije u Hrvatskoj: regionalni pristup*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 7-9.
86. Laslett, Barbara i Brenner, Johanna (1989). „Gender and social reproduction: historical perspectives“. *Annual Review of Sociology*, 15: 381-404.
87. Levitt, Peggy (2001). *The Transnational Villagers*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
88. Levitt, Peggy i Glick Schiller, Nina (2004). „Conceptualizing Simultaneity: A Transnational Social Field Perspective on Society“. *International Migration Review*, 38 (3): 1002-1039.
89. Levitt, Peggy i Jaworsky, B. Nadja (2007). „Transnational Migration Studies: Past Developments and Future Trends“. *Annual Review of Sociology*, 33: 129-156.
90. Levitt, Peggy i Lamba-Nieves, Deepak (2011). „Social Remittances Revisited“. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 37 (1): 1-22.

91. Lincoln, Yvonna S. i Guba Egon, G. (1986). „But is it Rigorous? Trustworthiness and Authenticity in Naturalistic Evaluation“. *New Directions for Program Evaluation*, 30: 73-84.
92. Lulle, Aija i King, Russell (2016). *Ageing, Gender and Labour Migration*. Palgrave MacMillan: eBook.
93. Lupton, Deborah (urednica) (2020). Doing fieldwork in a pandemic (crowd-sourced document). Dostupno na: <https://docs.google.com/document/d/1clGjGABB2h2qbduTgfqribHmog9B6P0NvMgVuiHZCl8/edit?ts=5e88ae0a#>
94. Lutz, Helma (2010). „Gender in the Migratory Process“. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36 (10): 1647-1663.
95. Lutz, Helma (2018). „Care migration: The connectivity between care chains, care circulation and transnational social inequality“. *Current Sociology*, 66 (4): 577-589.
96. MacDonald, Martha (2009). „Spatial dimensions of gendered precariousness: Challenges for comparative analysis“, u: Leah F. Vosko, Martha MacDonald i Ian Campbell (ur.). *Gender and the Contours of Precarious Employment*. London, New York: Routledge, 211-225.
97. MacLeod, Gordon i Jones, Martin (2001). „Renewing the Geography of Regions“, *Environment and Planning D: Society and Space*, 19: 669-695.
98. Mason, Jennifer (2002). *Qualitative Researching, 2nd edition*. London: Sage Publications, Ltd.
99. Mata-Codesal, Diana (2013). „Towards a gender-sensitive approach to remittances in Ecuador“, u: Laura Oso i Natalia Ribas-Mateos (ur.). *The International Handbook on Gender, Migration and Transnationalism: Global and Development Perspectives*. Cheltenham: Edward Elgar, 361-375.
100. Maxwell, Joseph A. (1992). „Understanding and Validity in Qualitative Research“. *Harvard Educational Review*, 62 (3): 279-300.
101. Maxwell, Joseph A. i Miller, Barbara A. (2008). „Categorizing and Connecting Strategies in Qualitative Data Analysis“, u: Sharlene Nagy Hesse-Biber i Patricia Leavy (ur.). *Handbook of Emergent Methods*. New York: Guilford Press, 461-477.

102. McBride, Anne, Hebson Gail i Holgate, Jane (2014). „Intersectionality: are we taking enough notice in the field of work and employment relations?“. *Work, Employment and Society*, 29 (2): 331-341.
103. McCall, Leslie (2005). „The Complexity of Intersectionality“. *Signs*, 30 (3): 1771-1800.
104. McGinn, Michelle K. (2008). „Researcher-participant relationships“, u: Lisa M. Given (ur.). *The Sage encyclopedia of qualitative research methods, Volumes 1&2*. Thousand Oaks: SAGE Publications, Inc., 767-771.
105. Mesić, Milan (2014). „Međunarodne migracije – teorijski pristupi“ u: Vlado Puljiz, Josip Tica i Davorko Vidović (ur.). *Migracije i razvoj Hrvatske*. Zagreb: Hrvatska gospodarska komora, 157-174.
106. Miles, Matthew B. i Huberman, A. Michael (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook, 2nd edition*. Thousand Oaks: Sage Publications, Inc.
107. Miles, Matthew B., Huberman, A. Michael i Saldaña, Johnny (2014). *Qualitative Data Analysis: A Methods Sourcebook, 3rd edition*. Thousand Oaks: SAGE Publications Inc.
108. Miller, Robert L. i Brewer, John D. (2003). *The A–Z of Social Research: A Dictionary of Key Social Science Research Concepts*. London: SAGE Publications Ltd.
109. Mills, C. Wright (2000). *The Sociological Imagination*. New York: Oxford University Press.
110. Ministarstvo vanjskih i europskih poslova (2020). “Ograničenje zapošljavanja za hrvatske državljane u državama članicama Europske unije” pristupljeno 22. studenog 2020. na: <http://www.mvep.hr/hr/konzularne-informacije/ogranicenje-zaposljavanje-za-hrvatske-drzavljanu-u-drzavama-clanicama-eu/>.
111. Moen, Phyllis (2016). „Work Over the Gendered Life Course“, u: Michael J. Shanahan, Jeylan T. Mortimer i Monica Kirkpatrick Johnson (ur.). *Handbook of the Life Course, Volume II*. New York: Springer, 249-275.
112. Morokvasic, Mirjana i Catarino, Christine (2008). „Women, gender, transnational migrations and mobility, Integration of Female Immigrants in Labour Market and Society, Policy Assessment and Recommendations“. State of the Art France Working Paper 4, preuzeto s: http://www.femipol.uni-frankfurt.de/docs/working_papers/state_of_the_art/France.pdf, datum preuzimanja 1. prosinca 2016.
113. Morokvašić, Mirjana (2010). „Feminizacija migracija?“. *Stanovništvo*, 48 (2): 25-53.

114. Morokvašić, Mirjana (2014). „Orođnjavanje migracija“. *Migracijske i etničke teme*, 30 (3): 355-378.
115. Morokvašić-Müller, Mirjana (2002). „Migrations in Europe in the Nineties“. *Revija za sociologiju*, 33 (1-2): 87-101.
116. Nawyn, Stephanie J. (2010). „Gender and Migration: Integrating Feminist Theory into Migration Studies“. *Sociology Compass*, 4 (9): 749-765.
117. Nejašmić, Ivo (2014). „Iseljavanje iz Hrvatske od 1900. do 2001.: demografske posljedice stoljetnog procesa“. *Migracijske i etničke teme*, 30 (3): 405-435.
118. Newland, Kathleen (2009). *Circular Migration and Human Development*. United Nations Development Programme Human Development Reports 2009/42, preuzeto s: <http://hdr.undp.org/en/content/circular-migration-and-human-development>, datum preuzimanja: 1. prosinca 2016.
119. Newland, Kathleen, Agunias, Doreen Rannveig i Terrazas, Aaron (2008). „Learning by Doing: Experiences of Circular Migration“, Migration Policy Institute Policy Brief, preuzeto s: <https://www.migrationpolicy.org/research/learning-doing-experiences-circular-migration>, datum preuzimanja: 2. prosinca 2016.
120. Oakley, Anne (2018). *The sociology of housework*. Bristol: Policy Press.
121. Ollerenshaw, Jo Anne and Creswell, John W. (2002). „Narrative Research: A Comparison of Two Restorying Data Analysis Approaches“. *Qualitative Inquiry*, 8 (3): 329-347.
122. Oltmann, Shannon M. (2016). „Qualitative Interviews: A Methodological Discussion of the Interviewer and Respondent Contexts“. *Forum: Qualitative Social Research*, 17 (2).
123. Opća uredba o zaštiti podataka podataka (2016), preuzeto s: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=CELEX%3A32016R0679>, datum preuzimanja: 8. prosinca 2020.
124. Oso, Laura i Ribas-Mateos, Natalia (2013). „An introduction to a global and development perspective: a focus on gender, migration and transnationalism“, u: Laura Oso i Natalia Ribas-Mateos (ur.). *The International Handbook on Gender, Migration and Transnationalism: Global and Development Perspectives*. Cheltenham: Edward Elgar, 1-41.
125. Parella, Sònia (2013). „Bolivian migrants in Spain: transnational families from a gender perspective“, u: Laura Oso i Natalia Ribas-Mateos (ur.). *The International Handbook on Gender, Migration and Transnationalism: Global and Development Perspectives*. Cheltenham: Edward Elgar, 312-334.

126. Parreñas, Rhacel (2004). „The care crisis in the Philippines: Children and transnational families in the new global economy“, u: Barbara Ehrenreich i Arlie Russel Hoscschild (ur.). *Global Woman: Nannies, Maids, and Sex Workers in the New Economy*. New York: Henry Hold and Company, 42-58.
127. Parrenas, Rhacel (2021). „The mobility pathways of migrant domestic workers“. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 47 (1): 3-24.
128. Patton, Michael Quinn (2002). *Qualitative Research and Evaluation Methods, 3rd edition*. Thousand Oaks: SAGE Publications, Inc.
129. Pedraza, Silvia (1991). „Women and Migration: The Social Consequences of Gender“. *Annual Review of Sociology*, 17: 303-325.
130. Podgorelec, Sonja i Klempić, Sanja (2007). „Starenje i neformalna skrb o starim osobama u Hrvatskoj“. *Migracijske i etničke teme*, 23 (1-2): 111-134.
131. Pries, Ludger (2005). „Configurations of geographic and societal spaces: a sociological proposal between 'methodological nationalism' and the 'spaces of flows'“. *Global Networks*, 5 (2): 167-190.
132. Pries, Ludger (2016). „Circular Migration as (New) Strategy in Migration Policy? Lessons from Historical and Sociological Migration Research“, u: Robert Nadler, Zoltán Kovács, Birgit Glorius i Thilo Lang (ur.). *Return Migration and Regional Development in Europe: Mobility against the Stream*. Palgrave Macmillan, e-book, 25-54.
133. Primorac, Jaka, Barada, Valerija i Buršić, Edgar (2020). „Creative Workers in Permanent Crisis: Labor in the Croatia's Contemporary Arts and Culture“, u: Ilya Kiriya, Panos Kompatsiaris, Yannis Mylonas (ur.). *The Industrialization of Creativity and Its Limits*. Cham: Springer, 31-48.
134. Raghuram, Parvati (2007). „Which migration, what development: unsettling the edifice of migration and development“. COMCAD Working Papers, 28. Bielefeld: Universität Bielefeld, Fak. für Soziologie, Centre on Migration, Citizenship and Development (COMCAD), preuzeto s: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-350977>, datum preuzimanja 14. kolovoza 2016.
135. Reichertz, Jo (2004). „Abduction, Deduction and Induction in Qualitative Research“, u: Uwe Flick, Ernst von Kardoff and Ines Steinke (ur.). *A Companion to Qualitative Research*. London: SAGE Publications, Ltd., 159-164.

136. Reichertz, Jo (2014). „Induction, Deduction, Abduction“, u: Uwe Flick (ur.). *The SAGE Handbook of Qualitative Data Analysis*. London: SAGE Publications, Ltd., 123-135.
137. Riemann, Gerhard (2006). „An Introduction to 'Doing Biographical Research'“. *Historical Social Research*, 31 (3): 6-28.
138. Ritchie, Jane, Lewis, Jane i Elam, Gillian (2003). „Designing and Selecting Samples“, u: Jane Ritchie i Jane Lewis (ur.). *Qualitative Research Practice: A Guide for Social Science Students and Researchers*. London: Sage Publications, Ltd., 77-108.
139. Rodgers, Gerry (1989). „Precarious work in Western Europe: The state of the debate“, u: Gerry Rodgers i Janine Rodgers (ur.). *Precarious jobs in labour market regulation: The growth of atypical employment in Western Europe*. Geneva: International Labour Organisation.
140. Rubery, Jill i Hebson, Gail (2018). „Applying a gender lens to employment relations: Revitalisation, resistance and risks“. *Journal of Industrial Relations*, 60 (3): 414-436.
141. Ryen, Anne (2007). „Ethical Issues“, u: Clive Seale, Giampietro Gobo, Jaber F. Gubrium i David Silverman (ur.). *Qualitative Research Practice: Concise Paperback Edition*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, Ltd., 218-235.
142. Santana Previtali, Fabiane i Fagiani, Cílson César (2015). „Deskilling and degradation of labour in contemporary capitalism: the continuing relevance of Braverman“. *Work, Ogranisation, Labour and Globalisation*, 9 (1): 76-91.
143. Scarborough, William J., Sin, Ray i Risman, Barbara (2019). „Attitudes and the Stalled Gender Revolution: Egalitarianism, Traditionalism, and Ambivalence from 1977 through 2016“. *Gender and Society*, 33 (2): 173-200.
144. Seidman, Irving (2006). *Interviewing as Qualitative Research: A Guide for Researchers in Education and the Social Sciences, 3rd edition*. New York: Teachers College.
145. Sennet, Richard (2000). *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*. New York: W. W. Norton & Company, Inc.
146. Shanahan, Michael, J., Mortimer, Jeylan T. i Kirkpatrick Johnson, Monica (2016). „Introduction: Life Course Studies – Trends, Challenges, and Future Directions“, u: Michael J. Shanahan, Jeylan T. Mortimer i Monica Kirkpatrick Johnson (ur.). *Handbook of the Life Course, Volume II*. New York: Springer, 1-23.
147. Shelton, Beth Anne (2006). „Gender and Unpaid Work“, u: Janet Saltzman Chafetz (ur.). *Handbook of the Sociology of Gender*. New York: Springer.

148. Silverman, David (2014). *Interpreting Qualitative Data, 4th edition*. Thousand Oaks: Sage Publications, Inc.
149. Skupnjak-Kapić, Sunčanica (2014). „Migracije radne snage – globalni i Europski trendovi s obzirom na Hrvatsku“, u: Vlado Puljiz, Josip Tica i Davorko Vidović (ur.). *Migracije i razvoj Hrvatske: podloga za hrvatsku migracijsku strategiju*. Zagreb: Hrvatska gospodarska komora, 217-249.
150. Smith, Chris (2006). „The double indeterminacy of labour power: Labour effort and labour mobility“. *Work, employment and society*, 20 (2): 389-402.
151. Smith, Chris (2015). „Rediscovery of the Labour Process“, u: Stephen Edgell, Heidi Gottfried i Edward Gratner (ur.). *The SAGE Handbook of the Sociology of Work and Employment*. London: SAGE Publications, 205-224.
152. Smith, Vicki (1997). „New Forms of Work Organization“. *Annual Review of Sociology*, 23 (1): 315-339.
153. Strategija regionalnog razvoja Republike Hrvatske za razdoblje do kraja 2020, Nacrt 03. (2016), preuzeto 3. ožujka 2017. s: <https://razvoj.gov.hr/pristup-informacijama/savjetovanje-s-javnoscju/okoncana-savjetovanja/strategija-regionalnog-razvoja-republike-hrvatske-za-razdoblje-do-kraja-2020-godine-3417/3417>.
154. Šikić-Mićanović, Lynette (2001). „Some conceptualisations and meanings of domestic work“. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 10 (4-5): 731-766.
155. Šundalić, Antun (2003). „Osiromašivanje i nerazvijenost – Slavonija i Baranja u očima njezinih stanovnika“. *Socijalna ekologija*, 15 (1-2): 125-143.
156. Thompson, Paul (1989). *The Nature of Work: An introduction to debates on the labour process, 2nd edition*. Basingstoke i London: Macmillan Education Ltd.
157. Tienda, Marta i Booth, Karen (1991). „Gender, Migration and Social Change“. *International Sociology*, 6 (1): 51-72.
158. Tomić-Koludrović, Inga, Petrić, Mirko, Puzek, Ivan i Zdravković, Željka (2018). „Rodni stavovi i prakse u Hrvatskoj: Izvještaj o kvantitativnim rezultatima projekta GENMOD. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Područni centar Split, preuzeto s: https://www.pilar.hr/wp-content/uploads/2020/01/GENMOD_Izvjestaj_kvantitativni_rezultatima_Final.pdf, datum preuzimanja 12. prosinca 2020.

159. Tregenna, Fiona (2011). „What Does the ‘Services Sector’ Mean in Marxian Terms?“. *Review of Political Economy*, 23 (2): 281-298.
160. Triandafyllidou, Anna (2013). „Circular Migration: Introductory Remarks“, u: Anna Triandafyllidou (ur.). *Circular migration between Europe and its neighbourhood: choice or necessity*. Oxford: Oxford University Press, 1-21.
161. United Nations Economic Commission for Europe (2016). “Defining and Measuring Circular Migration: Final report of the Task Force on Measuring Circular Migration”, preuzeto s: https://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/bur/2016/February/14-Add1_Circular_migration.pdf, datum preuzimanja: 29. rujna 2017.
162. van Naerssen, Ton (2015). „Exploring Gender and Remittances“, u: Ton van Naerssen, Lothar, Smith, Tine Davids i Marianne H. Marchand (ur.). *Women, Gender, Remittances and Development in the Global South*. Farnham: Ashgate, 38-57.
163. van Naerssen, Ton, Smith, Lothar, Davids, Tine i Marchand, Marianne H. (2015). „Women, Gender and Remittances: An Introduction“, u: Ton van Naerssen, Lothar, Smith, Tine Davids i Marianne H. Marchand (ur.). *Women, Gender, Remittances and Development in the Global South*. Farnham: Ashgate, 3-14.
164. Verschuur, Christine (2013). „Theoretical debates on social reproduction and care: the articulation between the domestic and the global economy“, u: Laura Oso i Natalia Ribas-Mateos (ur.). *The International Handbook on Gender, Migration and Transnationalism: Global and Development Perspectives*. Cheltenham: Edward Elgar, 145-184.
165. Vertovec, Steven (2004). „Migrant Transnationalism and Modes of Transformation“. *International Migration Review*, 38 (3): 970-1001.
166. Vianello, Francesca Alice (2013). „A Transnational Double Presence: Circular Migration between Ukraine and Italy“, u: Anna Triandafyllidou (ur.). *Circular Migration between Europe and its Neighbourhood: Choice or Necessity*. Oxford: Oxford University Press, 187-211.
167. Vosko, Leah F. (2010). *Managing the Margins: Gender, Citizenship, and the International Regulation of Precarious Employment*. Oxford: Oxford University Press.
168. Vullnetari, Julie i King, Russell (2011). „Gendering remittances in Albania: a human and social development perspective“. *Gender and Development*, 19 (1): 39-51.

169. Zakon o socijalnoj skrbi (2020), Narodne novine 157/13, 152/14, 99/15, 52/16, 16/17, 130/17, 98/19, 64/20, 138/20, dostupno na: <https://www.zakon.hr/z/222/Zakon-o-socijalnoj-skrbi>, pristupljeno 12. svibnja 2021.
170. Wajcman, Judy (2000). „Feminism Facing Industrial Relations in Britain“. *British Journal of Industrial Relations*, 28 (2): 183-201.
171. Walby, Sylvia (1990). *Theorizing patriarchy*. Oxford i Cambridge: Basil Blackwell, Ltd.
172. Walby, Sylvia (2005). *Gender Transformations*. Taylor & Francis e-Library.
173. Walby, Sylvia (2006). „Gender, class and stratification: Towards a new approach“, u: Stevi Jackson i Sue Scott (ur.). *Gender: A sociological reader*. New York: Routledge, 91-96.
174. Warhurst, Chris i Nickson, Dennis (2009). „'Who's Got the Look?' Emotional, Aesthetic and Sexualized Labour in Interactive Services“. *Gender, Work and Organization*, 16 (3): 385-404.
175. Watson, Tony (2017). *Sociology, work and organisation, 7th edition*. Abingdon: Routledge.
176. Wickramasekara, Piyasiri (2011). „Circular Migration: A Triple Win or a Dead End?“, The Global Union Research Network (GURN), Ženeva: International Labour Organization, preuzeto s: <http://www.migration4development.org/sites/m4d.emakina-eu.net/files/no15-mar11-circular-migration-a-triple-win-or-a-dead-end.pdf>, datum preuzimanja 1. prosinca 2016.
177. Wimmer, Andreas i Glick Schiller, Nina (2002). „Methodological nationalism and beyond: nation-state building, migration and social sciences“. *Global Networks*, 2 (4): 301-334.
178. Živić, Dražen, Žebec Šilj, Ivana i Cvikić, Sandra (2016). „Demografski i ekonomski kontekst razvojnog zaostajanja istočne Slavonije“, u: Dragutin Babić, Aleksandar Vukić i Filip Škiljan (ur.). *Slavonija - hrvatska i europska regija*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 129-159.
179. Župarić-Iljić, Drago i Bara, Mario (2014). „Unutrašnje i vanjske migracije u Hrvatskoj: povijesni i suvremeni kontekst“, u: Vlado Puljiz, Josip Tica i Davorko Vidović (ur.). *Migracije i razvoj Hrvatske: podloga za hrvatsku migracijsku strategiju*. Zagreb: Hrvatska gospodarska komora, 197-213.

7. SAŽETCI NA HRVATSKOM I ENGLESKOM JEZIKU

7.1. Sažetak

Tema istraživanja ovog doktorskog rada su međunarodne kružne radne migracije žena iz Slavonije u kontekstu odnosa plaćenog rada u inozemstvu i neplaćenog rada u kućanstvu i obitelji u domicilnoj regiji. Procesi globalizacije i fleksibilizacije mijenjaju krajolik plaćenog i neplaćenog rada na razini međunarodnog tržišta i podjele rada, ali i radnih života pojedinaca, te ujedno stvaraju i pojednostavljaju mogućnosti zaposlenja u nestandardnim i nekvalificiranim radnim pozicijama u inozemstvu.

Cilj istraživanja je opis i razumijevanje radno-migracijskih iskustava međunarodnih kružnih radnih migrantkinja iz Slavonije zaposlenih u Italiji, Austriji i Njemačkoj na poslovima njege u privatnom kućanstvu, te sezonskim poslovima u poljoprivredi i ugostiteljstvu i hotelijerstvu. U okviru narativnog istraživanja provedeno je 25 narativnih intervjua s kružnim radnim migrantkinjama u različitim životnim ciklusima i obiteljskim strukturama. Podatci su analizirani na dva načina: vinjetama koje opisuju situaciju prekida pa ponovnog nastavka kruženja triju migrantkinja, te usporednom analizom slučajeva kodiranjem podataka.

Vinjete opisuju neočekivane situacije prekida zaposlenja u inozemstvu uzrokovane obiteljskim potrebama koje iziskuju zaustavljanje kruženja sugovornica zbog potrebe njege obiteljskih članova/ica. Rezultati kodiranja ukazuju na kontinuiranu privremenost odvajanja zaposlenja od života doma koja se očituje kroz koncentrirani rad tijekom boravka u inozemstvu, nadoknađivanje kućanskog rada i obnavljanje kontinuiteta života tijekom boravka u Slavoniji. Plaćeni rad u inozemstvu tako stvara diskontinuitet u životima kružnih radnih migrantkinja pri čemu se jasno odvaja posao od života, premda transnacionalnim vezama s obitelji nastavljaju neke aspekte organizacije kućanskog rada. Tijekom ciklusa rada u inozemstvu, dolazi do preraspodjele kućanskog rada koji migrantkinje uobičajeno odrađuju, no samo privremeno, do povratka migrantkinje iz inozemstva. Migrantkinje nastavljaju kružne cikluse jer im omogućavaju zaposlenje, a prekarne uvjete rada u takvim nestandardnim zaposlenjima umanjuju kroz održavanje suradničkog odnosa s poslodavcima te migrantske mreže, koji im omogućavaju dostupnost daljnjeg zaposlenja. Migrantkinjama je domicilna regija dom, te nemaju namjeru preseljenja, ali nemogućnosti zaposlenja, iseljavanje i šire ekonomsko stanje u regiji prepoznaju kao značajne razvojne prepreke. Migrantkinje kružnom radnom migracijom

upravljaju radnim i životnim nesigurnostima koje posebno prožimaju početke migracije. Vrijeme provedeno u migraciji dovodi do pomaka od zaposlenja u inozemstvu zbog financijske nužnosti do održavanja u takvom zaposlenju zbog planiranja vlastite i obiteljske budućnosti bez obzira na životni ciklus migrantkinje.

Ključne riječi: kružne migracije; radni odnos; kućanski rad; njega; transnacionalne veze; regionalni razvoj; narativno istraživanje

7.2. Summary

The topic of this doctoral dissertation are the international circular labour migrations of women from the Croatian region of Slavonija within the context of paid employment abroad and unpaid work within the household and the family of the home region. The globalization and flexibilization processes are changing the landscape of paid and unpaid work both on the level of the international labour markets and the division of labour, and on the level of individual work lives. Simultaneously, they are creating and simplifying the employment opportunities in the non-standard and low-skilled work positions abroad.

The research aims to describe and understand the labour migration experiences of women's international circular labour migrations from Slavonija who are employed in Italy, Austria, and Germany as care workers in the private household, in seasonal positions in agriculture and in the hospitality industry. Twenty-five narrative interviews were conducted within the framework of narrative inquiry with circular labour migrants in different life cycles and family structures. The narrative interview data was analysed in two ways: through vignettes which describe the uncommon interruption and consequent continuation of circularity of three migrants, and through the cross-case analysis via the coding of data.

Vignettes describe unexpected situations of interruption in employment abroad caused by family needs which required them to stop their migration cycles to care for their family members. The results of coding indicate continual temporariness in separating employment from life at home, which is visible through concentrated labour during the cycle abroad, followed by catching up with housework and restoration of life during their cycle in Slavonija. Paid work abroad creates a discontinuity in the lives of circular labour migrants. Employment is separated from life, but through the transnational ties with their family, they continue some aspects of household organization and immaterial work while abroad. While they are abroad, there is a redelegation of housework that the migrants habitually do themselves, but it is only temporary until they return home. The migrants continue their circular migration cycles as they allow them participation in paid work while they mitigate precarious work conditions in non-standard employment by maintaining a cooperative relationship with their employers, and extensive migrant networks, which both provide them with further employment opportunities.

Migrants' home region is indeed their home, and they have no plans to move abroad but they recognize unemployment, emigration, and wider economic conditions in the region as significant developmental barriers. With their circular migration, the migrants navigate work and life insecurities in which they are especially engulfed at the start of their migration. Time spent in migration leads to a shift from employment abroad because of financial necessity to continuing such employment because of planning their own or families' futures, regardless of their life cycle.

Key words: circular migrations; employment relationship; housework; care; transnational ties; regional development; narrative inquiry

8. PRILOZI

Prilog 1: Protokol narativnog intervjua

Generativno pitanje

1. Možete li mi ispričati kako je došlo do toga da ste se zaposlili u inozemstvu i kako je Vaš život izgledao od tada pa do danas?

Specifična radno-migracijska iskustva u inozemstvu

2. Možete li mi ispričati Vaše najbolje iskustvo, neki najbolji događaj koji ste doživjeli tijekom boravka u inozemstvu?
3. A najgore iskustvo?
 - a. Kako ste se nosili s time?
4. Je li se dogodila neka situacija u kojoj ste se osjećali da ne pripadate tamo? Možete li mi reći što se dogodilo?
 - a. Osjećate li se često tako?

Zaposlenje u sektoru

5. Kako to da u inozemstvu radite baš u njezi/poljoprivredi/ugostiteljstvu?
6. S čime ste posebno zadovoljni i nezadovoljni u vezi samog posla?
7. Oko čega ste se dogovarali s poslodavcem kada ste se dogovarali o zaposlenju?
 - a. Možete li mi reći koji su Vam bili najvažniji kriteriji pri pronalasku zaposlenja u inozemstvu?
8. Kako izgleda Vaš smještaj?

Svakodnevica i održavanje veza između dva mjesta

9. Možete li mi opisati kako Vam izgleda dan kada ste u Italiji/Njemačkoj/Austriji?
 - a. Što radite u slobodno vrijeme? S kime se družite dok ste vani?
10. S kime u Slavoniji održavate kontakt kada ste vani? O čemu najviše razgovarate?
11. Kako Vam izgleda dan kada ste doma?
12. S kime održavate kontakt kada ste doma?

13. Možete li mi opisati kako se pripremate i organizirate prije odlaska, kako to izgleda?
 - a. Što sve radite unaprijed u kućanstvu za period dok Vas nema?
 - b. Tko se brine za kućanstvo dok Vas nema i kako?
 - c. Što Vam predstavlja najveći problem u vezi pripreme odlaska?
14. Kako se Vaša obitelj nosi s Vašim odlaskom?
15. Kako Vaša rodbina i prijatelji komentiraju Vaš rad u inozemstvu?

Refleksija i percepcija Slavonije

16. Možete li mi reći što se sve promijenilo u Vašem životu otkad radite u inozemstvu?
17. Na koji način Vam je rad u inozemstvu koristio?
 - a. Što Vam je ovo iskustvo omogućilo, a da prije niste mogli? Kako raspolazete novcem koji zaradite?
 - b. Osim financija, što smatrate da ste dobili radom vani?
18. Kako biste opisali poznanstva koja ste ostvarili tijekom rada u inozemstvu?
 - a. Kakav odnos imate s drugim radnicama iz Slavonije ili Hrvatske?
19. Kako vidite Slavoniju?
 - a. Što je bolje tamo, a što ovdje, možete li usporediti ta dva mjesta?
 - b. Jeste li razmišljali o preseljenju?
20. U kojim okolnostima biste prestali raditi u inozemstvu?
 - a. Biste li se zaposlili u Slavoniji?
21. Da neka Vaša prijateljica želi početi raditi kao Vi, što biste joj rekli i savjetovali?
22. Što Vama znači Vaš rad?

23. Želite li nešto dodati na ove teme o kojima smo razgovarali, nešto posebno istaknuti, a da se toga nismo dotakli?

Ukoliko nije jasno iz narativa

Koliko godina imate? Koju ste školu završili? Koji je Vaš bračni status? Imate li djece? Gdje i s kim živite? Koliko dugo radite u inozemstvu?

Prilog 2: Poziv na sudjelovanje u istraživanju

Poziv na sudjelovanje u istraživanju

„Međunarodne kružne radne migracije: iskustva žena iz Slavonije“

Poštovana,

pozvani ste sudjelovati u istraživanju koje provodi studentica doktorskog studija Sociologije regionalnog i lokalnog razvoja pri Sveučilištu u Zadru i Sveučilištu u Teramu, Marija Šarić, mag. soc. Tema doktorskog rada su iskustva žena u međunarodnim kružnim radnim migracijama.

Kao sudionice u intervjuu mogu se prijaviti žene iz Slavonije koje minimalno dvije godine rade u inozemstvu tako da putuju van i vraćaju se živjeti u Slavoniju ili sezonski ili u nekim drugim turnusima (npr. 3 tjedan vani, 3 tjedna u Slavoniji i sl.) i to na poslovima u sektoru:

- poljoprivrede (branje šparoga, jagoda i slično),
- ugostiteljstva i hotelijerstva na nekvalificiranim zanimanjima (pomoćne kuharice, servirke, sobarice, čistačice i sl.)
- njege i skrbi za starije.

Pitanja u telefonskom intervjuu tiču se radnih i životnih iskustava u inozemstvu i Slavoniji i trajao bi oko sat do sat i pol vremena.

Intervju bi se snimao radi lakše obrade, ali je anoniman i povjerljiv. Vaš identitet i povjerljivost Vaših odgovora bit će zaštićeni prema svim zakonskim odredbama i etičkim pravilima znanstvenoga rada. Bit ćete predstavljeni pod pseudonimom, dok će sve karakteristike koje bi mogle upućivati na Vaš identitet biti uklonjene.

U istraživanju će sudjelovati 20-25 migrantkinja koje rade u takvim radnim ciklusima.

Rezultati istraživanja prikazat će se u doktorskome radu, a postoji mogućnost dijeljenja, odnosno objave rezultata u različitim znanstvenim časopisima i na znanstvenim konferencijama, uz anonimnost sudionica.

Za bilo kakve daljnje informacije, možete me bez oklijevanja kontaktirati na broj mobitela 095 561 0830 (WhatsApp i Viber) ili e-mail msaric1@unizd.hr.

Unaprijed zahvaljujem,

Marija Šarić

Prilog 3: Popis sugovornica

Oznaka sugovornice	Sektor rada	Dob	Domicilno naselje	Suživot	Godina i država/e* zaposlenja
S_1	Njega	Prva polovina šezdesetih	Grad	Sama	2005., Italija
S_2	Njega	Druga polovina šezdesetih	Selo	Suprug	2010., Njemačka
S_3	Njega	Druga polovina šezdesetih	Grad	Sama	2006., Italija, Njemačka, Austrija
S_4	Poljoprivreda	Druga polovina šezdesetih	Grad	Sama	1994.-2003., 2007.-, Njemačka
S_5	Ugostiteljstvo i hotelijerstvo	Druga polovina dvadesetih	Grad	Roditelji i sestra	2017., Austrija
S_6	Njega	Druga polovina pedesetih	Grad	Suprug i sin	2018., Austrija
S_7	Njega	Prva polovina šezdesetih	Selo	Suprug, sin i snaja	2001., Austrija, Italija
S_8	Njega	Prva polovina šezdesetih	Selo	Suprug i sin	2018. Austrija
S_9	Njega s iskustvom rada u poljoprivredi	Prva polovina pedesetih	Grad	Sama	2005., poljoprivreda; 2013.-, Njemačka
S_10	Poljoprivreda	Prva polovina pedesetih	Selo	Suprug	2006., Njemačka

S_11	Poljoprivreda	Druga polovina četrdesetih	Selo	Suprug i dva sina	2014., 2019.- Njemačka
S_12	Ugostiteljstvo i hotelijerstvo	Druga polovina tridesetih	Selo	Suprug, kćer i svekrva	2017., Austrija
S_13	Ugostiteljstvo i hotelijerstvo	Prva polovina pedesetih	Grad	Suprug	2003. Njemačka, Austrija
S_14	Njega	Prva polovina šezdesetih	Grad	Suprug i sin	2001., Italija
S_15	Ugostiteljstvo i hotelijerstvo	Druga polovina tridesetih	Grad	Suprug	2014., Austrija
S_16	Poljoprivreda	Druga polovina četrdesetih	Grad	Suprug i sin	1995.-1998. 2015.-, Njemačka
S_17	Njega	Prva polovina šezdesetih	Grad	Sama	2016., Njemačka
S_18	Njega	Druga polovina sedamdesetih	Selo	Sama	2000., Italija
S_19	Njega	Druga polovina pedesetih	Grad	Partner	2019., Njemačka
S_20	Ugostiteljstvo i hotelijerstvo	Prva polovina četrdesetih	Grad	Sama	2015., Austrija Njemačka
S_21	Poljoprivreda	Druga polovina pedesetih	Selo	Suprug	1997., Njemačka
S_22	Ugostiteljstvo i hotelijerstvo	Prva polovina četrdesetih	Grad	Sama	2017., Austrija
S_23	Ugostiteljstvo i hotelijerstvo	Druga polovina četrdesetih	Selo	Stariji roditelji	2018., Austrija

S_24	Poljoprivreda	Druga polovina četrdesetih	Selo	Suprug i dva sina	2004., Njemačka
S_25	Ugostiteljstvo i hotelijerstvo	Prva polovina tridesetih	Selo	Suprug i dva sina	2015., Austrija

* Države zaposlenja navedene su po kronološkom zaposlenju sugovornica u pojedinoj državi.

Prilog 4: Struktura sažetka slučaja

Sugovornica [broj]

1. Opis slučaja

- a) Radno-migracijska povijest sugovornice
- b) Refleksija na rad u njezi i kućanstvu/ugostiteljstvu i hotelijerstvu/poljoprivredi
- c) Obiteljski/partnerski odnosi i održavanje vlastitog kućanstva
- d) Percipirane koristi od radne migracije
- e) Posebno istaknute teme

2. Bilješke oko provedbe intervjua

3. Interpretativne bilješke

4. Kvaliteta podataka i daljnji koraci

Prilog 5: Kodni obrazac

Privremenost odvajanja posla od doma /dva života, jedan dom/

a. koncentrirani rad

- prilagodba: učenje posla i jezika
- stapanje radnog mjesta i smještaja
- izdržavanje intenziteta rada
- regeneracija izvan rada

b. nadoknađivanje rada i obnavljanje (kontinuiteta) života //životni ciklus

- privremena podjela rada doma
- uspostava praksi odlaska
- obnavljanje sebstva
- propuštanje života

c. privrženost rodnom kraju

- Slavonija je dom
- neuređenost
- neispunjeni potencijal

2. Upravljanje nesigurnostima

a. financijska nužnost //životni ciklus

- dugotrajna nezaposlenost
- osiromašenje
- financijska ovisnost o drugima
- rat

b. štednja za budućnost //životni ciklus

- neovisnost o drugima
- popravak i ulaganje u stambeni prostor
- potrebe djece

c. situacijska nesigurnost

- posrednici u zapošljavanju
- putovanje
- radna

3. Dostupnost zaposlenja

a. odnos s poslodavcem //posebno njegovateljice

- cijeni se radnik
- pregovaranje

b. migrantska mreža

- lokalna poznanstva („povukla me“ vs „pronašla sam“)
- širenje vlastite mreže
- materijalna i emocionalna podrška

Prilog 6: Obavijest o istraživanju

Obavijest o istraživanju za doktorski rad

„Međunarodne kružne radne migracije: iskustva žena iz Slavonije“

Poštovana,

pozvani ste sudjelovati u istraživanju koje provodi studentica doktorskog studija Sociologije regionalnog i lokalnog razvoja pri Sveučilištu u Zadru i Sveučilištu u Teramu, Marija Šarić, pod mentorstvom izv. prof. dr. sc. Valerije Barade i komentorstvom prof. dr. sc. Saše Božića. Tema doktorskog rada su iskustva žena u međunarodnim kružnim radnim migracijama.

Ukoliko pristanete na sudjelovanje u intervjuu, uz Vaše dopuštenje, on će biti sniman diktafonom ili mobitelom. Intervju će se zatim u cijelosti transkribirati, a ukoliko želite, transkript ćete moći dobiti na uvid kako biste mogli utvrditi vjerodostojnost navedenih odgovora.

Vaš identitet i povjerljivost Vaših odgovora bit će zaštićeni prema svim zakonskim odredbama i etičkim pravilima znanstvenoga rada. U završnom izvještaju ili bilo kojem drugom objavljenom materijalu bit ćete predstavljeni pod pseudonimom, dok će sve karakteristike koje bi mogle upućivati na Vaš identitet biti uklonjene.

Po završetku istraživanja, ukoliko to želite, možete dobiti kratak sadržaj dobivenih rezultata. Podatci iz intervjuja i nalazi istraživanja koristit će se za izradu doktorskog rada, a moguće je da će se upotrijebiti i u znanstvenim i stručnim izlaganjima i publikacijama, kao i javnim izlaganjima i predstavljanjima nalaza istraživanja.

Za bilo kakve daljnje informacije, možete me bez oklijevanja kontaktirati na broj mobitela 095 561 0830, e-mail msaric1@unizd.hr ili mentoricu izv. prof. dr. sc. Valeriju Baradu na broj telefona 023 200 567 ili e-mail vbarada@unizd.hr.

Prilog 7: Suglasnost za sudjelovanje u istraživanju

Suglasnost za sudjelovanje u istraživanju za doktorski rad
„Međunarodne kružne radne migracije: iskustva žena iz Slavonije“

Ime sugovornice: _____

Istraživačica: Marija Šarić, mag. soc.

1. Pristajem sudjelovati u gore navedenom istraživanju. Obaviještena sam o pojedinostima istraživanja i o njima posjedujem odgovarajuće pisane i usmene informacije.
2. Istraživačici dajem pravo korištenja podataka dobivenih intervjuom: za izradu doktorskog rada, te za njihovu moguću upotrebu u znanstvenim i stručnim izlaganjima i publikacijama, kao i javnim izlaganjima i predstavljanjima nalaza istraživanja.
3. Potvrđujem da:
 - a) razumijem da je moje sudjelovanje u intervjuu dobrovoljno i da se mogu povući u bilo koje vrijeme bez navođenja razloga i bez ikakvih posljedica,
 - b) razumijem da će podatci iz intervjuja biti korišteni isključivo u svrhu ovog istraživanja i kao što je navedeno u Točki 2,
 - c) povjerljivost podataka zajamčena mi je prema svim zakonskim odredbama i etičkim pravilima znanstvenoga rada,
 - d) obaviještena sam da će intervju biti sniman diktafonom ili mobitelom i transkribiran,
 - e) razumijem da nijedan dio razgovora koji će biti korišten za izlaganja i publikacije neće sadržavati podatke koji bi mogli upućivati na moj identitet,
 - f) razumijem da će podaci iz intervjuja (transkripti i zvučni zapisi) biti pohranjeni na sigurnom mjestu i na primjeren način.

Potpisi:

(Sugovornica)

(Istraživačica)

Mjesto i datum: _____

Prilog 8: Popis tablica

Tablica 1: Prikaz uzorka sugovornica po životnoj dobi i sektoru zaposlenja	64
Tablica 2: Prikaz uzorka sugovornica po dobi i sektoru zaposlenja pri početku kružne radne migracije.....	64
Tablica 3: Trenutna država rada i sektor zaposlenja sugovornica.....	66
Tablica 4: Županije ishodišta sugovornica i urbanost naselja	67
Tablica 5: Dob sugovornica i struktura kućanstva u domicilnom okruženju	68

Prilog 9: Popis slika

Slika 1: Godina početka kružne radne migracije sugovornica po sektoru zaposlenja i životnoj dobi sugovornica	65
--	----

9. ŽIVOTOPIS

Marija Šarić rođena je u Vinkovcima 1985. godine, a nakon osnovnoškolskog i gimnazijskog obrazovanja u Vinkovcima, 2009. godine postala je prvostupnica i 2011. magistra struke sociologije i nastave engleskog jezika i književnosti na Sveučilištu u Zadru. Nakon iskustva rada u osnovnim školama u Vinkovcima i radne migracije u inozemstvu, 2015. godine zapošljava se kao asistentica na Odjelu za sociologiju Sveučilišta u Zadru i upisuje Međunarodni združeni doktorski studij Sociologije regionalnog i lokalnog razvoja Sveučilišta u Zadru i Sveučilišta u Teramu, Italija. Tijekom asistenture se usavršava na poslijediplomskim tečajevima i naprednim kvalitativnim metodološkim radionicama, sudjeluje na ljetnoj školi za doktorande Europskog sociološkog društva i IMISCOE-ovom ciklusu od deset radionica za doktorande/ice o metodama istraživanja migracija i prezentaciji rezultata, izlaže na konferenciji Europskog sociološkog društva, International Labour Process Conference i drugim međunarodnim konferencijama. U suautorstvu s prof. dr. sc. Vjeranom Katunarićem 2020. godine objavljuje knjigu *Teorija u sociologiji: idealno, realno, ideologijsko, utopijsko*. Kao asistentica održava nastavu iz seminara i vježbi iz obveznih metodoloških i teorijskih kolegija preddiplomskog i diplomskog programa studija sociologije, uključujući „Suvremene sociološke teorije: makropristupi“, „Kulturna teorija“, „Kvalitativne metode istraživanja“, „Izgradnja teorije u sociologiji“ i „Nacrt istraživanja“ te obavlja razne stručne i administrativne dužnosti, između ostalog, ECTS, Erasmus i Alumni koordinacije na Odjelu za sociologiju. Područja njezinog znanstvenog interesa su kvalitativna metodologija istraživanja, sociologija rada, roda i migracija. Slobodno vrijeme ispunjava dugim šetnjama, slušanjem podcasta i vrtlaranjem.